

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

Dopady textilního průmyslu na rozvojové země – případ

Kambodži

Bc. Denisa Matulková

Plzeň 2020

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

Dopady textilního průmyslu na rozvojové země – případ

Kambodži

Bc. Denisa Matulková

Vedoucí práce:

PhDr. Linda Piknerová, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, květen 2020

.....

Bc. Denisa Matulková

Poděkování

Ráda bych touto cestou poděkovala vedoucí své diplomové práce PhDr. Lindě Piknerové, Ph.D. za její nesmírnou pomoc, užitečné rady, věcné připomínky a za veškerý volný čas, který věnovala konzultacím mé práce.

OBSAH

SEZNAM ZKRATEK	7
1. ÚVOD	10
2. TEORIE NEOLIBERALISMU V KONTEXTU ROZVOJOVÉHO SVĚTA	16
2.1 Úvod do teorie neoliberalismu	16
2.2 Počátek neoliberalismu	17
2.3 Vývoj neoliberalismu	19
2.4 Východoasijský zázrak.....	20
2.5 Washingtonský konsenzus	22
2.6 Programy strukturálního přizpůsobení	23
2.7 Asijská krize a krize neoliberalismu	26
2.8 Teorie komparativních výhod	28
3. GLOBÁLNÍ DĚLBA PRÁCE.....	32
3.1 Vývoj globální dělby práce	33
3.2 Dopady globální dělby práce na textilní průmysl	35
3.3 Obecné dopady textilního průmyslu	37
3.3.1 Environmentální dopady.....	37
3.3.2 Sociální dopady.....	41
3.3.3 Dětská práce.....	44
3.3.4 Ekonomické dopady	45
3.4 Vztah Mezinárodní organizace práce vůči textilnímu průmyslu	46
3.5 Textilní a oděvní dodavatelský řetězec	48
4. PŘÍPADOVÁ STUDIE – KAMBODŽA	51
4.1 Kambodža	51
4.2 Ekonomický vývoj země.....	52
4.3 Program strukturálního přizpůsobení – Kambodža.....	56
4.4 Kambodža jako nově industrializovaná země.....	57

5.	TEXTILNÍ A ODĚVNÍ PRŮMYSL V KAMBODŽI.....	61
5.1	Vývoj kambodžského textilního a oděvního průmyslu do roku 2005	64
5.2	Vývoj kambodžského textilního a oděvního průmyslu po roce 2005.....	68
5.3	Postoj vlády vůči textilnímu a oděvnímu průmyslu.....	73
5.4	Speciální ekonomické zóny.....	75
5.5	Mezinárodní organizace práce a kambodžský textilní a oděvní průmysl	76
5.5.1	Better Factories Cambodia.....	77
6.	TEXTILNÍ DOPADY NA KAMBODŽU.....	80
6.1	Environmentální dopady	80
6.2	Sociální dopady.....	82
6.2.1	Špatné pracovní podmínky	82
6.2.2	Porušování pracovních práv.....	84
6.2.3	Minimální mzda.....	85
6.2.4	Ženská práva na pracovišti	87
6.2.5	Dětská práce.....	89
6.3	Ekonomické dopady	90
7.	ZÁVĚR	94
8.	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	100
9.	RESUMÉ	122

SEZNAM ZKRATEK

ASEAN	Association of South East Asian Nations	Sdružení národů jihovýchodní Asie
ATC	Agreement on Textiles and Clothing	Dohoda o textilu a oděvech
BFC	Better Factories Cambodia	Program Mezinárodní organizace práce pro Kambodžu
CIDL	Classical international division of labour	Klasická mezinárodní dělba práce
CMT	Cut-Make-Trim	Model produkce s nízkou přidanou hodnotou
EBA	Everything but arms	Vše kromě zbraní iniciativa
EU	European Union	Evropská unie
FDI	Foreign direct investment	Přímé zahraniční investice
GDP	Gross Domestic Product	Hrubý domácí produkt
GMAC	Garment Manufacturers Association in Cambodia	Asociace kambodžských výrobců oděvů
IFC	International Finance Corporation	Mezinárodní finanční korporace
ILO	International Labour Organization	Mezinárodní organizace práce

IMF	International Monetary Fund	Mezinárodní měnový fond
MFA	The Multi Fibre Arrangement	Ujednání o mezinárodním obchodu textilem
NESAP	Cambodia's National Environment Strategy and Action Plan	Kambodžská národní environmentální strategie a akční plán
NIDL	New International Division of Labour	Nová globální dělba práce
OECD	Organisation for Economic Cooperation and Development	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
UN	United Nations	Organizace spojených národů
RGC	Royal Government of Cambodia	Kambodžská královská vláda
SAP	Structural Adjustment Programme	Program strukturálního přizpůsobení
SEZ	Special economic zones	Zvláštní ekonomické zóny
T&C	Textile & Clothing industry	Textilní a oděvní průmysl
TATA	Textile and Apparel Trade Agreement	Obchodní dohoda o textilu a oděvech

USA	United States of America	Spojené státy americké
WB	World Bank	Světová banka
WTO	World Trade Organization	Světová obchodní organizace

1. ÚVOD

Každý den dochází po celém světě k importu a exportu obrovského množství zboží, tak aby došlo k uspokojení poptávky na světovém trhu. Textil a celý průmysl (T&C) s tím spojený patří ke klíčovým odvětvím, neboť poptávka po módním zboží je ve světě enormní a stále dochází k jejímu růstu mezi spotřebiteli. Většina módních oděvů, která se v současné době na světovém trhu prodá, pochází z rozvojových zemí v Jihovýchodní Asii. Vždy tomu ale tak nebylo. Za posledních 25 let jsme mohli být svědci postupného geografického přesunu textilního průmyslu ze Severní Ameriky a Evropy směrem do rozvojových zemí. V současnosti se uvádí, že více než 60 % textilu je vyváženo právě z těchto zemí a samotná Asie poté produkuje kolem 30 %. Etablování textilního průmyslu v Asii je rozhodně specifické, neboť zde textilní produkce vzniká postupně ve třech vlnách (International Labour Organization 1996).

V samém úvodu práce je potřeba vymezit pojem textilního a oděvního průmyslu (T&C). I přesto, že tyto dva pojmy spolu úzce souvisí, existuje mezi nimi významný rozdíl. Textilie je materiál, který se získá zpracováním přírodních nebo syntetických vláken. Na textilním trhu je možné se setkat s textiliemi pro oděvní účely, bytové textilie, koberce, textilie používané v automobilovém průmyslu a ve stavebnictví. Oblastí jejich využití je opravdu mnoho. Oděv je poté finální produkt zpracované textilie. Je nositelný a má nejen užitnou, ale i estetickou funkci (Hauerová – Khelerová – Šimonovská 2019: 17). V rámci celé své práce budu pro textilní a oděvní průmyslu používat jeho mezinárodní zkratku T&C.

S přesunem T&C se pojí i z velké části poptávka po nižších cenách. S fenoménem levného oblečení se začínáme setkávat na počátku nového tisíciletí, kdy se začíná objevovat tzv. fenomén fast fashion¹. To souvisí především s měnícím se trendem v nakupování oděvů a v přístupu zákazníků. Zboží dovážené z rozvojových zemí je levné a jeho poptávka tímto rapidně vzrůstá. Toto zboží má

¹ V překladu „rychlá móda“ je v současnosti naprostým fenoménem. Přívlastek „rychlá“ si vysloužila především díky rychlosti s jakou jsou uváděny návrhy jednotlivých produktů a následně jejich rychlé výroby, a také pro rychlost s jakou se v obchodech střídají jednotlivé kolekce. Jedná se o zboží vyráběné v obrovském množství, což zaručí jeho nízkou cenu (Hauerová – Khelerová – Šimonovská 2019: 15–16).

jednoznačný náskok vůči jiným typům zboží a způsobuje začátek cenové konkurence a rapidního snižování cen. Jedná se o trend, který trvá do současnosti. Otázkou však zůstává, jaká je jeho budoucnost, a to především z hlediska udržitelnosti, neboť jedním z důležitých faktorů je enormní dopad tohoto průmyslu na životní prostředí. Při aktuálním tempu růstu je v žebříčku momentálně na druhém místě hned za ropným průmyslem. V současné době je s tématem T&C hojně spojována právě otázka jeho celkového dopadu, a to nejen na společnost jeho producentů, ale i na již zmíněné životní prostředí.

Pro asijské producenty je T&C typickým odvětvím, který napomohl s jejich industrializačním procesem. Pro rozvojové země totiž textil může představovat odrazový můstek pro nastartování jejich ekonomik (Gereffi 2002: 1). Důvod, který vede investory k přesunu výroby a produkce T&C do rozvojových zemí, je jednoznačný. Výroba T&C nevyžaduje příliš vzdělané pracovníky, potřebuje jich však dostatek. Rozvojové země investorům dokážou nabídnout požadovanou levnou pracovní sílu za minimální mzdu a s minimálními náklady na etablování výrobních továren. Postupující globalizace tyto země bezprostředně zachránila před hladověním a podvýživou, avšak na druhou stranu v nich způsobila enormní sociální a ekonomickou nerovnováhu. Rozvoj jednotlivých zemí samozřejmě nezávisí pouze na T&C, uvádí se však jako nejtypičtější příklad vedoucí k pochopení globalizačního procesu, a to především díky propojení mezi úrovněmi produkce a managementu.

Cílem této práce bude odhalit obecné dopady T&C průmyslu na rozvojové země a konkrétně poté na případ Kambodži, jakožto důležitého producenta a exportéra T&C. Kambodžu rozhodně nemůžeme považovat v tomto odvětví za tradičního výrobce. Ba naopak, země se na tuto cestu rozvoje vydala relativně nedávno, a to v 90. letech minulého století, poté co prodělala dvě dekády dramatických politických změn. Stalo se tak právě při tzv. třetí asijské vlně industrializace. Unikátnost této země spočívá ve způsobu, jakým se zde tento průmysl etabloval. Kambodža nebyla na rozdíl od většiny ostatních zemí v regionu

industrializovaná, a z toho důvodu zde T&C průmysl vzniká až s příchodem zahraničních investorů (Natsuda – Goto – Thoburn 2009: 1).

Příležitost k restrukturalizaci a znovunastartování ekonomiky země získává na konci 90. let, kdy se stává součástí Sdružení států Jihovýchodní Asie (ASEAN) a otevře se jí tím přístup na zcela nové trhy a probudí zájem zahraničních investorů. Kambodžská vláda přijímá nejrůznější opatření k posílení konkurenceschopnosti na mezinárodním trhu. Od této doby v zemi můžeme pozorovat růst významu T&C, který se zde stal jedním z nejrychleji rostoucích T&C na světě. Došlo to do takové míry, že se Kambodža stala na produkci T&C přímo závislá a v současnosti T&C představuje hlavní pilíř ekonomiky země, který zaměstnává skoro jeden milion Kambodžanů. Výše uvedená skutečnost se pro mě stala jedním z klíčových důvodů, proč jsem se rozhodla dopady T&C sledovat právě na ní. Na základě mých zjištění se pokusím nalézt odpověď na dvě výzkumné otázky – Jaké důsledky by pro Kambodžu měl odliv textilního průmyslu? Jaké jsou příčiny etablování textilního průmyslu v Kambodži?

Celá práce je rozdělena do dvou hlavních částí – teoretické a empirické. Teoretická část je složena ze dvou hlavních kapitol. V první z nich blíže uvedu teoretický rámec své práce, a tou je teorie neoliberalismu. Tu jsem si pro své téma zvolila především proto, že ji můžeme považovat za jednu z nevlivnějších teorií rozvoje posledních třiceti let a chápeme ji jako hlavní podstatu momentálně trvající etapy modernizačního procesu. Lze říct, že se do určité míry jedná o teorii částečně se navracející k modernizaci, a to konkrétně ve snaze zavést v rozvojových zemích podobný model ekonomiky, jako ve státech Evropy či Americe. S neoliberalismem souvisí i tzv. Washingtonský konsenzus, jakožto jeden z nejčastějších projevů této teorie. Jedná se o soubor reformních neoliberálních politik, které byly aplikovány na rozvojové země. Dalším klíčovým prvkem neoliberalismu v rozvojových zemích jsou Programy strukturálního přizpůsobení, kdy pro každou zemi byl vytvořen jedinečný soubor makroekonomických opatření s cílem vyřešit strukturální problémy dané země. V rámci této kapitoly se budu věnovat také fenoménu Východoasijského zázraku, který popisuje enormní

hospodářský růst rozvojových zemí v Jihovýchodní Asii na počátku druhé poloviny 20. století. Nejen tyto státy, ale i samotný neoliberalismus se dostávají na přelomu nového tisíciletí do existenční krize. Vývoj neoliberalismu, a také jeho krize můžeme pozorovat právě na státech „asijského zázraku“. Budu se blíže soustředit na dopady obou krizí na jednotlivé země, a poté na celý globální systém. Celou kapitolu završím teorií komparativních výhod. Porozumění této teorii považuji za důležité z toho důvodu, že ji v praxi aplikuji v části o Kambodže.

Dále navážu kapitolou pojednávající o přesunech dělby práce z globálního hlediska. Budu se soustředit na důvody, díky kterým se rozvojové země staly přívětivým prostředím pro etablování T&C průmyslu, dále na celkový vývoj dělby práce a její dopady, kdy nejdůležitější bude poté tzv. nová mezinárodní dělba práce. Dalších několik podkapitol se již bude věnovat T&C průmyslu. Konkrétně zde na několika stranách představím dopady, které s sebou tento průmysl nese. Dopady budou rozděleny do následujících kategorií: environmentální, sociální, dětská práce a ekonomické dopady. Dětskou práci stavím mimo sociální dopady do samostatné podkapitoly z důvodu vyzdvihnutí důležitosti této problematiky. Na dohlížení a vytváření pracovních standardů nejen v T&C průmyslu má velký podíl Mezinárodní organizace práce (ILO), které náleží další podkapitola. Svoji činností výrazně přispívá na zlepšování pracovních podmínek v tomto sektoru. Teoretickou část práce zakončím podkapitolou pojednávající o T&C řetězci, tedy tzv. síti propojených dodavatelských společností. Zde blíže představím, jak takový řetězec funguje.

Druhá část diplomové práce je poté pojata jako případová studie, která vychází z teoretického základu první části práce a aplikuje poznatky na konkrétní příklad jedné vybrané země. I přesto, jak důležitý význam má T&C pro Kambodžu, v mnoha případech bývá opomíjena a zastíněna „známějšími“ zeměmi z řad jejich nejbližších sousedů (Čína či Vietnam), kteří jsou s tématem T&C v médiích více spojováni. Kambodža patří v rámci české rozvojové spolupráce k jedním z prioritních zemí a je tedy potřeba se jí více zabývat.

Empirická část je dělena do tří hlavních kapitol a několika podkapitol. Na samém úvodu té první se budu věnovat obecně vybrané zemi a blíže ji čtenáři přiblížím. Dále poté navážu ekonomickým vývojem země až do její současnosti. I přesto, že můžeme do určité míry najít zmínku o T&C v Kambodže již v období francouzského kolonialismu, důležitým milníkem jsou až výše uvedená 90. léta, od kterých tedy budu vývoj T&C sledovat. Neopomenu zmínit rok 2005, ve kterém došlo k ukončení platnosti Dohody o textilu a oděvech (MFA/ATC). Dohoda regulovala vývoz oděvů do USA a EU a omezovala velké T&C výrobce, jako je například Čína. Velmi se spekulovalo o tom, jaký dopad tento krok bude na Kambodžu mít. Budu se taktéž věnovat konkrétnímu programu strukturálního přizpůsobení, kdy budu čerpat z oficiální zprávy, kterou zpracovala Světová banka při implementování tohoto programu na Kambodžu. Na závěr analyzuji a blíže uvedu současný charakter T&C v Kambodže.

Ve druhé kapitole již docházím k samotnému kambodžskému T&C průmyslu, a tedy ke stěžejní kapitole celé práce. Kapitola se nejprve bude věnovat T&C průmyslu v kontextu celé Asie a představím zde jednotlivé regionální oblasti T&C průmyslu. Ve dvou po sobě následujících kapitolách analyzuji vývoj průmyslu v Kambodži od 90. let 20. století až po současnost. Určité náznaky tohoto průmyslu lze však v zemi spatřovat i dávno předtím. Několik následujících kapitol bude věnováno kambodžské vládě a jejímu postoji vůči tamnímu T&C průmyslu, speciálním ekonomickým zónám v Kambodži, činnosti ILO v rámci této země, a také programu Better Factories Cambodia, který ILO vytvořila přímo pro Kambodžu s cílem zlepšovat pracovní podmínky v kambodžských T&C továrnách. Ve třetí a zároveň poslední kapitole empirické části již představím výslednou analýzu dopadů na Kambodžu a zhodnotím, jaké aspekty z toho pro zemi plynou. Jednotlivé dopady budu pro lepší orientaci do této kapitoly dělit podobným způsobem, jakým tomu bude v teoretické části.

Pro naplnění cíle práce budu využívat především zdroje elektronické, neboť téma T&C pro účely této diplomové práce není v knižní literatuře příliš zastoupeno. Materiály budu primárně čerpat zejména z elektronických databází

EBSCO a JSTOR, od autorů zaměřujících se na tuto problematiku. Poté mi budou užitečné oficiální zprávy a statistiky vydávané nevládními agenturami, Organizací spojených národů (UN), Světovou bankou (WB) či Mezinárodní organizací práce (ILO). Sekundárními zdroji budou zdroje knižní, které naopak hojně využiji v teoretické části především v souvislosti s teorií neoliberalismu. Jsem si plně vědoma, že jsem v empirické části práce částečně limitována dostupností lokálních zdrojů z důvodu neznalosti khmerštiny. Relativně dost kambodžských médií je však přístupných v anglickém jazyce. I přesto budu při jejich užívání mít na paměti objektivitu a určitý nadhled, neboť se může jednat o zdroje zkreslující realitu.

2. TEORIE NEOLIBERALISMU V KONTEXTU ROZVOJOVÉHO SVĚTA

2.1 Úvod do teorie neoliberalismu

Neoliberalismus je velice komplexní ekonomický pojem, který však pro různé autory znamená něco jiného. Jedná se o stále pokračující proces, který tito autoři zkoumali a zkoumají ve vztahu k mnoha konceptuálním kategoriím. Do těchto kategorií lze například zahrnout gender, pracovní sílu, migraci a rozvoj, který je pro účely této práce klíčový. V první řadě je však neoliberalismus teorií politicko-hospodářských praktik, které se snaží zlepšit lidský blahobyt skrze liberalizaci podnikatelských svobod. Ve svém základu teorie poukazuje na nová ekonomická, politická a sociální uspořádání ve světě s cílem přeorientovat roli státu. Většina autorů má tendenci se přiklánět a definovat neoliberalismus jako jakési rozšíření konkurenceschopnosti trhů do všech oblastí života (Harvey 2005: 2, Springer – Birch – MacLeavy 2016: 1–2). Hlavními představiteli této teorie jsou Friedrich von Hayek a Milton Friedman. Hayek je poté označován za otce neoliberalismu (Boneau 2004).

Charakteristické je pro tuto teorii volný trh a volný obchod. Role státu je jasně zarámovaná – jeho úkolem je vytvořit pro výše uvedené praktiky institucionální rámec, musí také garantovat vojenské a policejní struktury a pokud je potřeba i vynutit správné fungování trhů. V případě, že se jedná o oblast, ve které není trh etablován, je připuštěn ojedinělý zásah státu. Teorie neoliberalismu je však úzce postavena na minimálních zásadách států do jednotlivých trhů (Springer – Birch – MacLeavy 2016: 1–2). Téměř většina států, která vzniká po rozpadu Sovětského svazu, nebo během procesu dekolonizace, začíná přijímat určité verze neoliberalismu. V některých případech tak učinily dobrovolně, u jiných to bylo v reakci na nátlak jiných již neoliberálních západních států. Vliv neoliberalismu je patrný v mnoha oblastech, které nadále jeho myšlenky prosazují. Klíčové jsou především finanční instituce, regulující globální finance a obchod (Harvey 2005: 3).

Termín neoliberalismus byl poprvé použit v Německu, které se vzpamatovávalo z hrůz první světové války, aby zde odkazoval k programu oživujícího klasický liberalismus. Od 70. let minulého století můžeme sledovat postupné přijímání neoliberálních principů počínaje ekonomy v Latinské Americe. Jedná se o reakci politických elit na rostoucí sílu organizované práce ve vyspělých zemích a sílící úsilí rozvojových zemí po autonomější cestě rozvoje. V 90. letech minulého století, kdy teorie zažívá svůj největší rozkvět, již vévodila celému světu a začíná konfrontovat země tzv. globálního Jihu² v kontextu jejich ekonomického rozvoje (Siddiqui 2012: 13, Steger – Roy 2010: x). Nyní lze identifikovat mnoho forem této teorie, a také různých dopadů které s sebou přináší. Ty mohou být sociální, ekonomické i geografické. Neoliberalismus začíná být patrný v politikách na úrovni lokální, státní, a dokonce i v nadnárodních institucích (Birch – Mykhnenko 2010: 6).

2.2 Počátek neoliberalismu

Úplné základy moderní ekonomiky a teorie neoliberalismu lze spatřit již u Adama Smitha a jeho díle Pojednání o podstatě a původu bohatství národů. Dílo vzniká v reakci na Smithovu kritiku merkantilistického státu a jeho praktik. Dle něj bohatství státu nesmí pocházet z hromadění bohatství na úkor jeho občanů a jiných mocností, ale naopak z dělby práce. Základy neoliberalismu položil především prostřednictvím své teze o svobodné výměně, kterou považoval za transakci, ze které mohou těžit obě strany. Pokud však bude omezována svoboda obchodu, jednotlivcům může být odepřena možnost zlepšení jejich situace. Myšlenka Smithova klíčového argumentu spočívá v tom, že překážka bránící svobodné směně má za důsledek omezení rozvoje dělby práce, a tím pádem i rozvoj a růst bohatství samotného státu a jednotlivých občanů (Clarke 2005).

Neoliberalismus znovu uznává a navrácí se k základním přesvědčením liberální politické ekonomiky, která dominovala v období 1870–1913. Svými

² Tradičně se tento pojem používá pro označení regionů, které negativně ovlivnila současná kapitalistická globalizace. Jedná se o regiony Latinské Ameriky, Asie, Afriky a Oceánie. Tedy oblasti s nízkými příjmy, které jsou mnohdy politicky a kulturně marginalizované (Dados – Connell 2012: 12; Mahler 2017).

východisky se jasně staví do opozice vůči silnému státu a navazuje na klasický liberalismus, který však přetváří. Neoliberálové chtěli vybudovat neregulovanou finanční globalizaci, ke které došlo mezi lety 1870 a 1913. Jedná se o období často označované jako první fáze vývoje mezinárodních finančních institucí (Clarke 2005; Siddiqui 2012: 2). Neoliberalismus vzniká současně na několika místech ve světě, například v Londýně, Paříži, Chicagu či Freiburgu (Mirowski – Plehwe 2009: 14). Počátky ideologie lze vystopovat do 30. let 20. století, kdy se v Paříži setkala skupina intelektuálů, kteří zde řešili hrozby, které pro společnost představují národní socialismus v Německu, kolektivistické plánování ekonomiky v Británii a New Deal v USA (Birch – Mykhnenko 2010: 2–3). Během této éry je dominantní teorií tzv. keynesiánství a neoliberalismus tedy považujeme za jakousi odpověď na tuto teorii. Keynesiánství tvrdí, že úroveň hospodářské činnosti závisí na celkové poptávce a ekonomiky států pravidelně oslabují, což poté vede k růstu nezaměstnanosti. Tato slabost může vést až k hospodářským depresím, jak například dokládá Velká deprese z roku 1930. Keynesiánství představovalo po dobu 25 let dominantní paradigma pro porozumění ekonomických aktivit. V této době, mezi lety 1945 až 1970, dochází ve světě k etablování moderních měnových a fiskálních politik. Keynesiánství je již v polovině 70. let postupně nahrazováno právě neoliberalismem, kterému napomáhaly ekonomické dislokace spojené s Vietnamskou válkou a ropnými šoky (Palley 2004: 1–2). Etabluje se také jako reakce na ideologickou krizi keynesiánského sociálního státu, která byla urychlena kapitalistickou krizí na konci poválečné doby (Clarke 2005).

V období po roce 1945 do roku 1980 lze světové ekonomiky charakterizovat specifickými politickými strategiemi, které se vyznačují silnou rolí vlád států. Ty měly enormní vliv na chování trhů. Tyto strategie se vyznačovaly především mnohastrannými intervencemi do těchto trhů (Cohen 2010: 2–3). Poválečný ekonomický růst se najednou zpomaluje, a s tím prožívá změnu i samotný trh. Zvyšuje se poptávka po práci, ale i bohužel nezaměstnanost. Bohatý Západ se pomalu a jistě dostává do hospodářské krize. Zvyšuje se úroková sazba pro úvěrové půjčky a v kombinaci s hospodářskou recesí utrhly taktéž i rozvojové

země velkou ránu, neboť tyto kroky vedly k prohloubení již probíhající dluhové krize. Najednou začíná docházet ke zpochybňování keynesiánského modelu (Keller 2005: 29). Na tom všem ale i na vývoji v budoucích dekádách postavili autoři neoliberalismu svoji teorii. Jejich myšlenky se zcela jistě stávají centrálními pojmy mainstreamové ekonomiky a od 80. let nabírají obrovský vliv (Peet – Hartwick 2009: 83–84).

2.3 Vývoj neoliberalismu

Po konci druhé světové války jsme svědky začínajícího procesu dekolonizace, při níž dochází k postupnému etablování nových států. Tyto země žily v přesvědčení, že stát hraje roli jakéhosi motoru ekonomického rozvoje. Bylo to podloženo dvěma zkušenostmi. Prvním z nich bylo v západním světě keynesiánství a v sovětském bloku centrálně plánované ekonomiky. Již v roce 1944 bylo na konferenci v Bretton Woods ustanoveno, jakým způsobem se bude nahlížet na rozvoj. Bohaté vyspělé západní mocnosti začínají ve velkém množství půjčovat peněžní prostředky mnoha zemím globálního Jihu, neboť jsou z geopolitického hlediska důležitými partnery ve studenoválečném soupeření. Když se tyto země v 70. letech postupně ocitají v krizi způsobené jejich zadlužením, není to pro nikoho žádným překvapením. Mnoho zemí stálo na pokraji bankrotu. Od tohoto období multilaterální dárci, jako jsou WB či IMF pozvolna začínají přijímat neoliberální myšlení (Hill – Wald – Guiney 2016: 131–132).

Na konci 80. let lze s jistotou říct, že je neoliberalismus přítomný v kruzích mezinárodní hospodářské politiky (Peet – Harwick 2009: 83–84). Úplně první zemí, která se pokusila vytvořit neoliberální stát, bylo v roce 1973 Chile. Většina ostatních států začíná přijímat neoliberalismus jen částečně, a to tak, že zavádí větší flexibilitu trhu a deregulují své finanční operace. Na počátku druhé poloviny 20. století ještě nejsme svědky soupeření mezi státy, regiony nebo městy o to, který z nich má nejlepší model hospodářského rozvoje. Zesílení tohoto soupeření lze vnímat po roce 1970. Proces neoliberalizace je však také charakteristický svým nerovnoměrným geografickým vývojem a existuje asymetrie mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi. Ty úspěšnější země (například Spojené státy, Velká

Británie či Německo) se snaží vyvíjet tlak na ostatní, aby následovaly jejich příklad. Spojené státy a Británie bezpochyby zvolily cestu neoliberalismu, která však nebyla nikterak jednoduchá, neboť se ukázalo, že snižování výdajů v určitých sektorech vede i k poklesu kvality života. Příklad neúspěšné implementace neoliberalismu lze spatřit v Latinské Americe, kde proběhla na počátku 80. let tzv. první nucená vlna neoliberalizace. Výsledkem byla dekáda charakteristická politickým zmatkem a ekonomickou stagnací. I přes tyto neblahé zkušenosti se neoliberalismus nadále etabluje v dalších státech, kde se postupně stává dominantní ideologií. (Siddiqui 2012: 13; Harvey 2005: 7–88).

2.4 Východoasijský zázrak

Od poloviny 60. let začínáme být svědky pozoruhodně vysokého hospodářského růstu v rozvojových ekonomikách v Jihovýchodní Asii. Tento trend u 23 ekonomik trval až do 90. let a region jako takový vykazoval po celou dobu oproti jiným nevídaný růst. Rozvoj zde probíhal v několika vlnách a většinu úspěchu lze připsat pouze osmi nejvýkonnějším ekonomikám, z toho takzvaní „čtyři asijské tygři“ tento trend započali. Jedná se o Hongkong, Singapur, Taiwan a Jižní Koreu. Zbývá čtyři místa patří Japonsku, Indonésii, Malajsii a Thajsku. Úspěch „asijského zázraku“ byl detailně popsán ve zprávě Světové banky v roce 1993. Tato publikace se snažila poukázat na způsoby, jakými bylo v tomto regionu dosaženo rozvoje. Země totiž sledovaly několik základních principů. Především otevřely své ekonomiky pro zahraniční investice o obchod, výrazně limitovaly roli státu a investovaly do oblasti vzdělávání. Tento způsob rozvoje byl WB nazván jako „východoasijský model pro ekonomický rozvoj“ a měl sloužit jako předloha pro další regiony světa (Tan 2005: 68; Page 1994: 219–220; Willis 2005: 55–56).

V průběhu posledních čtyř desetiletí 20. století tyto ekonomiky dosáhly enormního růstu a přiblížily se tak mnoha rozvinutým zemím. Což je u rozvojových zemí velice neobvyklé. Východoasijské ekonomiky disponují širokou řadou politických rámců – od téměř kompletní *laissez faire* v Hong Kongu po vysoce selektivní politické režimy v Japonsku a Koreji. Japonsko byla jako první a jediná země industrializovaná ještě před začátkem války. Asijské tygři

následovali Japonsko ve státem řízeném a exportně orientovaném modelu rozvoje. Tento krok bezpochyby vedl k jejich modernizaci. Indonésie, Malajsie a Thajsko po implementaci stejného způsobu rozvoje taktéž vyrovnaly své příjmy a alespoň částečně se přiblížily západním ekonomikám (Tan 2005: 68; Page 1994: 219–221).

Autoři obhajující neoliberalismus byli zpočátku toho názoru, že úspěch těchto zemí jasně potvrzuje platnost Washingtonského konsenzu a při sledování těchto politik je možný růst těchto zemí. Díky tomu se mohly stát součástí globální ekonomiky. Jejich perspektiva byla potvrzena právě zprávou Světové banky v roce 1993, která dokazovala, že neoliberalní politiky stojí za úspěšným rozvojem těchto států (Hill – Wald – Guiney 2016: 133). Úspěchu země dosáhly do značné míry i díky soukromým tuzemským investicím a rostoucímu lidskému kapitálu. Za jejich růstem lze najít i několik dalších faktorů. Prvním z nich je vysoká úroveň tuzemských úspor, dále je nutné zmínit i rapidní nárůst zemědělské produkce. Některé ekonomiky získaly náskok díky lépe vzdělané pracovní síle a účinnějšímu systému veřejné správy. Celý zázrak tedy spočívá především v perfektní akumulaci fyzického a lidského kapitálu v intenzivních průmyslových odvětvích (Willis 2005: 55; The World Bank 2014: 5).

Úspěch „asijského zázraku“ je považován za příklad toho, jak zavádění neoliberalních politik může vést k rozvoji. Asijské země zažily nejen ekonomický růst, ale došlo u nich i k celkovému zlepšení životních standardů. Asijský zázrak, tak jak byl popsán WB, však sklídl i mnoho kritik. Nejčastěji směřovaly k mylné představě o koherenci aplikovaných politik. Ve skutečnosti totiž státy přijímaly různé přístupy a nelze tedy tvrdit, že existuje pouze jeden univerzální „asijský zázrak“. Druhá kritika směřovala ke způsobu, jakým WB využila zkušenosti v Jihovýchodní Asii, aby tím propagovala výhody a přínosy volného obchodu a otevřenosti ekonomik. Kritici však zdůrazňovali, že mnoho zemí v regionu dosáhlo hospodářského úspěchu prostřednictvím vládních intervencí. Dále zpráva nikterak nezmiňovala problém chudoby. Na závěr bylo zpochybněno i samotné použití termínu zázrak, jakožto nepřesné označení východoasijského jevu růstu a rozvoje (Willis 2005: 55–58).

2.5 Washingtonský konsenzus

Formální započetí neoliberální dominance lze bezpochyby spojit s vítězstvím Margaret Thatcherové ve Velké Británii a vítězstvím prezidenta Spojených států amerických Ronalda Reagana. Zároveň v tomto období dochází k pomalejšímu hospodářskému růstu a k prohlubování nerovnosti v příjmech. Jedná se tak na úrovni v rámci jednotlivých zemí, ale i na úrovni mezinárodní. Zvolení Thatcherové a Reagana zčásti zapříčinilo impuls k růstu neoliberalismu ve státech globálního Jihu. V kontextu průmyslových zemí zcela dominoval tzv. Americký model, kam patří deregulace finančních trhů, privatizace oslabených institucí a ochrany trhů. Mezinárodní politice poté dominoval „Washingtonský konsenzus“ (Birch – Mykhnenko 2010: 6; Hill – Wald – Guiney 2016: 131–132).

V průběhu 80. let se předpokládalo, že existuje způsob, díky kterému se rozvojové země mohou vymanit z extrémní zátěže, kterou pro ně představovalo zadlužení. Proto v roce 1989 přichází John Williamson s termínem „Washingtonský konsenzus“, který představuje reformy hospodářských politik zaměřených na rozvojové země. Cílem Washingtonského konsenzu je zrychlit tempo růstu rozvojových zemí a jejich schopnosti si zabezpečit finanční investice a vést tyto země k bohatství a prosperitě (Yesiltepe 2017: 1–3; Palley 2004: 6). Washingtonský konsenzus je pravděpodobně jedním z nejčastějších projevů neoliberalismu, který v tomto období probíhá. Jedná se o soubor několika hospodářských pravidel stanovených WB a IMF. Obhajuje privatizaci, volný obchod, růst založený na exportu, daňové reformy či liberalizaci přímých zahraničních investic (Hill – Wald – Guiney 2016: 131–132).

Washingtonský konsenzus byl dle autorů tím „správným“ způsobem, jak rozvíjet ekonomiku země. Pokud chtěly vlády států globálního Jihu získat půjčky a restrukturalizovat své dluhy, podmínkou jim bylo dáno dodržování podmínek stanovených v tomto konsenzu (Steger – Roy 2010: 19–98). Postupem času, kdy neoliberalismus začíná naplno převládat v rozvinutých zemích převažuje myšlenka, že problémy, se kterými se potýkají země rozvojového světa mohou mít řešení. Tím řešením má být jejich otevření se globálnímu trhu s cílem zvýšení

vývozu. I zde platí, že samotná implementace těchto podmínek v jednotlivých státech či regionech neprobíhala stejně (Yesiltepe 2017: 1). Washingtonské politiky byly uplatňovány po více než dvě desetiletí v tak rozdílných oblastech, jakými jsou Latinská Amerika, Asie, Afrika, země Východní Evropy a Střední Asie. Obvykle se tak dělo ve dvou hlavních fázích. První se soustředila na makroekonomickou stabilitu a tzv. Programy strukturálního přizpůsobení (SAP) a druhá s sebou přinášela například snižování korupce, řešení neefektivnosti infrastruktury apod. V Latinské Americe a Africe měl Washingtonský konsenzus obrovský vliv na budoucí formování tamních ekonomik (Lopes 2012: nestránkováno). Naopak země Východní Asie následovaly zcela jiný způsob, kdy důležitou roli hrály vlády jednotlivých zemí, které podporovaly konkrétní průmyslová odvětví (Serra – Stiglitz 2008: 4). Podmínky stanovené washingtonskými institucemi bezpochyby ovlivnily země Třetího světa. Sociální důsledky, které Washingtonský konsenzus na tyto země měl, převážily nad jeho výhodami. I přes implementaci konsenzu se většina zemí potýkala s vysokou mírou chudoby a nezaměstnanosti. Washingtonské instituce totiž vyžadovaly po zemích striktní úsporná opatření při snižování vládních výdajů. (Refai 2016).

2.6 Programy strukturálního přizpůsobení

IMF a WB učinily další krok při pomoci rozvojovým zemím, a to prostřednictvím SAP. Tyto programy představují významný zlom pro země Třetího světa, které byly najednou nuceny opustit své stávající protekcionistické hospodářské politiky a přijmout politiky neoliberální. Filozofií SAP je tržní ideologie přijaté během administrativy Thatcherové a Reagana. Jejich následná implementace jasně demonstruje, že politiky vytvořené v rámci globálního Severu, mohly být taktéž použity v zemích Jihu. Tyto země se totiž ve druhé polovině 20. století ocitají v platební neschopnosti a s rapidně narůstajícími dluhy (Willis 2005: 51–52; Yesiltepe 2017: 2).

Programy strukturálního přizpůsobení jsou bezesporu klíčovou a nejznámější částí neoliberálních rozvojových politik. Odkazují totiž na soubor makroekonomických opatření, která byla navržena k tomu, aby řešila strukturální

problémy, se kterými se rozvojové země potýkaly, a které posléze vedly v letech 1980 až 1990 k mnoha ekonomickým kolapsům. SAP obsahují řadu politik s cílem snížit roli státu při chodu národních ekonomik. Neznamená to však, že se snaží stát zcela vytlačit, pouze se ponechává větší volnost a síla samotnému trhu. Zavedení SAP reagovalo na několik šoků, kterými byly rozvojové země na počátku 80. let zasaženy. Ty se v reakci na to obrací na mezinárodní finanční instituce, jmenovitě právě na IMF a WB. Podmínky zahrnuté v SAP v sobě obsahují sérii opatření k dosažení jak krátkodobé ekonomické stability, zároveň se také zasazují i o dlouhodobou pomoc (Willis 2005: 52; 1–5; Yassin 2002: 1–3). Jedná se o několik komponentů, které se zaměřují na celou škálu problémů. Od snižování inflace, podpory exportu, plnění splátkových kalendářů po snižování deficitů v rozpočtech. Obvykle mají za následek výrazné snižování vládních výdajů, liberalizaci předpisů zahraničních investic či prodej vládních podniků. Specifičnost těchto programů lze spatřovat v jejich jedinečnosti, neboť není možné, aby dvě země měly zcela stejná opatření. Společným cílem je však změnit zastaralé modely rozvoje těchto zemí a směřovat je na cestu vývoje, která zdůrazňuje důležitost plné integrace do struktur globálního obchodu, financí a produkce (Welch – Oringer 1998).

WB poskytovala SAP rozvojovým zemím za účelem provedení nezbytných hospodářských restrukturalizací. SAP byly složeny z celkem tří hlavních složek. První reformou měly projít veřejné finance, kde byla hlavní pozornost věnována rozpočtovým schodkům, které primárně zapříčiňují makroekonomickou nestabilitu, a to v oblastech inflace, míry ekonomického růstu a zadlužení. Druhou reformou byla oblast obchodních politik. Zde bylo cílem rozvojové země donutit otevřít své ekonomiky prostřednictvím odstranění všech překážek bránících volnému obchodu, a to jak celních, tak necelních opatření. Poslední oblastí byla reforma finančního sektoru. SAP jasně identifikovaly tři problémy, na které se země měly ve svých finančních systémech soustředit. Finanční instituce byly označeny jako z velké části nespolehlivé, kontrola nad úrokovými sazbami jako nepřiměřená a nebankovní sektor za příliš zanedbaný. Když se tyto problémy spojí

zcela jistě vedou k platební neschopnosti. Všechny tyto politiky SAP se dají klasifikovat do dvou kategorií. První jsou stabilizační opatření a ve druhé kategorii jsou opatření vyrovnávací. Nejdříve se ekonomika státu musí stabilizovat, a až poté mohou být aplikovány politiky vyrovnávací, které pomohou zemi stát se více prosperující (Willis 2005: 52; Yassin 2002: 1–5).

Prakticky většina rozvojových zemí dříve či později začala přijímat SAP. Lze s jistotou říct, že tyto politiky bezesporu ulehčily proces globální ekonomické integrace a eliminovaly hyperinflaci jednotlivých států. Na druhou stranu však SAP nedokázaly položit základ pro vyvážený ekonomický rozvoj. To vedlo mnohdy až k bankrotům místních průmyslových odvětví, a tím pádem k rapidnímu nárůstu dovozu potravin, na kterém se mnohé země staly závislé. Při kumulaci těchto a dalších problémů začalo docházet k zvětšující se propasti mezi bohatými a chudými. Ukázalo se, že v mnoha případech mají SAP závažné důsledky. SAP neměly totiž takový efekt, jaký se předpokládal. Odstraněním tzv. bezpečnostní sítě, kterou stát představoval, nebylo vždy dobrým krokem. I přesto, že bylo dosaženo ekonomické stability, lidský blahobyt utrpěl mnoho ran (Welch – Oringer 1998; Willis 2005: 52–54).

Zobecnování dopadů SAP není z důvodu jejich rozmanité implementace vůbec možné. Není taktéž zcela jisté, jak by se stát vyvíjel, kdyby nepřijal politiky SAP. V určitých případech existují jasné důkazy, hovořící v neprospěch SAP, a to především z důvodu zvýšení chudoby v daných státech. Každopádně je zcela jisté, že implementace SAP přímo nezapříčinila nárůst chudoby, avšak rozhodně nevedla ani k jejímu snížení. Na konci 90. let již WB a IMF musely reagovat na rostoucí neblahé dopady, se kterými se SAP potýkalo. Došlo tedy k jejich částečnému přetvoření. Neoliberální zásady nicméně i nadále zůstaly klíčem těchto politik, které kromě nového obsahu získaly i zcela nový název – Strategie ke snížení chudoby (Poverty Reduction Strategies, zkratka PRS). Klíčovým dokumentem je zde Strategický dokument o snižování chudoby (Poverty Reduction Strategy Paper – PRSP). Jak samotný název vypovídá, větší pozornost

je věnována potřebám těch nejchudších, a také se více klade důraz na rozmanitost jednotlivých národních situací (Willis 2005: 54).

2.7 Asijská krize a krize neoliberalismu

V 90. letech Washingtonský konsenzus ještě nebyl připraven na období, které mělo následovat, a tím bylo období mnoha finančních šoků. Když docházelo na konci 70. let k implementaci neoliberálních politik jednalo se o poměrně složitý proces. Mnoho států procházelo v období druhé poloviny 20. století vnitřní krizí (Craig – Porter 2006: 61–64). Vývoj neoliberalismu, ale posléze i jeho samotnou krizi lze perfektně sledovat na regionu Východní Asie. Na přelomu 70. a 80. let jsme byli svědci rozvoje těchto „asijských zázraků“. Rozvoje, který zde proběhl rychleji než kdekoli jinde na světě. Pokud dojde ke srovnání objemu přímých zahraničních investic (FDI), je v tomto regionu dobře vidět jejich rapidní nárůst. Závislost států na přílivu FDI měla však za následek finanční krize. První zemí bylo v roce 1997 Thajsko. Zde oficiálně také započala tzv. jihovýchodoasijská krize, která se odtud postupně přelila do celého regionu a vedla k poklesu důvěry všech místních ekonomik. V Thajsku začalo docházet k devalvaci thajské měny, nicméně problémy bylo možné sledovat v ekonomikách regionu již dříve. Krize měla do značné míry finanční charakter, při níž došlo ke stažení velkého množství zahraničního kapitálu z regionu. Nečekaný úbytek zahraničních investorů v důsledku poklesu exportu zapříčinil, že se začaly stahovat peníze z thajské ekonomiky. Thajská vláda najednou začala mít problémy, jelikož nemohla udržet směnný kurz bathu (Rambarran 2015: 10–11; Willis 2005: 58).

Existuje řada faktorů, které můžeme spojovat s enormním dopadem krize v regionu. Zahraniční investoři si najednou uvědomili, jak málo znají podrobnosti ekonomických procesů v tomto regionu. Růst regionu byl zapříčiněn i silným vnitrostátním obchodem. V okamžiku, kdy dochází v regionu k nestabilitě a nejistotě, začíná být najednou ohrožen. Stále více investorů začíná stahovat své peníze, což má ničivé dopady na hospodářský růst a na růst chudoby v regionu. I když se jednalo o celoplošnou krizi, kterou pocítil celý region, na každou zemi dopadla jinak. Stejně jako bylo mnoho dimenzí „asijského zázraku“, i krize měla

mnoho podob. Zatímco Indonésie, Thajsko či Jižní Korea zaznamenaly ohromný ekonomický propad, u Japonska nebo Tchaj-wanu došlo pouze k mírné změně v tempu růstu GDP. Pro instituce Washingtonského konsenzu, které oslavovaly úspěch východoasijského modelu, byla asijská krize obrovskou ránou. WB si krizi interpretovala jako selhání vlád regionu, které jednoduše nesprávně sledovaly neoliberální přístup. Klíčovým prvkem, který zapříčinil krizi, byly dle nich zásahy států do ekonomik. IMF poté celému regionu poskytl záchranné balíčky, které pomohly regionu znovu se postavit na nohy a zlepšit svůj růst a stabilitu. Jednoduše se ukázalo, že Washingtonský konsenzus byl pro Jihovýchodní Asii příliš velkým soustem. Státy se nakonec rozhodly přijmout SAP a projít tak neoliberální reformou (Rambarran 2015: 13; Willis 2005: 58-60).

Za krizi neoliberalismu poté označujeme situaci, která v roce 2008 a 2009 zasáhla především Spojené státy a Evropu a nepřímo i mnoho dalších zemí na světě. Přes včasné zásahy do podpory finančních institucí a stimulace ekonomik se naštěstí nekonala krize takových rozměrů, jako tomu bylo v roce 1930 (Duménil – Lévy 2016: 551). Jednalo se však o krizi, během které byl předpovídán konec liberálního kapitalismu a neoliberální ideologie, která v posledních desetiletích tvořila globální řád. Tato ideologie byla najednou považována za hlavní příčinu finančního zhroucení. Paradoxem je, že ti kteří dělali tyto predikce, byli zároveň představitelé a zastánci ideologie neoliberalismu (Apeldoorn – Overbeek 2012: 1–2). Vše začalo tím, že v roce 2007 v USA praskla finanční bublina. Problém tkvěl v amerických nízko rizikových hypotékách, které byly hojně sjednávány nejchudšími Američany, kteří však nemohli své závazky splácet. To způsobilo finanční kolaps velkých amerických bank (Birch – Mykhnenko 2010: 248). V období od září 2008 do února 2009 krize procházela svojí nejdramatičtější fází, a také se postupně přelila do zbytku světa (Duménil – Lévy 2016: 556).

I když globální finanční krize zcela jasně otřásla neoliberálním konsenzem, bylo třeba si položit otázku, jak velký dopad ve skutečnosti měla. V reakci na světovou krizi proběhlo mnoho finančních reforem. Mnoho světových bank a jiných finančních institucí bylo v reakci na krizi částečně znárodněny. Většina

zemí OECD, co se vládních politik týče, přešla do „úsporného režimu“ a ekonomiky některých zemí procházely stagnací. Absence jakékoliv silné alternativy vůči neoliberalismu je jedním z hlavních faktorů, proč tato ideologie svoji krizi nakonec úspěšně překonala a nadále dominuje. V období krizí se dá předpokládat, že stará ideologie bývá povětšinou nahrazována novou. Stejným způsobem se tak etabloval i samotný neoliberalismus. Naštěstí pro tuto ideologii v době její krize ve světě jednoduše není žádné jiné alternativy. Avšak to neznamená, že zde není potenciál pro budoucí transformaci. Přestože neoliberální procesy nadále pokračují, neoliberalismus jako takový bezpochyby oslabil svoji legitimitu. (Apeldoorn – Overbeek 2012: 2–4; Springer – Birch 2016: 556).

Finanční krize v roce 2008 v sobě ukrývá také dvě hlubší vrstvy, které mohou mít v budoucnu dopad na případné krize. Zaprvé jsme svědky krize anglo-americké hegemonie, které určovala směr kapitalistického řádu od jeho prvopočátku. Úpadek této hegemonie je na úkor posunu globálního zpracovatelského průmyslu směrem do Východní Asie. A zadruhé probíhá hluboká krize ekosféry, která v několika málo desetiletích byla intenzivně vyčerpávaná kapitálem, a která vedla až ke klimatické krizi a rapidnímu vyčerpávání fosilní energie. I přesto, že těmto problémům není věnováno v kontextu teorie neoliberalismu dostatek pozornosti, je zcela možné, že budou určovat budoucí trajektorii globálního neoliberalismu (Apeldoorn – Overbeek 2012: 3–4).

2.8 Teorie komparativních výhod

Disponovat komparativní výhodou znamená, že v kontextu mezinárodního systému určitá země dokáže vyprodukovat zboží nebo službu s nižšími náklady než země jiná (Amadeo 2019). Hypotéza komparativní výhody, kterou představil již v roce 1815 ekonom David Ricardo v zásadě předpokládá, že mezi zeměmi nejsou absolutní rozdíly v jejich schopnostech produkovat zboží nebo služby, se kterými země poté obchoduje, ale předpokládá spíše relativní rozdíly. Tato teorie patří mezi jeden z nejstarších konceptů používaných v mezinárodním obchodě. Podle komparativní výhody mohou země zlepšit svůj blahobyť, a to tím, že svoji

pozornost budou soustředit na efektivnější využívání svých zdrojů. Proto aby země z obchodu mohly něco získat, měly by mít v určitém segmentu trhu komparativní výhodu. Ta by se měla stát nezbytným prostředkem k dosažení zisků. V případě, že k tomu posléze dojde, se od země očekává, že bude obchodovat se svým relativně levnějším zbožím za jiné levnější zboží vyrobené v jiné zemi. Tímto způsobem budou obě strany profitovat ze vzájemného obchodu. Komparativní teorie ve svém základu navrhuje volný obchod mezi státy s vyhlídkou růstu světové produkce. Teorie se zasazuje mezi zeměmi o specializaci. To znamená, že se od států očekává, že se budou specializovat na výrobu pouze několika komodit, které dokážou vyrobit levněji než jinde, a to pouze v případě, že to jejich zdroje dovolují (OECD 2011: 11; Rahim 2015: 1).

Ricardův model poskytl rámec pro pochopení principu, jak otevřené ekonomiky mohou těžit z prosté výměny v odvětví, ve kterém mají tu nejvýznamnější komparativní výhodu (OECD 2011: 11). Ricardo tvrdí, že pokud je jeden stát při výrobě stejné komodity méně efektivní než ten druhý, neznamená to, že pro obě strany neexistuje oboustranně prospěšný obchod. Jeho teorie je založena na dodržování několika základních předpokladů, které by státy měly striktně dodržovat. Mezi ně lze například zařadit dokonalou hospodářskou soutěž na domácím trhu, absenci vládních překážek vůči hospodářské aktivitě nebo plnou zaměstnanost (Jayathilake 2014: 54). V mezinárodním obchodě uplatnění komparativní výhody vedlo k tomu, že se rozvojové země začaly soustředit pouze na produkci několika primárních komodit, zatímco jim rozvinuté země dodávaly výrobní věci. Rozvojové země se nejdříve specializovaly na produkci takových produktů, jako je například dřevo, kakao či banány. Naopak dovážely komodity, které pro ně mají nákladovou nevýhodu. Tento způsob směny tvořil po dlouhou dobu způsob obchodu mezi rozvojovými a rozvinutými zeměmi (Rahim 2015: 1–6).

Komparativní výhoda určovala směr mezinárodního obchodu do té doby, dokud nezačala být ze strany rozvojových zemí zpochybňována. Bylo to přičítáno především nerovnoměrné směně zboží mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi.

Pokud má být jakákoliv teorie úspěšná, měla by být výhodná pro obě strany. V mnoho případech však mají silnější země tendenci posilovat na úkor těch slabších. V tomto případě se tak stalo na úkor právě rozvojových zemí. Ukázalo se, že teorie komparativní výhody zcela nedokáže rozvojovým zemím zajistit stejnou úroveň ekonomického rozvoje, a to z důvodu jejich technologické zaostalosti. Zájem a potřeba ke specializaci po dlouhou dobu patřila ke klíčovým faktorům v mezinárodním obchodě. Pokud se totiž země budou specializovat pouze na oblasti s komparativními výhodami, světová produkce poroste. V samotné praxi se aplikace teorie v rozvojových zemích však chovala zcela jinak. Docházelo zde k dumpingu různých komodit, k redukci jejich exportu a v nejhorších případech až ke kolapsu jejich trhů. Výsledkem byl nárůst nerovnosti mezi rozvojovými a rozvinutými státy (Rahim 2015: 5–11). Výrobci v minulosti využívali svých výhod, které vyplývaly z rozdělování výrobních procesů do několika různých úkonů. Ty ale musely být v bezprostřední blízkosti, neboť náklady na dopravu a komunikaci byly v té době obrovské. Postupem času, jak začalo docházet k drastickému snižování těchto nákladů a k usnadňování samotného obchodu, vzniká nový globální výrobní proces v širokém spektru průmyslových odvětví. Producenti tedy mohli využívat maximální výhody plynoucí například ze specializace dělníků, které nabydou tehdy, když svoji výrobu přesunou do oblastí, kde ji lze provádět nejlevněji. (Grossman – Rossi-Hansberg: 94).

T&C představuje jeden ze základních příkladů, kde se komparativní výhoda posunula ve prospěch rozvojových zemí. Mezinárodní obchod s T&C je prováděn v obrovském měřítku. Bariéry zabráňující vstupu nových firem do obchodování v tomto sektoru jsou malé, avšak konkurence je vysoká. Produkce T&C je prvním průmyslovým odvětvím, které se šíří ohromnou rychlostí, a to z toho důvodu že vyžaduje relativně nízký počet dovedností a kapitálu. Panuje obecná shoda, že T&C velmi často sehrává roli vedoucího odvětví v raných fázích industrializace států, neboť počáteční náklady na vznik tohoto průmyslu jsou minimální. Při nedostatku kapitálu se tedy podnikatelé mnohdy obrací právě na T&C odvětví.

Vzhledem k faktu, že je T&C výroba velice náročná na pracovní sílu, mohou rozvojové země využít nadbytku pracovních sil a začít tak budovat své ekonomiky. Tyto ekonomiky při svém postupném rozvíjení většinou vyvinou svojí exportní strategii, která je v tomto případě založena na jejich komparativní výhodě v nákladech na pracovní sílu (Reyhan 2014; Singleton 1997: 1–21).

3. GLOBÁLNÍ DĚLBA PRÁCE

Díky liberalizaci obchodu a investic se začala ve světě za posledních pár dekad rapidně proměňovat globální distribuce pracovní síly. Zejména růst a přesun pracovních sil do zemí globálního Jihu zapříčinil, že se tyto země staly najednou centrem výroby mnoha průmyslových odvětví, kam patří například automobilový průmysl, výroba bílého zboží, a také T&C průmysl, které byly původně charakteristické pro západní industriální ekonomiky. Neoliberální přístupy volného trhu a otevřených investic mají být ku prospěchu všech zemí. V rámci tohoto trendu však pozorujeme výrazné rozdíly především ve výši mezd a v pracovní době, které jsou mezi pracovníky globálního Jihu a globálního Severu značně rozdílné. Mzdy jsou totiž z pohledu kapitálu důležitým faktorem. Vlády globálního Jihu se snaží přijímat takové postoje, které povedou ke zvýšení konkurenceschopnosti jejich pracovních sil. Nicméně jsou pracovní standardy v rámci globální dělby práce i nadále velkým problémem. Přesunutí výroby do zemí globálního Jihu zintenzívnělo ve světě konkurenci a nabídka práce v globálním měřítku se téměř zdvojnásobila (Kerswell 2011: 4–10). Současná globální dělba práce je pro mnohé založena na rozdělení kapitálu a náročných úkonů prováděných v rozvinutých zemích (oblast tzv. jádra) a provádění práce náročné na pracovní sílu, která je soustředěna do rozvojových zemí (oblast tzv. periferie) (Hutchinson 2004: 3).

Teorie závislosti, která tento jev poprvé zmínila, říká, že jádro a periferie představují v mezinárodním systému oblasti s asymetricky nerovnými vztahy, které se od sebe liší úrovní rozvoje. V kontextu dělby práce jsou ve výhodě země jádra, neboť jsou to ony, které těží z nízkých mezd v periférii, jelikož přímo a nepřímo ovládají klíčové segmenty v periferní ekonomice. Periferie je totiž oblastí zásobující jádro levnými výrobky. Jakékoliv zisky směřují a následně se akumulují pouze a jedině v jádru (Hamme – Pion 2012: 65–67). Změny, ke kterým začalo docházet díky globalizaci, především pak liberalizace obchodu, technologický pokrok a nárůst počtu nadnárodních korporací, způsobily, že dichotomie jádro-periferie byla překonána. Pro dnešní dobu je charakteristické, že

globální ekonomika je rozložena do několika oblastí s vysokým ekonomickým výkonem. Tyto oblasti lze najít jak v zemích rozvinutých, tak i v zemích rozvojových. Jedná se o zcela odlišný model s velkým potenciálem pro ty země, kterým se do něj podařilo začlenit. V rámci globálního systému byl integrován téměř celý svět. Pro současnost je typickým jevem pohyb kvalifikovaných pracovníků napříč celým světem. Tento pohyb probíhá oběma směry – z rozvojových zemí do rozvinutých a naopak. Nové rozdělení globálního světa poprvé představil Immanuel Wallerstein v rámci své teorie světového systému, ve které upouští od dualistického konceptu teorie závislosti a přichází s další oblastí tzv. semiperiferie. Wallerstein ve své teorii není při definici semiperiferie zcela konkrétní, nicméně se jedná o oblast, které plynou výhody z využívání periferie, ale zároveň je stejně jako periferie využívána jádrem (Hamme – Pion 2012: 66–67; Hutchinson 2004: 3).

3.1 Vývoj globální dělby práce

Od 16. století lze identifikovat tři až čtyři etapy globální dělby práce. První zahrnuje období evropské kolonizace, která byla charakteristická základní výměnou mezi jádrem a periferií. Periferie plnila roli zdroje nezpracovaných zemědělských komodit a přírodního bohatství. Období druhé dělby práce trvalo přibližně od počátku 19. století do poloviny 20. století. V této době vzniká v jádru průmyslová výroba a dochází k postupnému prohlubování ekonomických vazeb s periferií. Jedná se především o export primárních komodit z periferie a vývoz průmyslových výrobků opačným směrem. Princip jádro-periferie přetrvává do vypuknutí druhé světové války, která tento zavedený způsob dělby práce ukončila. Ekonomický systém, který vznikl po roce 1945, již odráží zcela nové skutečnosti. Třetí globální dělba práce se datuje od 60. let a je charakteristická internacionalizací produkce. Začalo docházet k přímým zahraničním investicím, které směřovaly do ekonomické periferie. V průběhu času docházelo ke změně této struktury, a ne vždy se globální dělba práce vyvíjela všude stejným způsobem. Některé jádrové ekonomiky kupříkladu zažily pokles a staly se semiperiferiemi (Dicken 2011: 14–15; Hutchinson 2004: 3).

Čtvrtou a zároveň poslední dělbou práce je tzv. nová mezinárodní dělba práce (New International Development Labour – NIDL). Ta se etabluje v 70. letech v reakci na ekonomickou krizi, kvůli které začalo docházet k redukci pracovních pozic ve výrobním odvětví na severovýchodě Spojených států amerických, ale zároveň docházelo k jejich růstu v jiných regionech světa. V této době lze v globálním měřítku sledovat obrovský přesun rozvoje z jednoho regionu na druhý. Nejvýraznějším je poté nárůst v regionu východní a jihovýchodní Asie. Nová mezinárodní dělba práce je charakteristická oddělováním řízení a produkce na mezinárodní úrovni. Určité země totiž nabízejí lokální výhody například ve formě levné pracovní síly nebo volnějších norem v oblasti bezpečnosti práce a životního prostředí a vidina těchto výhod znamenala, že společnosti začaly svoji výrobu směřovat do těchto oblastí (Coe – Kelly – Yeung 2007: 73–74; Sýkora 2000: 73). Předpokládá se, že toto nové uskupení mezinárodní dělby práce bylo umocněno nadnárodními korporacemi ztělesňující globální kapitalismus. NIDL zapříčinila zásadní reorganizaci v tehdejší kapitalistickém světě. Od jejího etablování začínají rozvojové země hrát stále silnější roli ve světové výrobní produkci a získávají tak větší dosah (Hutchinson 2004: 5).

Postupný vzestup nově industrializovaných zemí částečně podkopal to, co tvrdila teorie závislosti. Někteří přední teoretici v čele s Wallersteinem v reakci na to přicházeli s novými koncepty a teoriemi, které by tento jev dokázaly vysvětlit. Hlavní myšlenka NIDL je taková, že klíčovým důvodem pro její rozvoj byl vzestup nově industrializovaných zemí. Zároveň také tento koncept představuje narůstající industrializaci třetího světa a s tím související postindustriální vzestup zemí v jádru. Nicméně tento přesun nezpůsobil v rámci mezinárodních vztahů nijak zásadní změnu v mocenských vztazích. Nadále totiž země třetího světa produkovaly zboží za nízké ceny, které se dále vyváželo zpět do jádra. NIDL se tedy stala výsledkem měnících se potřeb globálního kapitálu. Transnacionální korporace dokázaly využít výhod periferie a přesunuly do ní tak svoji produkci s vidinou levné a lehce ovládatelné pracovní síly. Produkty zde vyrobené nadále však vyvážely do zemí jádra. S jistotou lze říct, že tento proces nevedl ke snížení

závislosti, neboť i přesto odráží roli korporací v jádru (Kiely 1995: 89–90). NIDL při svém uvedení čelila klesající ziskovosti ve vyspělých zemích a růstu mezd. Právě mzdy byly hlavním faktorem, který vedl k průmyslovému úpadku těchto zemí. Proto najednou třetí svět získává v mezinárodním systému obrovský potenciál, korporace toho dokázaly využít a do tohoto prostředí začínají ve velkém směřovat svoji exportně orientovanou výrobu. V průběhu druhé poloviny 20. století se tedy globální dělba dělila nejprve na klasickou mezinárodní dělbu práce (CIDL). Tento koncept souvisel s již neplatnou dichotomií jádro-periferie. Po jejím vyvrácení se následně v 90. letech etabluje NIDL (Charnock – Starosta 2016: 3).

3.2 Dopady globální dělby práce na textilní průmysl

Jednotlivé dopady NIDL se liší podle toho, na jaký region se budeme soustředit. Ve vyspělých zemích začalo docházet k deindustrializaci, která se výrazně podílela na růstu nezaměstnanosti. Dělo se tak v důsledku přesunu primární výroby do rozvojových zemí. Na druhou stranu se v těchto zemích začala koncentrovat oddělení výzkumu a vývoje technologicky náročných odvětví a do zemí tzv. semi-periferie se přesunula ta odvětví, která jsou náročná na pracovní sílu, a která zároveň nevyžadují nejnovější technologie, neboť z finančních důvodů mnohdy není pro státy možné tyto technologie získat. Jakýkoliv pokrok ve vyspělých zemích může vést tedy k prohlubování rozdílů mezi těmito jednotlivými typy zemí (Sýkora 2000: 74). T&C je tradičně spojován právě s NIDL, neboť se tento model globální dělby práce kromě jiného soustředí i na přemísťování T&C výroby v mezinárodním systému. V 80. letech NIDL předkládala nový způsob redistribuce výroby náročné na pracovní sílu mezi rozvinutými a rozvojovými zeměmi, a proto, aby docházelo k rychlé výměně zboží a informací na dlouhé vzdálenosti, bylo nutné více zapracovat na rozvoji komunikace. Výrobním procesům mělo být umožněno přesunutí činností do míst, které jim nabízela nižší náklady na pracovní sílu. Na závěr bylo třeba určit vhodnou lokaci. A pokud byla všechna kritéria splněna, výsledkem se stalo tedy finální přemístění výrobních procesů do rozvojových zemí (Dooren 2003: 62).

K následným přesunům nedocházelo v rámci T&C výroby najednou, ale postupně. Po čase se pak výroba do těchto oblastí přemístila jako celek. Při stále narůstající poptávce se tato diverzifikace stala výraznější a vzrůstá i počet účastníků participujících se na T&C výrobě. Především díky pokračující globalizaci průmyslu se diverzifikace stala mnohem komplexnější, s různými činnostmi prováděnými na zcela odlišných místech. Výhoda spočívající v levné práci sama o sobě nemohla být považována za jediný důvod k relokaci průmyslu. Jednotlivé strategie T&C společností sehrály velkou roli při geografickém šíření průmyslu a jeho složité mezinárodní dělbě práce. Mezi další faktory lze zahrnout i mezinárodní obchodní předpisy nebo politiky jednotlivých států a jejich vlád. Důležité jsou i kvóty, preferenční dohody a předpisy, které mezi s sebou jednotlivé země měly a mají. Přemístění T&C do asijských zemí například vyplynulo z nízkých nákladů na pracovní sílu. Přesun výroby do Latinské Ameriky se uskutečnil z důvodu blízkosti regionu k americkému trhu a v afrických zemích se důvodem stala především nízká úroveň kvót a preferenčních dohod (Morris – Barnes 2008: 12; Smakman 2004: 13–14).

Mzdové náklady patří k nejvýznamnějším faktorům oděvního průmyslu. Mezi jednotlivými zeměmi lze spatřit enormní rozdíly v jejich výši. Jeden z hlavních důvodů, který nejvíce poháněl a pohání přesuny oděvního průmyslu, je geograficky nerovnoměrná distribuce nákladů na práci a schopnost výrobců této skutečnosti velmi dobře využít (Dicken 2011: 308–309). Za přesun výroby částečně mohou i nároky spotřebitelů, jejichž preference se v průběhu let rapidně změnily. Ve společnosti totiž vzrůstá poptávka po širším výběru zboží. Zároveň se řeší i otázka ceny tohoto zboží. Spotřebitelé chtějí častěji nakupovat oblečení, avšak s nižší cenou. To v důsledku vytváří tlak na výrobce. Liberalizace obchodu s T&C ve svém konečném výsledku znamenala, že se výroba v rozvinutých zemích snížila a zcela změnila původní zaměření. Společnosti reagovaly prostřednictvím marketingových a provozních změn. Své výrobní procesy přesunuly do zahraničí a začaly se soustředit čistě na investování do technologií (Morris – Barnes 2008: 3–12).

3.3 Obecné dopady textilního průmyslu

Expanze světové ekonomiky způsobila enormní nárůst poptávky po zboží a službách. Výrazný vzrůst zaznamenal taktéž T&C, který dnes patří k největším průmyslovým odvětvím. Aby dokázal naplnit požadavky spotřebitelů, je však nutné, aby používal vyspělé výrobní technologie. Pro T&C je charakteristická jeho rozsáhlá škála jednotlivých výrobních procesů. Důležitým faktorem v T&C je taktéž jeho inovativnost, která zapříčinila v tomto odvětví rychlý nárůst výroby (Shishoo 2012: 1–2; Toprak 2017). T&C je typický svojí rozmanitostí a rozsáhlým dodavatelským řetězcem. Výrobě finálního produktu předchází velké množství procesů, na kterých se podílí obrovský počet hráčů. T&C je úzce propojen s environmentálními, sociálními, ekonomickými a vládními záležitostmi. Také v tomto kontextu čelí z hlediska své budoucí udržitelnosti mnoha výzvám. Někteří producenti se v rámci své produkce snaží zaměřovat na snižování negativních dopadů T&C výroby, nefunguje to však celoplošně (Muthu 2017: 5–6). Velká část výrobních továren se nachází v rozvojových zemích, kde se tolik nedbá na vhodné zacházení, a to ať už se jedná v rámci životního prostředí, nebo pracovních podmínek (Madhav – Ahamad – Singh – Mishra 2018: 34).

3.3.1 Environmentální dopady

Pravděpodobně tím nejvýraznějším problémem, který s sebou výroba T&C přináší, je jeho dopad na životní prostředí. Úroveň znečištění, která je přímým důsledkem tohoto průmyslu, představuje pro společnost dilema. Nastavení současné společnosti ukazuje, že pro mnoho jednotlivců je móda a její trendy důležitější než ochrana životního prostředí. Módní průmysl je jednou z hlavních příčin úbytku přírodních zdrojů. Celý průběh – od započnutí samotné výroby až do okamžiku zlikvidování výrobku – je charakteristický svým zásahem do životního prostředí. Průmysl spotřebuje velké množství energetických zdrojů. Mnoho tkanin obsahuje velký podíl umělých vláken, které jsou vyráběny z plastových částic. Pro fast fashion průmysl je typické využívání těchto levnějších plastových syntetických vláken vyrobených za použití ropy, a tím pádem není překvapením, že tvoří necelou polovinu celkové produkce T&C (Linden 2016: 31–32).

Způsob, jakým T&C produkce využívá zdroje vody, je v kontextu environmentálních dopadů nesmírně důležitý. Existuje široká škála materiálu, ze kterého se textil vyrábí. Mezi tradiční materiály řadíme bavlnu, len a kůži, které potřebují vody více. Většina dnes produkovaného textilu však používá pro svoji výrobu materiály chemického původu tj. získaných z ropy. Odhaduje se, že tato syntetická vlákna tvoří kolem 65 % všech vláken, které se v T&C využívají. Zároveň se předpokládá, že toto procento poroste a vytlačí tím ostatní materiály. S používáním syntetických vláken se zároveň pojí i velký environmentální dopad. Při praní oděvů, pro jejichž výrobu byl použit syntetický textil, dochází k uvolňování mikrovláken, která se v konečné fázi dostanou až do našich oceánů. Je zároveň vědecky potvrzeno, že tyto mikrovlákná jsou požírána vodními organismy, a tím pádem se do našeho potravinového řetězce dostávají plastové části (Common Objective 2018 b; Sustain Your Style nedat. a).

Jedním z nejstarších využívaných vláken je bavlna. V současnosti představuje kolem 21 % z veškerých používaných vláken, ale její podíl klesá právě kvůli zvyšujícímu se používání syntetických vláken. Pěstování bavlny slouží jako obživa milionům lidí po celém světě. Avšak dopady, které má její produkce na životní prostředí jsou alarmující. Pro svůj růst totiž potřebuje kromě dostatku tepla i ohromné množství vody. Například jen na vyprodukování jednoho kila bavlny se musí použít až 20 tisíc litrů vody. Její pěstování má tedy ekologické důsledky, což je známý případ vysychání Aralského jezera z důvodu pěstování bavlny v jeho oblasti. Velké množství vody se využívá i při barvení a při dokončovacích fázích (Common Objective 2018 b; Sustain Your Style nedat. a).

Dalším problémem jsou poté odpadní vody z továren, které bývají ve většině případů vypouštěny do řek. Zde může docházet k následné kontaminaci toxickými látkami a hnojivy obsaženými ve vodě. V odpadních vodách lze nalézt i toxické látky jako například olovo nebo arsen, které jsou pro živý organismus škodlivé. Voda je znečišťována i během pěstování bavlny, při níž jsou zdrojem kontaminace použitá hnojiva (Sustain Your Style nedat.). T&C odvětví je extrémně náročné na využití chemických přípravků, které jsou mnohdy biologicky nerozložitelné.

Používají se při výrobě vláken, barvení a bělení. Chemikálie jsou poté uvolněny nejen do vody, ale i do ovzduší a půdy. Jejich nadměrné používání způsobuje i závažné zdravotní problémy mezi pěstiteli bavlny a pracovníky v továrnách (Lee 2017: 17–18; Sustain Your Style nedat. a).

T&C je považován za jeden z největších producentů skleníkových plynů a za jednoho z hlavních spotřebitelů elektrické energie. Elektřina se využívá v továrnách na provoz strojů, klimatizace či osvětlení. Zaleží také na různých částech výroby. Například až 50 % podílu celkové elektřiny se využívá při předení a následném tkaní. K vypouštění emisí CO₂ dochází takřka během celého výrobního procesu a během jeho následném každodenním používání (tj. praní a sušení) (Rana – Pichandi – Karunamoorthy – Bhattacharyya – Parveen – Fanguero 2015: 163–164). I kvůli fast fashion se oblečení stalo jednorázovým zbožím. Stále více dochází k vytváření T&C odpadu, z něhož jen 15 % je darováno nebo recyklováno a zbytek většinou končí na skládkách či je spálen (Sustain Your Style nedat. a).

Dalším velkým tématem, který má přesah i do sociální sféry, jsou dopady dovážení obnošeného (tzv. secondhand) T&C do rozvojových zemí. Obchod s tímto specifickým typem zboží sice nepředstavuje tak velkou část z celkového globálního obchodu T&C, ale pro mnohé rozvojové země je dominantním rysem (Baden – Barber 2015: 1). Abychom lépe pochopili dynamiku tohoto specifického odvětví, je důležité od základu pochopit celý hodnotový řetězec³, tedy proč jsou tyto oděvy shromažďovány a posílány do rozvojových zemí. Staré a nenošené zboží se prostřednictvím charit, sbírek, T&C bank a různých dobrovolných společností shromáždí v západních zemích. Oděvy jsou poté roztríděny a dále distribuovány. Některé se prodají nebo darují do země, ve kterých byly vyrobeny. Většina z nich ale proudí do rozvojových zemí, kde jsou

³ Hodnotový řetězec představuje velkou řadu činností. Od designu, výroby, marketingu a distribuci. Hodnotový řetězec působí jako nástroj, který rozčleňuje společnost do jednotlivých strategických činností s cílem zaměřit se na oblasti s konkurenční výhodou (Harrison 2019; Harvard Business School nedat.).

rozprodány místním maloobchodníkům, kteří je prodají konečnému zákazníkovi (Calabrese – Balchin – Medez-Parra 2017: 3).

Zatímco tento typ T&C obchodu tvoří v některých zemích jen nepatrnou část, některé státy jsou na jeho dovozu závislé. Jedná se o obchod jako každý jiný a pro mnohé je klíčovým zdrojem obživy (Baden – Barber 2015: 1–11). Velké množství nadnárodních módních značek podporuje recyklaci starých oděvů v kontextu environmentálních problémů. Recyklace je v západním světě dnes velice populární. To co se poté s těmito oděvy stane, zůstává pro mnohé z nás skryto. Velkým problémem je přílišné zahlcení těmito oděvy především v afrických zemích. Ne všechno dovezené oblečení se samozřejmě v zemích prodá. Obchodníci tento problém řeší jediným množným způsobem. Oděvy jednoduše vyhodí na skládku, kde jsou k dispozici těm nejchudším, kteří na ně nemají finanční prostředky. Mnohdykrát ale dochází k jejich pálení, aby se tomu zabránilo. Velká část obnošených oděvů je z umělého materiálu, jehož rozklad trvá stovky let. Jejich pálením se do ovzduší uvolňují látky, které nejen že ohrožují zdraví lidí žijících v blízkosti skládek, ale také znečišťují ovzduší (The Perspective 2019).

Dovoz obnošeného zboží má velké dopady i na domácí produkci zemí, do kterých je dováženo. Import tohoto zboží způsobuje pokles domácí T&C produkce v jednotlivých zemích. Rozvojové země chtějí následovat svůj vlastní ekonomický růst a přísun tohoto zboží znemožňuje jejich vlastnímu T&C průmyslu, aby mohl konkurovat v rámci celkové globální produkce (The Perspective 2019). Na druhou stranu i import obnošeného zboží vytváří pracovní pozice v rozvojových zemích a poskytuje relativně levné oděvy pro tamní obyvatele žijící v chudobě. V rámci této problematiky nicméně neexistuje přímá statistika, která by jasně určovala, za kolik ztrát pracovních míst je dovážení T&C do rozvojových zemí odpovědné. Je těžké s jistotou určit, zda převažují kladné nebo záporné dopady tohoto typu obchodu. Na jednu stranu přispívá k nezaměstnanosti, na druhou však sám pracovní pozice vytváří, i když ne v tak velké míře jako samotná T&C produkce. Dovoz použitého T&C zboží má velkou spotřebitelskou výhodu. Jeho cenová

dostupnost, je klíčovým faktorem, proč lidé toto zboží kupují. Současně jsou však přítomné obavy, neboť z dlouhodobého hlediska podkopává lokální T&C průmysl, který byl zemím jinak napomohl s jejich rozvojem. Navíc v zemích, do kterých je zboží dováženo, bývá tento obchod velice špatně regulovaný a mnohdy se na něj nevztahují celní sazby (Baden – Barber 20015: 1–13).

3.3.2 Sociální dopady

Dalším segmentem, ve kterém lze zaznamenat dopady T&C průmyslu, je sociální prostředí. Globální obchod s T&C v mnoha případech vede k růstu ekonomik a vytváří pracovní místa pro mnoho lidí po celém světě. Země bohaté na pracovní sílu získávají rázem konkurenční výhodu, neboť na trhu konkurují nižšími mzdami. Nízké technické a znalostní požadavky na pracovníky způsobily, že v zemích, kde se etabloval T&C průmysl, je zaměstnáno velké množství populace (Keane – Velde 2008: 16–20; Mukherjee 2015: 29–30). Statistiky uvádí, že v roce 2019 se jednalo o 60 milionů pracovníků a z toho 80 % tvořily ženy (Better Work 2019). Nízké mzdy pracovníků jsou dalším problémem T&C průmyslu. Navzdory několika ujednáním a dohodám, které spolu uzavřely odborové organizace jednotlivých zemí a asociace exportérů, lze od počátku 80. let pozorovat spíše stagnující výši mezd. Při porovnání jejich výše jsou rozvojové země značně podhodnocené oproti zemím vyspělým. I v rámci jednotlivých rozvojových zemí se jejich výše může lišit, a to podle procenta výroby T&C. Mezinárodní organizace práce (ILO) uvádí, že hodinové sazby pracovníků jsou vyšší v textilním než oděvním průmyslu. Je to dáno především kvůli tomu, že výroba textilu je oproti výrobě oděvů kapitálově náročnější. Požaduje i vyšší dovednosti pracovníků (Keane – Velde 2008: 16–20; Mukherjee 2015: 29–30).

Nízká mzda může ve svém důsledku podněcovat dětskou práci, neboť rodiny posílají do zaměstnání děti již v raném věku, aby tak unikly hrozící chudobě. Mnoho T&C exportních zemí mívá uzákoněnou minimální mzdu. Problémem je však její výše. Častokrát bývá nižší než částka, která je celosvětově uznávána jako minimální mzda zajišťující vyžití. V rámci jednotlivých zemí se částka samozřejmě liší. Existuje však velký rozdíl v tom, co je pracovníkům placeno jako

zákonem stanovené minimum, a tím co potřebují pro důstojný život. Minimální mzda tvoří jen kolem 50 % výše mzdy zajišťující důstojné vyžití (Common Objective 2018a). Dle statistiky z roku 2018 má nejvyšší minimální mzdu v T&C průmyslu Turecko, jehož pracovníci mají nárok na minimální mzdu ve výši 340 dolarů měsíčně. Nejhuře je na tom Etiopie, kde se pohybujeme na částce pouhých 26 dolarů. Rozdíly mezi jednotlivými státy jsou tedy enormní (McCarthy 2019).

V rámci zaměstnanosti v T&C průmyslu se řeší i otázka pracovních podmínek v továrnách. Pracovní normy bývají v některých případech ustanoveny bilaterálně v rámci dohod mezi jednotlivými zeměmi (Keane – Velde 2008: 26). Pracovní doba v mnoha případech přesahuje povolenou míru a zaměstnanci tráví v továrnách dlouhé hodiny bez nároku na delší odpočinek. Je zcela běžné, že továrny nezavádí přísná bezpečnostní omezení a pracovní předpisy tak, jak je obvyklé v rozvinutých zemích (European Parliament 2014: 4). ILO se ve světě snaží bojovat za práva pracovníků v T&C průmyslu a snaží se o zlepšování mezinárodních pracovních norem upravujících pracovní dobu a výši mezd. Absence fixní pracovní doby a příliš mnoho přesčasů je dalším záporným jevem T&C průmyslu. Děje se tak z důvodu špatné organizace výrobních procesů, kdy pro splnění řádného termínu musejí pracovníci zůstat přesčas. (Annapoorani 2017: 66–69). Častokrát jsou nuceni pracovat 14 až 16 hodin denně, aby tak bylo dosaženo stanovených termínů. Odmítnutí pracovat mimo stanovenou pracovní dobu je v tomto případě nemožné, neboť jim může hrozit propuštění. V některých případech nejsou přesčasy vůbec placené (Sustain Your Style nedat. b).

Kvůli nevhodným podmínkám, mezi které patří nedostatek denního světla, čerstvého vzduchu a přílišné teplo, mnoho pracovníků trpí zdravotními problémy (Mukherjee 2015: 31). Jak již bylo zmíněno, při výrobě oděvů, a především při barvení látek se používá nespočet chemikálií, například formaldehyd, reaktivní barviva nebo syntetická vlákna. Barviva nejčastěji způsobují kožní a respirační komplikace pracovníků. Při zpracování bavlny dochází například k uvolňování velkého množství bavlněného prachu obsahující drobné částičky rostlinných hmot, parazitů či pesticidů. Vědci uvádí, že intenzivní onemocnění dýchacích cest

jsou velkým problémem především u dětských pracovníků (Annapoorani 2017: 60–62). Zaměstnanci v nejhorších případech pracují bez jakékoliv ventilace, která umocňuje koncentraci toxických látek uvnitř továrních hal. Výjimkou nebývají ani různé nehody a požáry v T&C závodech. Na pracovištích se lze často setkat i s fyzickým a slovním napadáním tamních pracovníků. Hlášeno bývá také velké množství případů nucené práce, která se odehrává především v sektoru pěstování bavlny, a to konkrétně při její sklizni. Mnoho továren svým dělníkům zakazuje vytváření odborů, v rámci kterých by bojovali za svá práva. Uvádějí se i případy, kdy došlo k fyzickému napadení členů těchto odborů, nebo k jejich propuštění (Sustain Your Style nedat. b).

T&C zaměstnává ve výrobě především ženy, kterým práce poskytuje finanční stabilitu a posiluje jejich postavení ve společnosti. Vytváření pracovních pozic u žen bylo nejpatrnější v chudých zemích, které dříve neměly jiné příležitosti k výdělku. Značné rozdíly jsou patrné mezi jednotlivými regiony a zeměmi, co se poměru žen v T&C odvětví týče. To bývá zapříčiněno fyzickými požadavky, neboť ty při výrobě textilu bývají mnohdy nižší než při výrobě finálních oděvů. Záleží tedy, na jaký proces se daná země nebo region soustředí. Necelá polovina pracujících žen je zaměstnávána jen dočasně, kdežto muži dostávají stálé platy. To tím pádem znamená, že ženy nemají nárok na žádné další sociální benefity. Genderové studie upozorňují na nerovné postavení žen a mužů a potvrzují zaujatost vůči ženám v tomto odvětví. Dodávají ale, že i přesto je to v tomto sektoru lepší než jinde, například v zemědělství (Keane – Velde 2008: 28–30). Ženy jsou upřednostňovány většinou kvůli své zranitelnosti a nižší vyjednávací síle. Jsou zaměstnávány na jednoduchých monotónních pozicích a mají nižší postavení v tomto sektoru než muži (Mukherjee 2015: 29–30). S tím souvisí i výše jejich mezd, které jsou v porovnání s těmi mužskými výrazně nižší. Tento genderový rozdíl je dán diskriminační společenskou kulturou, ve které ženy nemají nejlepší vyhlídky na povýšení (Niebank 2018: 20).

Ženy jsou zároveň v oblasti T&C průmyslu nejvíce postiženou skupinou, jelikož čelí obrovské diskriminaci, vykořisťování a v nejhorších případech

i sexuálnímu zneužívání. Těm, kterým se podaří získat statut formálního zaměstnance, v odvětví nepracují příliš dlouho. Často se uvádí doba deseti let. Mezi hlavní důvody patří nedostatek vhodného zázemí pro péči o jejich děti, ať už přímo v továrnách, ale i v rámci veřejné sféry. To alespoň částečně vysvětluje délku jejich pracovních poměrů. Žena jednoduše pracuje do té chvíle, než se vdá a má děti. Těm ženám, kterým nezbyvá nic jiného, než že v zaměstnání budou muset i nadále pokračovat i poté, čeká obvykle několik překážek, např. v podobě nedostatku mateřských školek či placení nákladů souvisejících s jejich využíváním. Zaměstnavatelé dávají zejména přednost mladým nesezdaným ženám od věku 15 let, kterým mohou dát práci s velmi nízkým ohodnocením. Tím, jak zároveň v T&C průmyslu dochází k postupné digitalizaci výrobní sféry, se dá očekávat, že nekvalifikované ženy budou mezi prvními, kteří ztratí svá pracovní místa (Niebank 2018: 19–20).

3.3.3 Dětská práce

Dalším problémem je vysoký podíl nezletilých pracovníků. Ne veškerá dětní prováděná práce je klasifikovaná jako dětská. Účast dětí při práci v domácnosti, nebo v rodinných podnicích mimo školní hodiny či o prázdninách je akceptována. Pojem „dětská práce“ definuje ILO jako práci, která okrádá děti o jejich dětství, jejich potenciál a důstojnost, a která škodí jejich psychickému a fyzickému rozvoji. Děti většinou vykonávají práci, která je velice náročná a někdy až nebezpečná, a to v době, ve které by měly být ve škole. Zda konkrétní formu práce lze nazvat dětskou, záleží čistě na podmínkách, za kterých je v daných zemích vykonávána. To se však liší v rámci jednotlivých odvětví (International Labour Organization nedat. d). V Úmluvě o minimálním věku z roku 1973 byla stanovena oficiální hranice pro zaměstnávání dětí. Pro lehkou práci byla stanovena hranice 13 let a pro rizikovou hranice 18 let. Obecný minimální věk pro výkon práce je od 15 let. (International Labour Organization nedat. b).

V mnoha zemích je dětská práce považována za nezákonnou činnost. Děti jsou hojně využívány ve všech fázích výroby, od sklizně bavlny až po fázi stříhu CMT⁴. Děti lze najít jak na polích, tak i v menších nebo velkých továrnách. V některých případech pracují i ze svých domovů. Mezi náplň jejich práce v továrnách patří i velmi náročné úkony, například barvení látek, přišívání jednotlivých částí oděvů i jejich finální balení. V menších dílnách se většinou jedná o vyšívání vzorů a našívání různých ozdob (SOMO 2014). Jedním z cílů ILO je úplné odstranění tohoto jevu. Pro ILO je to zároveň obrovská výzva, protože mapování dětských pracovníků je obtížné. Děje se tak i kvůli složitému monitorování jednotlivých subdodavatelů (Mukherjee 2015: 31). To zároveň patří k největším výzvám, které brání odstranění dětské práce. Pro oděvní průmysl je typický jeho komplexní dodavatelský řetězec. Pokud oděvní značky mají přísně ustanovené pokyny pro své dodavatele, ty velice často předávají pokyny subdodavatelům prostřednictvím subdodavatelských smluv a ve finále tedy konečný kupující nemůže vědět odkud a za jakých podmínek byl produkt vyroben (Common objective 2018b; Moulds nedat.).

3.3.4 Ekonomické dopady

T&C průmysl má jednu z hlavních rolí při rozvoji země a její následné industrializaci. WTO uvádí, že jen na počátku nového tisíciletí tvořily rozvojové země více než polovinu z celkového vývozu T&C. Jedná se o jediné odvětví, ve kterém mají rozvojové země tak obrovskou exportní pozici. Výroba T&C zboží je pro tyto země velmi důležitá, a to z důvodu růstu GDP, zaměstnanosti a obchodu. Toto odvětví také poskytuje příležitost zemím s nízkými příjmy k diverzifikaci a rozšíření exportních možností. Celkově tedy ovlivňuje hospodářský rozvoj států. T&C odvětví taktéž přispělo k vytvoření pracovních míst po celém světě. Za posledních několik desetiletí se tempo růstu zaměstnanosti příliš nezměnilo. Výraznou změnu však zaznamenala distribuce pracovních míst, což souvisí

⁴ Tzv. cut-make-trim (CMT) model produkce s nízkou přidanou hodnotou. Zjednodušeně řečeno, továrna která poskytuje model CMT, v podstatě dle předem stanovených specifik, dodaných textilií, vzorů a požadavků na výrobu, vytvoří finální produkty. Proto další vývoj rozvojových zemí produkujících textil a oděvy je zapotřebí, aby od tohoto modelu upustily a přešly na aktivity s vyšší přidanou hodnotou (Hodakel 2020).

s přesunem výrobních procesů ze zemí Západu do rozvojových zemí, kde díky tomu začalo docházet ke snižování nezaměstnanosti a chudoby. T&C výroba je odpovědná za vytvoření velkého množství formálních míst v zemích s nízkými a středními příjmy (Keane – Velde 2008: 1–11).

T&C průmysl vytváří vývoz, a tím pádem ekonomickou produkci a obchodování se zahraničními odběrateli. Z pohledu T&C pracovníků přináší tato práce příjem pro jejich domácnosti a jeho rychlá expanze umožnila těmto pracovníkům stát se součástí formálního trhu práce. V rámci produkce existuje velká konkurence, která jednotlivé výrobní procesy ovlivňuje. Nejvíce je poté patrná mezi nadnárodními maloobchodníky a světovými módními značkami, které lákají své zákazníky na nízké ceny zboží, a nesmírně velká je konkurence mezi jednotlivými zeměmi, které mezi sebou soutěží o zahraniční investory, které se snaží pobízet příznivými podmínkami (Niebank 2018: 13–14). Konkurence mezi státy posiluje celkový rozvoj T&C průmyslu. T&C výrobu také považujeme za první krok v procesu industrializace. Díky T&C produkci si země zvyšují své know-how a učí se pracovat s novými technologiemi. Následný rozvoj průmyslu může mnohdy usnadnit přechod země na činnosti s vyšší přidanou hodnotou a dovolit jim se soustředit na další výrobní odvětví (Keane – Velde 2008: 12–13).

3.4 Vztah Mezinárodní organizace práce vůči textilnímu průmyslu

ILO se již po dobu 100 let zaměřuje na vytváření mezinárodních pracovních standardů, které zásadně patří do mezinárodního rámce zajišťujícího růst světové ekonomiky v dnešní globalizované ekonomice. Po dobu celé své dosavadní existence, se organizace věnuje problematice sociální spravedlnosti ve světě (International Labour Organization 2019 b: 7–8). Jejím posláním je podporovat mezinárodně uznávaná lidská pracovní práva prostřednictvím přesvědčení, že pracovní mír je zásadním článkem pro světovou prosperitu. V současné době pomáhá rozvíjet pracovní a hospodářské podmínky po celém světě. ILO se také podílí na formulování mezinárodních politik souvisejících se základními lidskými právy, a také vytváří mezinárodní pracovní normy. Věnuje se také výzkumné

činnosti, prostřednictvím které se snaží přicházet s novými iniciativami (Sudholm nedat.).

Činnost organizace v oblasti T&C průmyslu je dána především jeho náročností na pracovní sílu, a to i navzdory enormnímu technologickému pokroku. Zájem byl ještě více umocněn po dvou nehodách v T&C továrnách v roce 2012 a 2013. Při požáru jedné z nich a zřícení druhé přišlo o život kolem tisíce tamních pracovníků. Na T&C průmysl se tedy obrátila pozornost a začalo docházet k většímu přezkoumání pracovních podmínek v tomto sektoru. Od této doby zesílila v rámci tohoto průmyslu spolupráce při vyjednávání nových iniciativ, a to nejen na globální úrovni, ale také uvnitř jednotlivých dotčených států. ILO se snaží také zvyšovat podvědomí o nejnovějších trendech a vývoji, dohlíží na dodržování předpisů na jednotlivých pracovištích a buduje například kapacity pro řešení pracovněprávních otázek (International Labour Organization nedat. c). ILO operuje v rámci T&C průmyslu prostřednictvím několika separátních programů a iniciativ. Každé zemi se snaží věnovat individuálně, nebo popřípadě vydává iniciativy s regionálním dosahem. Program „Better Work“, který vznikl díky partnerství ILO a IFC patří k těm nejznámějším. Jeho cílem je spojovat zainteresované skupiny, tj. vlády, globální značky, majitele továren a samotné pracovníky tak, aby společně pracovali na zlepšování pracovních podmínek T&C průmyslu, a tím zvýšili jeho konkurenceschopnost. Nejedná se o program, který by byl účinný pro všechny své členy, nýbrž operuje pouze v 9 zemích (Better Work nedat.). Dalším příkladem je program „Pracovní standardy v globálních dodavatelských řetězcích: Akční program pro Asii a oděvní sektor“. Cílem projektu je odstraňovat deficity globálního dodavatelského řetězce v T&C sektoru, a to především ty, které se přímo týkají dodržování pracovních norem. Program podnikl zásahy nejen na úrovních jednotlivých států, ale také i v rámci jednotlivých továren (International Labour Organization 2019 a: 2).

ILO se snaží v maximální možné míře pomáhat svým členům v rozvíjení politik a programů zaměřujících se na posilování ekonomických příležitostí a podmínek v tomto sektoru. V jedné ze svých studií o budoucnosti práce v T&C

sektoru zkoumá, jaké možné dopady na zaměstnanost lze díky rostoucí globalizaci a klimatickým změnám v tomto sektoru očekávat. ILO maximálně podporuje členské státy při provádění změn v pracovních normách. Organizace vydává Mezinárodní pracovní standardy, tj. úmluvy, protokoly či doporučení, která slouží všem členským státům pro uplatňování jejich vlastních zásad. Úmluvy a protokoly jsou právně závazné. Jakmile dojde k jejich ratifikování členskými státy, jsou posléze začleněny do jejich vnitrostátních právních řádů. Jedná se o práva, na kterých se shodli všichni aktéři (UN Alliance for Sustainable Fashion nedat.).

3.5 Textilní a oděvní dodavatelský řetězec

T&C průmysl je složen z velice rozsáhlého dodavatelského řetězce. Na jeho chodu, jehož finálním výsledkem je určitý oděvní produkt, se podílí velké množství různých procesů. Tato rozmanitost přidává celému řetězci na důležitosti, mnoho partnerů zde totiž zastává klíčovou roli. T&C odvětví je velice diverzifikované, neboť pracuje s velkým množstvím látek, z nichž každá má vyhrazenou vlastní procesní linii (Muthu 2017: 5). T&C průmysl se celkově vyznačuje velice složitou výrobní sítí, do které je zapojeno široké spektrum podniků, které ve velké většině případů překračují hranice několika států. Tím, jak produkce začala získávat na důležitosti, začalo docházet i k jejímu přesunu do mnoha oblastí (Basu – Sharma 2011: nestránkováno). Módní průmysl zaznamenává v posledních letech výraznou transformaci. Globalizace totiž zcela předefinovala výrobní strategii, v rámci které začal výrazně stoupat tzv. outsourcing, tedy relokace určitých výrobních činností subdodavateli. Cenová soutěž mezi značkami výrazně urychlila přesunutí výroby do zahraničí, neboť se T&C průmysl za posledních pár let vyznačuje produkty s krátkou životností, nepředvídatelnou poptávkou, enormní rozmanitostí jednotlivých produktů, a také komplexním dodavatelským řetězcem (Mahmood – Kess 2016: 7).

Rostoucí komplexita donutila celý obchodní systém, aby se stal mnohem pružnějším než předtím, a proto začalo docházet k rozšiřování seznamu zúčastněných stran. Figurují zde dodavatelé vláken, strojů a chemikálií. Dále samotní výrobci T&C, maloobchodníci, módní agentury, odborníci či

poskytovatelé nejrůznějších služeb. Jednotlivé T&C společnosti se v současné době již většinou přímo nepodílejí na výrobních činnostech, ale jejich pozornost je soustředěna na design a marketing výrobků. Dohled nad dalšími oblastmi je většinou prováděn prostřednictvím dalších stran (Mahmood – Kess 2016: 8). Dodavatelský řetězec je ve své podstatě síť vzájemně se propojujících dodavatelských společností. Vezmeme-li si jako ukázkový příklad výrobu bavlněného trička, tak nejprve musí dojít k vysazení, vypěstování a následné sklizni bavlny. Surová bavlna je poté v několika krocích dále zpracována. Když je připravena k použití, přejde výrobek do té nejnáročnější fáze na pracovní sílu z celé T&C produkce. Následuje konečná fáze, při které je hotový výrobek dodán konečnému velkoobchodníkovi (Mettler – Ashida 2014: 4).

S rostoucím trendem specializace a neustálým tlakem na ceny výrobků mnoho společností přesunulo svoji výrobu externě do zemí, ve kterých své produkty vyrobí s nižšími náklady. Lze se tedy setkat s mnoha případy, kdy výrobci určitého zboží mají i několik stovek dodavatelů napříč desítkami zemí. Hlavní podstatou tohoto jevu bývá tedy nákladový faktor. Ten je totiž tím hlavním kritériem při výběru dodavatelů. Pokud dojde v zemi daného dodavatele k růstu nákladů, jsou oděvní společnosti nuceny optimalizovat svůj dodavatelský řetězec. V daných zemích to poté vede ke stálé konkurenci. Vlády těchto zemí nejeví zájem o zlepšování pracovních podmínek, neboť to by mohlo vést u zaměstnavatelů ke zvyšování nákladů a odradit tedy společnosti k dalšímu podnikání (Mettler – Ashida 2014: 4). Mnoho z nich se soustředí na přilákání přímých zahraničních investic (FDI) prostřednictvím odstraňování politik, které mohou pro firmy působit neatraktivně, a které jsou na druhou stranu pro zemi žádoucí. Jedná se o oblasti daní, regulace životního prostředí a pracovních norem (Davies – Vadlamannati 2011: 2). Produkce T&C v rozvojových zemích je taktéž méně náročná na striktní pracovní práva. To firmám umožňuje užívat všech výhod, které plynou ze zaměstnávání tamních pracovníků s minimální mzdou. Celý problém se netýká pouze výše mezd, ale také otázek rovnosti pohlaví ve výši platu, pracovní

podmínky v továrnách a dětské práce (United Nations Economic Commission for Europe 2017: 3).

4. PŘÍPADOVÁ STUDIE – KAMBODŽA

4.1 Kambodža

Kambodža je malou a chudou transformující se ekonomikou (Hill – Menon 2013: 1). Je zároveň jednou z nejmenších ekonomik v rámci ASEAN. V komparaci se sousedícími státy je skoro až nepatrná, a to i přesto, že se její ekonomika za posledních deset let více než ztrojnásobila (UNDP 2014: 5). Ekonomika Kambodži je založena z velké části na zemědělství. Průmysl, který je zde dnes již také hojně zastoupen, se rozvíjel pomalu, neboť musel čelit mnoha překážkám. Kambodžské průmyslové továrny, které mívají podobu především malých a středních podniků, se začaly etablovat až od chvíle, kdy Kambodža získala v roce 1953 mezinárodní uznání (Sotharith 2012: 17). Většina dnešního světa si Kambodžu stále spojuje s devastujícím režimem Rudých Khmerů. Za posledních šedesát let si země totiž prošla několika politickými ideologiemi, z nichž každá měla specifický dopad na její vývoj (Chhair – Ung 2016: 213–214). V dobách své největší slávy byla Kambodža středem prosperující khmerské říše. Období vývoje za poslední století a půl je naopak charakteristické svým neklidným vývojem. Kambodža si během tohoto období prošla francouzskou kolonizací, neklidnými vztahy se sousedícími státy, válkou v Indočíně a jedním z nejhorších režimů v historii. Obdobím relativního míru a prosperity si země prošla pouze na začátku své nezávislosti a znovu od 90. let, jehož kontinuita přetrvává dodnes (Hill – Menon 2013: 1; Sjöberg – Sjöholm 2006: 495). Kambodža, která byla po dlouhá léta synonymem pro chudobu a konflikty, má dnes již rychle rostoucí ekonomiku. Země přijala model ekonomického růstu tzv. „factory Asia“ (ve volném překladu továrna Asie), pro který je typické využívání levné pracovní síly pro výrobu exportního zboží. Jak postupem času začalo docházet k růstu ceny práce v oblasti asijského regionu, začali se o Kambodžu zajímat zahraniční investoři (Asian Development Bank 2016).

Kambodžská ekonomika, která je poháněná vývozem T&C a cestovním ruchem si za posledních dvacet let drží průměrnou míru růstu 8 %. Díky tomu je země jednou z nejrychleji rostoucích světových ekonomik (The World Bank

2019). Kambodžský obchod, který je v současné době hlavním zdrojem hospodářského růstu, zaznamenal v průběhu poslední dekády také výrazný nárůst. Velkým úspěchem bylo normalizování vztahů se Spojenými státy a zeměmi EU na přelomu 20. a 21. století, což vyústilo v obchodní dohody, díky kterým Kambodža získala nové investice a zlepšení pracovních podmínek, a také přístup na americké a evropské trhy. Fakt, že v Kambodži žije přibližně 75 % populace na venkově a země je silně závislá na cestovním ruchu a T&C znamená, že regionální integrace a zejména poté vstup do WTO byl pro zemi obrovskou výzvou. Kambodžská vláda oficiálně požádala o vstup do WTO již v roce 1994. Když o pět let později organizaci předložila memorandum o zahraničním obchodním režimu, začalo dlouholeté vyjednávání o jejím možném vstupu, které bylo Kambodže oficiálně povoleno v roce 2003. Její vstup je považován za rozhodující okamžik nejen pro ni, ale i pro samotné WTO. Od této chvíle byla Kambodža schopna připojit se do mezinárodního systému a mohla znovu navázat vztahy s IMF a WB. Také tento krok bývá označován za poslední překážku bránící Kambodži v navrácení se do hlavních regionálních a mezinárodních organizací. Pro samotné WTO bylo přijetí Kambodži důkazem, že je organizace připravena přijímat i členy ze strany nejméně rozvinutých zemí (Siphana 2005: 3).

Kambodža zacílila na poměrně rychlý vstup do WTO z důvodu blížícího se roku 2005, který měl být bezpochyby pro T&C průmysl klíčový. Po prvním lednu totiž všichni členové WTO měli získat v zásadě neomezený přístup na trhy ostatních členů. Existovala tedy možnost, že by Kambodža mohla jinak riskovat další kvóty na svůj export, což by v konečném výsledku mělo především negativní dopad na všechny přímé zahraniční investice do průmyslu (Siphana 2005: 4).

4.2 Ekonomický vývoj země

Když Kambodža získala v roce 1953 nezávislost nad Francií, měla bezpochyby příležitost ekonomicky růst a prosperovat, přičemž se předpokládalo, že k tomu dojde díky průmyslovému rozvoji (Hill – Menon 2013: 1). Během koloniální éry se země soustředila na zemědělskou produkci, kdy se pěstovala především rýže a kaučuk. Pro potřeby domácí produkce docházelo k výstavbám továren na výrobu

T&C a papíru. Země však byla naprosto závislá na importu surovin ze zahraničí, jejichž vlastníky byly ve většině případů elitní čínské etnické skupiny (Chhair – Ung 2013: 2). Po roce 1953 se cílem stává vybudování silné průmyslové základny, a to prostřednictvím politiky modernizace, která byla v té době trendem v mnoha nově nezávislých zemích na světě. Vláda představila tzv. Dvouletý plán a Pětiletý plán. Cílem těchto plánů bylo investovat a rozvinout infrastrukturu a vybudovat v zemi výrobní továrny. Období prvních pár let po nezávislosti charakterizuje především ekonomické soužití se zahraničními zájmy a investicemi. Ekonomika země byla smíšená, tedy spojovala individuální vlastnictví se státním. V období od roku 1955 do konce 60. let byl zaznamenán vysoký nárůst průmyslových továren (Chhair – Ung 2016: 214).

Během studené války země rapidně investovala do infrastruktury. Finance získávala především z dárcovství. Kambodža byla v té době z hlediska vojenské perspektivy strategickým místem, a to díky svému neutrálnímu postoji v zahraniční politice. Právě tento aspekt zapříčinil růst zahraničních dárců z obou zainteresovaných bloků. Kambodža získané finance použila na výstavbu dálnice a železniční trasy z hlavního města na pobřeží. Byla postavena vodní elektrárna a zpracovatelské továrny například na T&C, palmový cukr, výrobu traktorů apod. V oblasti infrastruktury lze po použití financí sice spatřit rapidní zlepšení, ale naopak zemědělství zažilo pouze nepatrnou změnu. Celkově se dá říct, že Kambodža se od poloviny 60. let po současnost v oblasti zemědělství změnila jen minimálně, a to i přesto, že zemědělská produkce po celou dobu jejího vývoje tvoří necelou polovinu GDP státu. Export je závislý pouze na několika primárních produktech (Chhair – Ung 2013: 2). V období Khmerské republiky a vlády Lon Nola mezi lety 1970 až 1975, který měl podporu USA, byla Kambodža zatažena nejen do války v Indočíně, ale sama se zmítala ve vnitrostátním konfliktu. Obě války měly ničivé dopady především na kambodžský venkov. V tomto období ještě před vypuknutím občanské války vláda zavedla politiku *laissez faire* zahrnující devalvaci měny a odstranění kontroly státu nad zahraničním obchodem. Jinak řečeno, nejvýraznější změnou, kterou zaznamenalo průmyslové odvětví

v této době, bylo uvolnění veřejného sektoru a důraz kladený na tento sektor, jakožto mechanismu vhodného pro průmyslový vývoj země. Pěstování rýže a kukuřice bylo liberalizováno rozpuštěním státního monopolu na vývoz zrn a obilovin. Politika laissez faire však měla pouze krátkodobé trvání. V průběhu občanské války byla cena zboží a služeb zásadně ovládaná státem, kterému se opět podařilo vynutit monopol nad hlavními produkty. Kambodžská ekonomika tak byla najednou zcela odkázána na zahraniční pomoc (Arnold – Shih 2010: 404; Chhair – Ung 2013: 4–5).

V období od roku 1975 do roku 1989 Kambodža zažila dva konkurenční režimy, z nichž oba znemožnily vstup zahraničním investorům na trh. Vláda kladla důraz na zemědělství, které se stalo klíčovým sektorem, a průmyslová výroba byla upozaďována pouze pro účely zpracování zemědělských produktů. K hlavním ambicím Rudých Khmerů, kteří se dostávají k moci v roce 1975, patřila transformace na komunistický režim, a to co možná v nejkratším období. Cílem bylo nabourat kapitalismus a rapidně rozvíjet zemědělství. Aby k tomu mohlo dojít, znárodnila se všechna odvětví ekonomiky a vše bylo v přímém vlastnictví státu. Jakékoliv zapojení do mezinárodní politiky bylo zcela pozastaveno. Lidé žijící v provinčních městech a v hlavním městě Phnompenh byli nuceni pracovat jako farmáři na venkově. Soukromé vlastnictví bylo zcela eliminováno, a to samé platilo o podnikání. Mezinárodní obchod byl povolen pouze v omezeném množství a výhradně s komunistickými spojenci (Chhair – Ung 2013: 5–6). Rudí Khmerové se dostali k moci těsně po porážce Američanů v Indočíně a vyznačovali se radikálním úsilím o přepracování kambodžské společnosti (Hughes – Un 2011: 1). Vláda Rudých Khmerů posunula vývoj kambodžské ekonomiky zpět v čase, neboť vytvářela problémy zabraňující skutečnému rozvoji. V zemi poté následovala dekáda okupace v kombinaci s pokračující válkou (Ear 1995: 75). Sociální dezintegrace, která následovala po americké válce v Indočíně a odkaz zla napáchaného Khmery vedla až na pokraj úplného rozpadu společnosti a státu (Arnold – Shih 2010: 404).

Po svržení režimu Rudých Khmerů se etablovala Kampučská lidová republika. S pomocí vietnamské armády došlo k úspěšnému vyhnání Rudých Khmerů a nastolení nového režimu. Jednalo se o období, kdy se na Kambodžu vztahovalo americké embargo uvalené původně Spojenými státy na Vietnam, které Kambodži znemožnilo získat tak potřebnou pomoc od mezinárodního společenství. Kambodža byla v období převratu v nelehké ekonomické situaci. Její ekonomika byla prakticky zdevastována, společnost žila v chaosu a veškeré státní instituce byly zničeny, zahraniční obchod byl i nadále povolen pouze pro Sovětský svaz a nově i Vietnam. Ekonomika byla státem kontrolována a přiděl zboží záležel na výši platu. V období republiky byla znárodněna veškerá půda a byly zakázány i restituce a reparace (Ear 1995: 75–77; Hughes – Un 2011: 1–2). Prioritním cílem republiky bylo vytvořit zemi potravinově soběstačnou, avšak proveditelnost této vize nebyla tak jednoduchá. V zemi byla zničena jak lidská, tak i fyzická infrastruktura a většina kvalifikovaných pracovníků buď uprchla ze země, nebo se stala obětí genocidy. I nadále platilo, že průmyslová výroba byla upozadována a podíl průmyslu na GDP byl v roce 1985 pouze 5 %, oproti tomu zemědělství mělo celých 90 % (Chhair – Ung 2013: 6).

Situace v Kambodži rozhodně nezůstala bez povšimnutí ze strany mezinárodního společenství. Již v roce 1978 Valné shromáždění UN volalo po okamžitém stažení zahraničních sil v zemi a zároveň vyzvalo členské státy a mezinárodní organizace k poskytnutí humanitární pomoci (United Nations nedat.). V únoru 1992 došlo ze strany UN k vytvoření přechodné správy v Kambodži (UNTAC), aby zde mohlo dojít k implementaci Pařížských mírových dohod. Úkolem bylo znovu zajistit mír a vládu a uspořádat první svobodné a hlavně spravedlivé volby, které by vedly k nastartování země. UN mělo hrát roli kontrolora a pozorovatele ve všech aspektech restrukturalizace společnosti. V rámci rehabilitační fáze se podařilo Kambodžu postavit znovu na nohy. Prioritou se stalo zajištění základních potřeb řadovému obyvatelstvu, kterými jsou bezpečnost, zdraví, vzdělávání a dopravní infrastruktura. Během rekonstrukční fáze byla země připravována na vstup do tržního hospodářství. Mírový proces UN

umožnil zahraničním dárcům návrat do Kambodži. Zároveň byla usilovně podporována liberální demokracie a od 90. let neoliberální režim budování státu (Findlay 1995: 32–33; Hughes – Un 2011: 2).

4.3 Program strukturálního přizpůsobení – Kambodža

V roce 2004 WB vypracovala oficiální zprávu, ve které se věnuje implementaci SAP v Kambodži. Představitelé WB zde uvádí, jakým způsobem se konflikty vyčerpaná země s pomocí mezinárodního společenství začíná na konci 20. století pouštět do reform, s cílem transformovat ekonomiku na tržně orientovanou a schopnou udržitelného růstu. Jakákoliv možnost změny plně závisela na politické situaci v Kambodži. Ta však v této době nebyla uspokojivá, a právě v tomto období přichází pomoc ze strany WB. Proto, aby mohl být tento střednědobý program implementován, kambodžská vláda byla nucena prosadit reformy téměř ve všech sférách společnosti. Reformy probíhaly v kooperaci s IMF prostřednictvím reformního programu v období mezi lety 1999 a 2003. WB poskytla Kambodži finanční částku ve výši 30 milionů amerických dolarů. Reformní program se týkal třech hlavních oblastí. První oblastí je poskytnutí pomoci pro zlepšení správy veřejných zdrojů, zejména pak v oblasti lesnictví. Dále pak posílení veřejného sektoru a jako poslední oblastí je poskytnutí pomoci při vytváření strategie v boji proti korupci a její následné implementace (The World Bank 2004: passim).

Kambodžská slabá vláda a její pomalý pokrok přímo volaly po nutnosti zásahu. Tím, jak dlouhotrvající konflikt ničil v zemi všechny základní služby, znamenaly úspěchy v rámci SAP cestu k rozvoji a budování fungujícího veřejného sektoru. V období implementace SAP Kambodža vykazovala uspokojivý vývoj. Její GDP zaznamenalo roční růst kolem 6 % poháněný především silným vývozem oděvů. Celkově byla země v rámci svého vývoje hodnocena jako mírně uspokojivá. WB konstatovala, že kambodžská vláda bezpochyby udělala pokrok ve svém rozvoji a projekt byl ve svém finále úspěšný (The World Bank 2004: passim).

4.4 Kambodža jako nově industrializovaná země

Hospodářský vývoj země nabral od 90. let rychlý progres. Ačkoliv byl proces normalizace ekonomiky datován od roku 1992, skutečný růst Kambodži můžeme sledovat až od konce tisíciletí. Po získání nezávislosti spíše docházelo ke stabilizaci politické situace a obnovení bezpečnosti. Země začínala vykazovat zlepšení a mohla tak snadněji přesvědčit investory, že nabízí příznivé prostředí k investování a pro příliv kapitálu. K ekonomickému růstu přispěla všechna hlavní odvětví – průmysl, zemědělství a služby. Hospodářský růst se ve svém počátku vyznačoval svojí kolísavostí, což bylo dáno občasnou politickou nejistotou mezi dvěma hlavními politickými stranami, a také ekonomickou základnou, které dominovalo pěstování rýže, T&C průmysl a cestovní ruch (Hill – Menon 2013: 5–6).

Kambodžská vláda po svém zvolení začala s implementací makroekonomických politik a strukturálních reforem a za cíl si kladla začlenit Kambodžu do světového hospodářství. Především na konci 90. let byla uskutečněna série pozitivních kroků s cílem liberalizovat obchodní režim. Za účelem podpory průmyslového sektoru, začala vláda poskytovat pobídky pro přilákání FDI, a také pro nalezení odbytišť pro své výrobky. FDI hrály značnou roli při etablování výrobní základny v zemi. Když se Kambodža stala členem volné zóny obchodu ASEAN a poté i WTO, začal na ní ze strany těchto organizací být kladen mnohem větší tlak na liberalizaci. Členství v ASEAN je pro Kambodžu důležité, neboť se díky tomu více integruje ve svém regionu (Chhair – Ung 2013:8; Sotharith 2012: 14).

Následný vývoj země odrážel pravidla Washingtonského konsenzu, který byl převládající ideologií pro zajištění rozvoje země (Naron 2012: 54). I přesto, že Kambodža měla ambice stát se vyspělou industrializovanou zemí již v 50. letech 20. století, na svůj vývoj si musela několik desítek let počkat. Teprve po šedesáti letech od zisku nezávislosti začíná svůj růst realizovat, a to rapidním tempem (Chhair – Ung 2013: 1). Pokrok růstu je velice působivý, avšak problém tkví v nedostatečné diverzifikaci kambodžské ekonomiky. Ta je totiž poháněna jen

několika málo odvětvími. Kromě toho je Kambodža zranitelná i kvůli povaze své ekonomiky, která je malá, a hůře tak snáší vnější otřesy. Po zkušenosti s ekonomickou krizí v roce 2008 země přehodnotila svoji strategii růstu a za cíl si dala více diverzifikovat své ekonomické struktury umožňující dlouhodobý růst a snižování chudoby. Z důvodu velmi vysoké míry růstu GDP se Kambodži podařilo celou situaci ustát. Již v roce 2010 dohání své sousedy a dosahuje takového tempa růstu, které neměli ani zakládající členové ASEAN (UNDP 2014: 2–5).

Kambodžský zpracovatelský průmysl vykazuje v porovnání se zeměmi ASEAN mnohem silnější růst. Díky vhodně zvolené politice hospodářské liberalizace a s příležitostmi plynoucími z udělení doložky nejvyšších výhod (Most Favoured Nation) a systému tržních preferencí se průmyslová produkce na počátku 21. století zvyšuje a ve srovnání s jinými nově industrializovanými ekonomikami poskytuje tento sektor silný růstový impuls (UNDP 2014: 8). Průmysl je v Kambodže podporován vládou prostřednictvím investičních politik, soustřeďujících se na místní produkci a otevřenost trhu pro přilákání zahraničních investorů, kteří mohou investovat bez omezení a jakékoliv diskriminace. Hlavní podmínkou pro vlastnictví půdy je vlastnění kambodžského občanství. V případě právnických osob musí být více než 51 % základního kapitálu v rukou subjektu, který se úspěšně prokáže kambodžským občanstvím (Sotharith 2012: 26). Rozvinutý sektor služeb napomohl vytvořit prostředí pro příliv oficiální rozvojové pomoci a soukromého kapitálu. Peníze země použila především na výstavbu značně nerozvinuté infrastruktury. Enormní roli v hospodářském vývoji má T&C produkce, která představuje více než polovinu celkové výrobní produkce. (O kambodžském T&C průmyslu více pojednává následující kapitola číslo 5). Lze konstatovat, že všechna tři hlavní odvětví vykazují stabilní růst. Problémem je však špatná diverzifikace i v rámci jednotlivých činností v těchto odvětvích. Kambodža se díky tomu stává velmi náchylnou ke krizím (UNDP 2014: 8–11).

Díky industrializaci Kambodža zaznamenala změny ve svých komparativních výhodách. Stále stoupající obchodní integrace vedla Kambodžu k upuštění od

obchodu s bývalými socialistickými zeměmi a k obchodování s novými partnery. Především do zemí Severní Ameriky (USA a Kanada) a EU a do zemí v rámci svého regionu. Tento trend lze sledovat od 90. let. Posun může z určité části za vznik a rychlý vývoj kambodžského T&C průmyslu, na kterém je Kambodža dnes zcela závislá. V období vysoké zemědělské produkce plynula komparativní výhoda primárně z produkce kaučuku a pěstování olejnatých semen, přičemž když se v 90. letech mění charakter vývozu, mění se i struktura komparativních výhod. Průmysl se najednou stává více kapitálově ale i technologicky náročnější a ta odvětví, která jsou velice náročná na pracovní sílu, se postupně začínají přesouvat do ekonomik nabízejících nižší mzdy. Jednou z takovýchto zemí je právě Kambodža. Na povahu komparativních výhod mají vliv vnitřní a vnější faktory. Mezi ně například patří geografická poloha země a její integrace do větších ekonomických celků, jednotlivé obchodní politiky a reformní agendy. Do externích faktorů lze zařadit globální ekonomické podmínky, světovou poptávku po zboží, a také obchodní politiky jiných zemí. Hlavní komparativní výhoda země však spočívá v její relativně levné pracovní síle. Do budoucnosti se předpokládá, že si Kambodža udrží tuto komparativní výhodu levné pracovní síly v rámci T&C produkce (Japan International Cooperation Agency 2007: 9; Vixathep 2013: 278–291).

I když byl ekonomický růst za poslední dvě desetiletí velice silný, je zejména v rámci dlouhodobého horizontu zcela neudržitelný. Růst je totiž posilován určitými znepokojujícími faktory. Jedním z nich je až příliš vysoká úroveň dolarizace v ekonomice. I přesto, že je národní měna velmi používána ve venkovských oblastech, ekonomika ve větších městech je zastoupena dolarem. Dolarizace ve své podstatě znamená, že směnný kurz kambodžského rielu na zahraničním devizovém trhu ovlivňuje exportní konkurenceschopnost. Dalším problémem je úroveň vzdělání. Pracovní síla v Kambodži je i přes svůj nadbytek charakterizována nízkou úrovní vzdělanosti. Většina Kambodžanů dosáhne jen na základní úroveň vzdělání. S tím souvisí i státní investice do tohoto sektoru. I když se v posledních několika letech procentuálně zvýšily, přesto Kambodža zaostává

za jinými ekonomikami států ASEAN. A v neposlední řadě tkví problém v samotném T&C průmyslu, který je v zemi dominantním sektorem. Oděvní sektor jako takový je kritizován za využívání CMT modelu produkce s nízkou přidanou hodnotou. Proto, aby se Kambodža dále vyvíjela, je zapotřebí od tohoto modelu upustit a přejít na aktivity s vyšší přidanou hodnotou (Hodakel 2020; UNDP 2014: 11–26).

5. TEXTILNÍ A ODĚVNÍ PRŮMYSL V KAMBODŽI

Globálnímu obchodu s T&C dominuje pouze malý počet exportérů. Okolo 80 % celkového světového vývozu je v rukou 10 zemí. Nejvíce z nich se nachází v Asii, která díky tomu představuje oblast s více než 50 % z celkového vývozu T&C. V kontextu Asie lze T&C průmysl rozdělit do tří specifických podoblastí, z nichž každá je charakteristická svými rozdílnými produkčními linkami, zdrojovými materiály, a také koncovými trhy. Prvním regionem je Čína, která je zároveň největším regionálním a světovým vývozcem. Dále pak jižní Asie, kam patří Indie, Bangladéš a Pákistán a posledním regionem je jihovýchodní Asie, do které spadá Vietnam, Indonésie, Myanmar a Kambodža. Jihoasijské země produkují především bavlněné oděvy, zatímco region jihovýchodní Asie se více soustředí na použití umělých vláken. Tato značná produkce bavlněného T&C je způsobena soběstačností Indie a Pákistánu v rámci produkce vlastní bavlny, která plně pokryje jejich potřeby. Země jižní Asie mají největší odbytiště svých produktů především v EU, zatímco jihovýchodní Asie exportuje do USA. Čína je v tomto ohledu specifická, neboť má velice široké spektrum koncových zemí (International Labour Organization 2018 b: 1–5). Větší a rozmanitější ekonomiky (Čína, Indie a Indonésie) měly a stále mají v rámci obchodu s T&C výrobky největší podíl. Menší vývozcí (Kambodža, Bangladéš a Pákistán) však nadále svoji výrobu rozšiřují (Whalley 2006: 3).

Pro asijský T&C průmysl je typická jeho rozdílnost, neboť se jednotlivé země mezi sebou výrazně odlišují. Zároveň i podoba průmyslu v každé z nich je velice odlišná. Například Čína má tendenci dovážet polotovary a soustředit se na výrobu konečného produktu. V tomto případě se tak děje proto, že je významně zapojena do globálního distribučního systému (Whalley 2006:10–11). Země nacházející se v regionu jihovýchodní Asie, které jsou zároveň členy ASEAN, mají tu výhodu, že jsou mezi sebou daleko více ekonomicky integrovány právě prostřednictvím členství v ASEAN. Pokud jde o obchodování s T&C zbožím, je v kontextu Asie zcela minimální, a pokud hovoříme o asijském oděvním sektoru v rámci struktury trhu, nejedná se o regionální výrobní řetězec, ale rozhodně o globální. Všechny

tyto země spojuje jistá skutečnost. T&C průmysl pro ně znamená odvětví náročné na lidský faktor. Odlišují je naopak jedinečné historické okolnosti vzniku T&C produkce, a také jejich ekonomiky (International Labour Organization 2018 b: 5).

Tím, že měl T&C průmysl globální rozměr, sehrály v rozvoji oděvního průmyslu častokrát důležitou roli i zahraniční firmy, zejména například na Srí Lance a v Kambodži. Zahraniční investice těchto společností s sebou přinášely přístup k novým technologiím a byly příležitostí vedoucí k následné modernizaci. Co se diverzifikace produktů týče, asijsí producenti bývají rozdělováni do dvou kategorií. Do první z nich řadíme Bangladéš, Indii, Vietnam, Pákistán a Kambodžu a jedná se o země, pro které je typická produkce nízkonákladového základního zboží, zatímco Srí Lanka, Myanmar, Indie a Čína se snaží vyrábět zboží s vyšší přidanou hodnotou (International Labour Organization 2018 b: 5–6).

Díky rostoucímu počtu lidí zapojených do mezinárodní produkce a zvyšování využití přírodních zdrojů dochází za posledních 20 let ve světě k hospodářskému růstu. Pro vývoj T&C je charakteristická jeho rychlá deindustrializace ve vyspělých zemích. Společnosti se v nich začaly soustředit na design výrobků a výroba se postupem času přesunula také i mimo jiné na asijský kontinent (Scheffer 2012: 10). Nárůstu T&C produkce v zemích ASEAN se připisuje několik faktorů. Byla to především silná soutěž, která vyústila v přesun T&C značek do jihovýchodní Asie. Růst byl podpořen taktéž jednotlivými zeměmi, které získávaly preferenční obchodní dohody s velkými západními státy. Konkrétně země ASEAN jsou dodnes atraktivní i díky své levné a mladé pracovní síle, které je zde navíc dostatek. Za důsledek přesunu T&C produkce můžeme považovat také změny, kterými procházela Čína, kdy rostoucí mzdové náklady vedly k přesunu určitého typu výroby právě do zemí ASEAN (Chang – Rynhart – Huynh: 2016: 3).

Posuny T&C produkce ovlivnila řada faktorů včetně ustanovení Dohody o mezinárodním obchodu s textilem (MFA) a jednotlivé bilaterální obchodní dohody mezi konkrétními zeměmi. Posuny v produkci ovlivnila taktéž restrukturalizace hodnotového řetězce mezinárodního T&C odvětví. Velcí maloobchodníci se stále

více začali zajímat o implementaci moderních technologií a flexibilita výroby se najednou stala jednou z klíčových otázek. Aby si T&C společnosti v asijských nově industrializovaných ekonomikách udržely svoji konkurenceschopnost, byly nuceny přesunout výrobu do nízkopříjmových ekonomik, které nebyly zatíženy kvótami, nebo které měly preferenční přístupy na určité trhy. Důležitým mechanismem pro dosažení tohoto posunu ve východní Asii byl proces tzv. trojúhelníkové výroby iniciované v 70. a 80. letech (tzv. triangle manufacturing), jejíž podstata spočívá v zadávání objednávek ze strany zahraničních kupců výrobcům v nově industrializovaných ekonomikách. Tito výrobci však postupem času začali přesouvat svoji produkci do továren v zemích s nízkými náklady. Zdejší továrny byly v mnoha případech vlastněny dceřinými společnostmi velkých výrobců z industrializovaných zemí a hotové výrobky v nich vyrobené byly poté zpět zasílány ke svým zámořským kupcům pod dovozními kvótami, které si vyvážející země dokázaly zajistit (Bargawi 2005: 4). Posun v lokalizaci výroby do zemí s nízkými příjmy nastal i skrze FDI. Během 90. let začaly takto investovat firmy především z Koreji, Hongkongu a Tchaj-wanu směrem do nízkopříjmových zemí v asijském regionu. Současně s rozvojem komunikace a dopravy v globálním měřítku se fragmentovaly výrobní procesy na širší vzdálenosti a chudším státům tak bylo umožněno začlenit se do těchto výrobních procesů (Fukunishi – Yamagata 2014: 8).

Od padesátých let minulého století došlo v rámci T&C odvětví k několika migračním vlnám. Všechny se týkaly Asie a pokaždé se tak dělo kvůli nárokům na nižší mzdové náklady. Úplně na začátku se výroba přesunula ze Severní Ameriky a Evropy do Japonska. Poté se výroba začala soustředit do Hongkongu, Tchaj-wanu a Jižní Koreji, které dominovaly světovému vývozu oděvů až do 80. let. Na počátku let devadesátých došlo k dalšímu přesunu směrem do pevninské Číny a zemí jihovýchodní a jižní Asie. Výrobci potřebovali nalézt nové lokality s levnějšími náklady na výrobu (McNamara 2008: 12). Růst vývozu z těchto zemí realizovaly především konkurenční výhody plynoucí k nízkých mezd a kvót MFA (Fukunishi – Yamagata 2014: 7). Za postupný přesun T&C produkce do Asie lze

považovat i zavedení Dohody o textilu a oděvech (ATC) v polovině 90. let, která po dobu deseti let řídila dovoz oděvů do vyspělých západních zemí, a která navazovala na MFA. Udělované kvóty zapříčinily nárůst T&C průmyslu v Asii a vedly k vytvoření milionů pracovních míst. Kvóty v zásadě zaručovaly T&C společnostem zisky, na druhou stranu ale efektivně potlačily hospodářskou soutěž mezi jednotlivými firmami. V průběhu platnosti těchto tržních regulací bylo v zemích dosaženo pouze minimálního rozvoje v oblastech infrastruktury nebo daňových a celních politik. Po roce 2005, kdy oficiálně došlo k ukončení kvótních režimů, se země zavázaly k postupným reformám (The Asian Foundation 2005). Mezi jednotlivými továrnami a zároveň i zeměmi se zvýšila vzájemná konkurence, především pokud jde o kvalitu, a hlavně cenu výrobků (Fukunishi – Yamagata 2014: 14). V rámci asijského regionu nelze určit přesné dopady zrušení MFA, neboť je potřeba vzít v potaz okolnosti jednotlivých zemí, z nichž každá reagovala na jejich zrušení jiným způsobem. Mnoho z nich totiž mělo například zvláštní bilaterální dohody ještě před zrušením MFA, což je případ i Kambodži. Některé státy jsou členy WTO a jiní nejsou apod. (Whalley 2006: 32).

5.1 Vývoj kambodžského textilního a oděvního průmyslu do roku 2005

Kambodžská exportně orientovaná výroba oděvů musí být analyzována v rámci T&C produkce především v kontextu mezinárodních změn. Určité zárodky T&C odvětví je možno totiž zaznamenat v Kambodži již během francouzské koloniální nadvlády v 19. století, kdy se jednalo o produkci hedvábí a bavlny. Modernější průmyslová T&C výroba se objevila až po nezávislosti v roce 1953, kdy byla založena vůbec první státem vlastněná T&C společnost SONATEX. Až do počátku genocidního režimu v 70. letech docházelo k pomalému rozšiřování T&C výroby. Jakákoliv T&C produkce byla poté na následující dvě desetiletí zcela zastavena (Bargawi 2005: 4). Oděvní průmysl od doby, kdy se v 90. let v Kambodži znovu objevil, sehrává důležitou roli v jejím hospodářství a je relativně novým fenoménem. Kambodža do této doby neměla vůbec žádné zkušenosti s jakýmkoliv odvětvím moderního průmyslu. Každopádně již v roce 2010 se T&C průmysl podílel 50 % na celkové zaměstnanosti ve výrobě.

Zahájení produkce proběhlo kolem roku 1994, poté co do země začaly proudit investice z Hongkongu, Tchaj-wanu či Malajsie. Od této doby jsme svědky rapidního navýšení oděvních závodů. Kambodžský T&C průmysl je specifický díky své čistě vývozní orientaci a veškeré vyprodukované oděvy jsou určeny pouze pro zahraniční trhy (Asuyama – Neou 2014: 38). Kambodžská T&C produkce rapidně vzrostla v polovině 90. let mimo jiné i poté, co ostatní asijské výrobci T&C začali Kambodžu využívat pro její přístup na americký a evropský trh, a také pro její relativně nízké mzdové sazby. Kambodža mohla pobízet investory již stabilním a bezpečným politickým prostředím. Důvěru též získala po aplikování Pařížské mírové dohody v roce 1991, ve které se zavázala vytvořit stabilní a příznivé prostředí pro investice, a díky tomu si získala mnohem větší důvěru (Sovirak – Kim 2006: 5).

Průmysl v Kambodži od konce 90. let neustále rostl (s výjimkou světové ekonomické krize v roce 2008, kdy se ani Kambodže nevyhnuly dopady této krize). Postupem času se Kambodža začala zviditelňovat v regionální a mezinárodní sféře. Podle tehdejších statistik patřila již v roce 2000 mezi 40 největších exportérů T&C. Otázkou ale zůstává, jak bylo něco takového vůbec možné, a to v zemi, která byla od 70. let po dlouhou dobu v občanské válce (Asuyama – Neou 2014: 40). T&C průmysl se v Kambodži vyvíjel v relativně omezené hospodářské soutěži. Především díky tomu, že země ve svých počátcích nebyla součástí MFA a byla tím pádem v rámci exportu T&C chráněna vůči konkurenci z Číny a Indie, jejichž vývoz byl limitován stanovenými kvótami. Mezi další výhody, kterými se Kambodža pyšnila, bylo udělení statusu Doložky nejvyšších výhod, a to zemi která v té době ještě nebyla členem WTO. Země tak získala významnou komparativní výhodu. Důležitou roli v rámci růstu T&C průmyslu v Kambodži hrály také obchodní bilaterální dohody, a to především ty se Spojenými státy (Xhafa – Nuon 2018: 7).

V roce 1999 začínají totiž Spojené státy reagovat na rapidní růst kambodžského T&C o průmyslu aplikováním kvót na dovoz oděvů. Obchodní dohoda o textilu a oděvech (TATA) byla zcela jedinečná v tom smyslu, že zahrnovala rozšiřování

kvót se zlepšováním pracovních podmínek v kambodžských oděvních továrnách (Asuyama – Neou 2014: 42). Kambodža byla jedinou zemí, ve které bylo dohodnuto obchodně-pracovní ujednání a následně i implementováno. Nebylo totiž zvykem, aby se v rámci bilaterálních obchodních dohod řešily tyto standardy. V případě Kambodži nedocházelo k vynucování těchto podmínek, ale země za jejich dodržování získávala zvýšené kvóty. Kambodža se v souvislosti s dodržováním pracovních norem stala také první zemí, ve které provedla ILO povinné monitorování pracovních norem, a to za účelem zvýšení monitorovacího procesu (Xhafa, Nuon 2018: 7). Kontroly probíhaly prostřednictvím neohlášených inspekcí v oděvních továrnách a monitorovaly dětskou práci, pracovní dobu, bezpečnost na pracovištích či například ochranu zdraví pracovníků během výkonu povolání. I přes uvalené kvóty kambodžský průmysl dokázal nepřetržitě růst. Kvóty byly totiž velice štědré a uložené na méně kategorií, než tomu bylo u jiných T&C produkujících zemích. Ukázalo se, že výhody plynoucí z TATA a monitoringu ILO vedly ke zlepšení blahobytu pracovníků a země si tím vybudovala reputaci sociálně odpovědné země (Asuyama – Neou 2014: 42).

Přesunutí T&C výroby do Kambodže významně přispělo k celkovému rozvinutí země. Výroba vytvořila pracovní příležitosti mnoha Kambodžanům a kombinace preferenčních přístupů s omezením dovozu od významných asijských exportérů zajistila Kambodže kontinuitu T&C produkce. Rapidní nárůst výrobních továren země zaznamenala po roce 2000, kdy jí byl ze strany EU nabídnut bezcelní import zboží do jednotlivých zemí (Sovirak – Kim 2006: 5–6). Kambodža získala v roce 1999 v EU nové odbytiště po uzavření dvoustranné obchodní dohody o bezcelním přístupu kambodžských oděvů. Země však měla po dlouhou dobu s dovozem do EU problémy, neboť T&C průmysl byl zcela odkázaný na dovoz látek z jiných zemí. Kambodža tedy nemohla dle směrnic EU doložit přesný původ svých výrobků, a proto mnoha jejím firmám nebyl bezcelní přístup udělen. Kambodža se začala soustředit i na svůj region a velkým úspěchem bylo její připojení k ASEAN v roce 1999 (Asuyama – Neou 2014: 43).

Přelom tisíciletí se stal pro vývoj země v kontextu jejího ekonomického rozvoje velice důležitým. Od mnoha světových zemí získala Doložku nejvyšších výhod a již v roce 2004 se stává členem WTO. Oděvní průmysl tak mohl začít využívat bezcelní systém. Kdyby Kambodža takto brzy do WTO nevstoupila, byla by vystavena riziku plynoucímu z kvót v rámci obchodních dohod a pravděpodobně by její ekonomika společně s T&C produkcí nerostla takovou závratnou rychlostí. Kambodža od této doby začala pociťovat růst vývozního podílu na oděvním zboží, což bylo na jednu stranu dáno i uvalením kvót na Čínu. Tím pádem byla největší konkurence Kambodži značně omezená. Na druhou stranu byl však T&C průmysl (a i nadále je) v Kambodži z velké části financován čínskými investory, a proto mají jakékoliv restrikce vůči Číně dopady i na samotnou Kambodžu (Asuyama – Neou 2014: 43).

Zatímco zahraniční investoři bezpochyby pomohli nastartovat kambodžský T&C průmysl, Kambodža působí v rámci produkce T&C převážně v konečné fázi výroby. Továrny produkují již hotové oděvní výrobky, u kterých je přidaná hodnota a ziskové marže poměrně nízké. Země se tedy musí spoléhat téměř výhradně na dovoz potřebných materiálů z jiných zemí regionu. Konkrétně poté na Čínu, která do země dováží velké množství látek a různých doplňků. Mezi další importéry patří například Indonésie, která poskytuje džínovou tkaninu potřebnou na výrobu džínů. Sousední Thajsko je dodavatelem lehké bavlněné tkaniny, ze které Kambodžané vyrábějí dámská a pánská trička. Také kvůli absenci továren soustřeďujících se i na jiné fáze produkce, bude Kambodža pravděpodobně i nadále nejlépe sloužit pro účely dovážení materiálů od jiných nízkonákladových výrobců (Asuyama – Neou 2014: 2; Bargawi 2005: 5; Fry 2010: 8).

Až do roku 2005 se mezinárodní obchod a investice do produkce T&C v globálním měřítku řídily MFA, které bylo uplatňováno velkými vývozními státy (USA, EU či Kanada) na rozvojové země produkující T&C (Sovirak – Kim 2006: 6). Jednotlivé kvóty byly sjednávány především dvoustraně a mnohdy byly až diskriminační vůči konkrétním zemím. Kvóty se totiž mezi jednotlivými zeměmi lišily, a to především ve způsobu jejich pokrytí a stupněm restrikce. V roce 1995

došlo k nahrazení tohoto ujednání Dohodou o textilu a oděvech (ATC), která byla součástí Uruguayského kola liberalizace obchodu. Dohoda stanovila období deseti let tzv. přechodného období, po kterém budou zcela odstraněny všechny kvóty. To znamená, že po roce 2005 se na T&C obchod začala vztahovat mezinárodní obecná pravidla zakazující diskriminační opatření (Bargawi 2005: 1–2). Ukončení této dohody vyvolalo v Kambodže, a i v jiných zemích obavy, jakým způsobem budou v rámci T&C průmyslu schopny čelit globálnímu trhu, který bude mnohem konkurenceschopnější (Sovirak – Kim 2006: 6).

5.2 Vývoj kambodžského textilního a oděvního průmyslu po roce 2005

Poté, co došlo ke zrušení kvót, se očekávalo, že dojde ve světě k dominanci producentů z Číny, Indie a Turecka, kteří by se stali hlavními dovozci T&C do USA a EU, a to na úkor méně konkurenceschopných vývozců včetně Kambodži. Mezi lety 2005 až 2007 jsme však mohli sledovat rozšíření oděvního průmyslu v Kambodži, pro které se uvádí dva hlavní důvody. Prvním důvodem jsou již výše zmíněné kvóty vůči Číně a druhým důvodem je zapojení Kambodži do regionálního růstu, díky kterému dodavatelé z Asie zvyšují vývoz svých produktů na úkor jiných zemí. Kambodža se stala součástí rostoucí koncentrace poptávky (Arnold – Shih 2010: 409–410).

Zatímco kvóty uvalené na Čínu postupně mezi lety 2008 a 2009 vypršely, byl svět tvrdě zasažen globální finanční krizí. Jedním z hlavních důvodů, proč se kambodžská ekonomika po roce 2008 zcela nerozpadla, byla krize oděvního průmyslu v Číně a také Vietnamu. Oba producenti totiž pocítovali rapidní zvýšení ceny mezd a nedostatku pracovních sil. Důsledek to mělo následující. Kambodža se stala pro mnohé odběratele řešením jejich problémů a v reakci na jejich přesun zažila další růst, který vykompenzoval negativa plynoucí z globální finanční krize (Asuyama – Neou 2014: 44). Během krize došlo k poklesu poptávky se strany největších odběratelů Kambodži – USA a EU. V důsledku toho začaly klesat i objednávky. Uvádí se, že v období mezi lety 2008 a 2009 přišlo o zaměstnání na padesát tisíc dělníků pracujících v T&C továrnách a největší dopad poté měla krize na příjmy domácností na kambodžském venkově, které byly závislé na příjmech

rodinných příslušníků pracujících v tomto oboru. Během prvních známek hospodářského oživení se pomalu začalo vše obracet jiným směrem. Ať už se jedná o růst zaměstnanosti nebo růst samotného počtu výrobních továren. Mnoho ekonomů očekávalo, že krize bude mít až ničivé dopady na T&C průmysl v Kambodži, které se podaří překonat pouze v dlouhodobém horizontu. Už i proto bylo pro mnohé překvapením, když Kambodža začínala vykazovat po tak krátké době růst. Již v roce 2010 se vývoz T&C zvýšil, a dokonce překročil průměrné hodnoty před světovou krizí. Dalším faktorem, který hrál ve prospěch kambodžského T&C, bylo zavedení tarifů na čínské výrobky ze strany USA a EU, což je činilo dražšími. Jako třetí důvod se uvádí přesun produkce v rámci snížení nákladů na výrobu a pracovní sílu. Dalšími faktory, které lze vysledovat, je i jednoduchý design kambodžského T&C, který je levný na výrobu a cenově dostupný pro širokou škálu konečných zákazníků. Kambodžská vláda je vůči investorům otevřená a nabízí všemožné pobídky včetně daňových prázdin a snížených obchodních nákladů, a jelikož je tento výrobní sektor pro zemi nesmírně důležitý, snaží se vláda diverzifikovat své vývozní trhy a udržet tak jeho růst (Socheth 2013: 15–17).

V roce 2000 byly USA největším exportním partnerem s podílem celých 75 %, poté následovaly země EU (Spojené království, Německo, Francie a Nizozemsko). Od roku 2003 se do popředí začíná dostávat Kanada a lze v následujících letech sledovat růst jejího podílu na celkovém exportu. V rozmezí let 2006 až 2010 mělo v rámci EU svůj významný podíl také Španělsko a od roku 2013 začíná Kambodža vyvážet rovněž do Japonska. Vývozní trhy, do kterých Kambodža exportuje své oděvy a T&C, se za posledních pár let příliš nezměnily. Například v roce 2013 byly největším vývozním cílem USA, poté následovala EU v čele s Velkou Británií a na třetím místě byla Kanada. V roce 2018 již EU předběhla USA a dodnes je největší exportní destinací následovaná USA a stále Japonskem (Ishaque 2019; WITS 2020).

Společně s ukončením pravidla o doložení původu ze strany EU a Japonska se vývoz do těchto zemí rychle zvýšil. Kambodža se tím pádem mohla těšit z vývozu

oděvů na japonský trh za pomoci tkanin dovezených ze zemí ASEAN a Japonska, a to zcela bez celního omezení. EU tento krok podnikla v roce 2011 a dovolila Kambodže dovážet bezcelně vyprodukované oděvy, a to bez ohledu na původ použitých tkanin. Kambodžský oděvní průmysl nepřetržitě rostl i po období MFA. Průmysl se rozšířil nejen díky mezinárodnímu obchodu, ale i především proto, že kambodžská vláda a jednotlivé společnosti dokázaly dobře využít situace v mezinárodním prostředí. Tím, že byla vláda otevřená FDI, umožnila své zemi vybudovat silný exportně orientovaný oděvní průmysl. K hladkému růstu průmyslu přispěly i časté rozhovory mezi vládou, odbory, ILO a jednotlivými T&C společnostmi. V neposlední řadě i zlepšení produktivity stálo za úspěchem kambodžského T&C (Asuyama – Neou 2014: 44–66). S ukončením MFA současně došlo i k vypršení dohody s USA (TATA), která korespondovala se systémem kvót. Kambodžská vláda se společně s oděvními společnostmi a ILO rozhodla i nadále setrvat v monitoringu ještě další tři roky a vytvořit nový monitorovací program, který by byl zároveň soběstačný (Staritz 2011: 110).

Po světové krizi a ustálení situace se s přílivem FDI do Kambodži začíná dostávat stále větší procento zahraničních investorů především z nejbližšího regionu. V současné době se jedná o 80 % všech továren, které jsou v rukách cizích investorů. Příliv FDI bezpochyby zefektivnil růst kambodžského průmyslu a vedl k hospodářskému rozvoji země, snížení nezaměstnanosti a také migraci pracovníků z Thajska nebo Vietnamu. To, že Kambodža začala pobízet investory svými přístupy na atraktivní trhy společně s možností osvobození od vývozní daně, patřilo mezi klíčové faktory, díky kterým si země zlepšila svůj hospodářský růst. Na rychlý růst toku zahraničních investic zareagovala kambodžská vláda téměř okamžitě vytvořením speciálních ekonomických zón, soustřeďujících se v blízkosti hlavního města, a zajišťující efektivní T&C výrobu. Došlo k vytvoření regulačního rámce přílivu zahraničních investic, který stanovoval oblasti, do kterých lze FDI volně provádět a do kterých naopak nelze (Soeng – Supinit 2016: 64–69). V Kambodže operuje velké množství známých světových značek, například Marks and Spencer, Adidas, Gap, H&M, Armani, Joe Fresh a mnoho

jiných. Mnoho z těchto značek nezveřejňuje své lokální dodavatele (Human rights watch 2015).

T&C průmysl od roku 2010 představuje hlavní odvětví růstu, ještě společně s cestovním ruchem a zemědělstvím a zaměstnává více než půl milionu Kambodžanů (Royal Government of Cambodia 2015: 4). Většina továren v zemi funguje na již zmíněné bázi CMT, podle které funguje výroba T&C z dovážených textilií a na základě návrhů poskytnutých zahraničními odběrateli. Hlavní město je dnes centrem průmyslu společně s provincií Kandal, která město obklopuje. Výrobní továrny se liší v počtu pracovníků a pracovních úkonech. Kambodžskému oděvnímu průmyslu hlavně dominují ženy, přičemž ILO odhaduje, že tvoří až kolem 90 % všech zaměstnanců (Human rights watch 2016). T&C průmysl společně s dalšími průmyslovými odvětvími lze charakterizovat jako relativně slabý z důvodu jednoduché struktury a nízké úrovně sofistikovanosti. Nedostatek moderních technologií omezuje jeho konkurenceschopnost na mezinárodních trzích společně se způsobem jeho lokalizace, díky které se soustřeďuje v blízkosti velkých měst (Royal Government of Cambodia 2015: 4–5). T&C odvětví zůstává zranitelné v rámci několika sektorů. Prvním z nich je zvýšená konkurence v rámci regionální T&C produkce. Dále sem patří i špatný stav infrastruktury mezi městy/hlavním městem a venkovskými oblastmi, která by zapříčinila vytváření zpětných vazeb. V konečném důsledku to znamená, že výrobci T&C zaujímají vůči trhu spíše pasivní postoj. V tomto kontextu se řeší i pracovní standardy, jelikož jsou stále více a více pro mnohé kupující důležitým faktorem (Beresford 2009: 387).

Především díky úspěšnosti T&C produkce, Kambodža v roce 2016 obdržela od WB status země s nižším středním příjmem. Vláda v návaznosti na ekonomický růst představila Vizi 2030 s cílem zajistit zemi status vyššího středního příjmu. Jedním z hlavních cílů je zdokonalit výrobní kapacity průmyslových odvětví, a to z činností náročných na pracovní sílu na činnosti náročné na dovednosti. Pro dosažení tohoto stavu je nutné zvýšit podíl ostatních průmyslových odvětví v rámci GDP a nespoléhat se pouze na T&C výrobu (OECD 2018: 233). Dá se

však očekávat, že dojde v roce 2020 ke zpomalení hospodářského růstu, a to v případě, že EU zruší vůči Kambodže svůj preferenční systém EBA (Anything but Arms) (Human Rights Watch 2020). Jedná se o systém preferencí, který EU uděluje těm nejchudším zemím světa. Těmto zemím je umožněn bezcelní přístup na evropský trh. Jak již z názvu plyne jedinou výjimku tvoří zbraně a střelivo (Ethical Trading Initiative 2016). EU, která je největším odbytištěm T&C výrobků pro Kambodžu, tak reaguje na vážná porušování lidských a politických práv v zemi. Dle představitelů EU Kambodža vážně porušila právo svobody projevu a omezovala především politická a pracovní práva. Jednání je nicméně zatím v procesu a nelze s jistotou říct, jestli k jejich zrušení opravdu dojde (Human Rights Watch 2020). Lidská práva dělníků kambodžských T&C továren jsou v posledních letech velice diskutovaným tématem. Často zde totiž dochází k diskriminačním až vykořisťovatelským pracovním podmínkám. Vymáhání pracovního zákona, který Kambodža přijala již v roce 1997, je velice neefektivní. Z velké části se tak děje z důvodu neefektivní státní kontroly práce. Ta se totiž vyznačuje silnou mírou korupce a zneužíváním moci a není tak schopna efektivně vymáhat dodržování všech platných zákonů a předpisů. Kambodžská vláda má podle mezinárodního práva povinnost zajišťovat dodržování pracovních práv prostřednictvím vládního inspektorátu, který zřídila v roce 2014 a jehož povinností je prosazovat pracovní právo dle zákona (Human rights watch 2015). Zákon vnesl výraznou změnu do starého socialistického pracovního zákona z roku 1992. Je již zcela liberální a zabývá se právy dělníků a odborů. Zakazuje například nucenou práci, stanovuje oficiální hranici pro legální dětskou práci, věnuje se také minimálním mzdám či pracovním smlouvám (Council for the Development of Cambodia nedat.).

Odbory v kambodžském T&C průmyslu zastávají důležitou roli. Jejich počet se odvíjí od počtu výrobních továren. V roce 1999 bylo v Kambodži například 100 továren a čtyři federace sdružující odbory, z nichž první byly založeny již v roce 1996 (Nuon – Serrano 2010: 25). Dnes tento sektor zaměstnává kolem tři čtvrtě milionu pracovníků a z toho 20 % je členem nějakého odboru (IndustriALL 2019).

V rámci těchto odborů je evidována velká míra sporů. Mnohokrát se tak děje kvůli nedostatku znalostí nebo nástrojů k zapojení obou stran do vzájemného dialogu (Nuon – Serrano 2010: 18).

V rámci země funguje monitoring „Better Factories Cambodia“ (BFC), jehož hlavním úkolem je kontrola převážně továren s vývozní licencí. S ohledem na neefektivnost inspektorátu je BFC kritickým monitorovacím článkem v kambodžském oděvním průmyslu. BFC však nemůže zcela nahradit roli státního inspektorátu práce. Uvádí se, že nejhorší pracovní podmínky se vyskytují v menších továrnách, které ve většině případů postrádají licence, a které slouží jako subdodavatelé větším vývozním továrnám. Největší problém BFC tkví jeho omezení v rámci možnosti monitorování. Povinné je totiž pouze pro vývozní továrny a menší subdodavatelé mohou této služby využít, pouze pokud sami zažádají a tyto služby následně zaplatí (Human rights watch 2015). Pro Kambodžu je tedy důležité, aby k problému přistupovala svědomitě. Situaci v rámci práv pracovníků podrobně řeší kapitola číslo 6, neboť se jedná o jeden z hlavních dopadů T&C výroby na Kambodžu.

5.3 Postoj vlády vůči textilnímu a oděvnímu průmyslu

V roce 1991 po podpisu Pařížských mírových dohod začala Kambodžská královská vláda (RGC) postupně zavádět politiky, které se soustředily na zajištění makroekonomické stability země, směnné kurzy a jejich liberalizaci a obchodní režimy a ceny. Proto, aby přilákala zahraniční investory, snažila se podporovat integraci země do ekonomických struktur, jak na regionální úrovni (ASEAN), tak i na globální (WTO). Společně s tím vláda zahájila procesy privatizace státem vlastněných podniků. Od této doby tedy postoj kambodžské vlády byl, a i nadále je, vůči T&C průmyslu velice kladný a otevřený. Vláda rozvoj průmyslu podporovala prostřednictvím investic. Tato politika podnítila místní produkci společně s mezinárodním obchodem tím, že otevřela svůj trh pro zahraniční investory, aby zde mohli podnikat bez jakéhokoliv omezení a diskriminace (Bargawi 2005: 7; Sotharith 2011: 303).

Dalším krokem bylo v roce 1994, v rámci Zákona o investicích, vytvoření investičního systému určeného pro podnikání (Bargawi 2005: 7; Sotharith 2011: 303). Až na výjimku vlastnictví půdy zachází vláda se zahraničními investory stejně jako s těmi domácími. Podle zákona o investicích vláda stanovila za účelem přilákání zahraničních investorů několik lukrativních pobídek. Mezi tyto pobídky řadíme 9 % zvýhodněnou daň z příjmu právnických osob, daňové prázdny ve výši až 8 let, osvobození od daně v případě následné reinvestice v Kambodži, osvobození od dovozního cla při importu materiálu a vybavení a osvobození od vývozní daně. Stejný zákon založil Radu pro rozvoj Kambodži, jakožto jedinou instituci nesoucí odpovědnost za investiční činnosti. V průběhu let došlo několikrát k revidování zákona o investicích, s tím došlo i k zrušení zvýhodněné dani z příjmů a možnost daňového osvobození v případě reinvestice. Následně byl pozměněn i vzorec pro určování délky daňových prázdny. I přes tyto změny, byly pobídky nadále velkorysé (Asuyama – Neou 2014: 44–45; Bargawi 2005: 7–8).

Kambodžský T&C průmysl je názorným příkladem kooperace vlády (zejména pak Ministerstva zahraničního obchodu) se zahraničními kapitálovými firmami, které jsou v rámci Kambodži koordinované Asociací kambodžských výrobců oděvů (GMAC). V rámci společných jednání se snaží vytvářet prostředí, které bude generovat hospodářský růst, přičemž již samotná existence obchodního sdružení napomohla k růstu průmyslu (Ear 2013: 99). Asociace vznikla již v roce 1999 a umožnila tak výrobcům komunikovat jedním hlasem se státem. Vznikla v důsledku zahraniční povahy průmyslového odvětví. Pokud chce jakýkoliv producent T&C legálně vyvážet oděvy ze země, musí být členem této asociace. Její role je natolik silná, že vrcholní představitelé této asociace dokázali přesvědčit vládu, aby jim udělila rozhodovací roli při vývozu oděvů ze země (Ear 2009: 1–11).

Kambodžská vláda zdůrazňuje svobodu trhu, neboť věří, že ekonomická svoboda způsobí navýšení přímých zahraničních investic, které posléze povedou k ekonomickému růstu (Natsuda – Goto – Thoburn 2010: 477–488). Oblast, ve které však nejen v rámci T&C průmyslu selhává, jsou práva pracovníků, navzdory

relativně ochrannému legislativnímu rámci, dochází neustále k jejich narušování, a to až s alarmující frekvencí. Ke zhoršení situace napomohlo totiž několik skutečností. Velkým problémem je nedostatek systematického vládního dohledu v sektoru, zároveň také v zemi chybí odpovídající mechanismy pro řešení sporů mezi dělníky a továrnami, z důvodu špatně provedeného Zákoníku práce a nedostatku nezávislosti v rámci soudnictví (Cambodian Center for Human Rights 2014: 23).

5.4 Speciální ekonomické zóny

Speciální ekonomické zóny (SEZ) jsou charakteristické svými právními, logistickými a daňovými opatřeními s cílem pomoci rozvojovým zemím přilákat především FDI. Podmínky jednotlivých zemí (špatná infrastruktura, obchodní omezení či zajištění bezpečnosti investic) vždy totiž nemusejí zahraniční investory přitahovat. Do Kambodži SEZ přivedla velké množství významných investic, které by země jinak sama nedokázala přilákat. Záměrem vlády pro zřízení těchto zón bylo především diverzifikovat průmysl a vytvořit silnější ekonomické vazby mezi městskými a venkovskými oblastmi. Kambodžské SEZ jsou téměř zcela výhradě v soukromém vlastnictví. Vláda předala správu těchto zón soukromému sektoru, aby se tak vyhnula mnohdy nákladným investicím spojeným s jejich založením. SEZ se v zemi etablují od roku 2005, přičemž v roce 2014 jich v zemi působilo 9 a zaměstnávaly na 65 000 pracovníků (Warr – Menon 2015: 1–7). V roce 2019 jich bylo již 54 a očekává se jejich další nárůst (Khmer Times 2020 b).

Pro úspěšné vytvoření SEZ potřebují její provozovatel půdu nejméně o 50 hektarech, na kterých musí zavést elektřinu, vodu a infrastrukturu. Důležitý je také souhlas samotné vlády. V rámci SEZ neexistuje rozdíl mezi zahraničními investory a těmi domácími. Pro všechny platí v Kambodži stejné podmínky. Většina pracovníků je tvořena Kambodžany, jedinou výjimku tvoří zóna Sihanoukville, kde lze nalézt převážně pracovníky z Číny. Tuto skutečnost odráží vysokou míru čínských společností v Kambodži (Warr – Menon 2015:7–11).

5.5 Mezinárodní organizace práce a kambodžský textilní a oděvní průmysl

Členství v rámci organizace datujeme již od roku 1969, ale až od 90. let se ILO začíná aktivně zajímat o dění v zemi. Stává se aktivním partnerem v rámci hospodářského a sociálního oživení, které bylo pro Kambodžu v rámci vytváření udržitelné zaměstnanosti nutné. Ačkoli míra chudoby v zemi neustále klesá, především na venkově zůstává i nadále na vysoké úrovni – kolem 40 % (International Labour Organization nedat. a). Hlavním cílem organizace je podpora tripartitního způsobu jednání, tj. vlády, organizace dělníků a organizace zaměstnavatelů s cílem zlepšit mezi těmito stranami vzájemný dialog, vytvořit více pracovních míst a podpořit sociální ochranu všech Kambodžanů. Kambodžská vláda ratifikovala všech osm mezinárodních úmluv o práci, mezi které patří odstranění nucené práce, odstranění dětské práce nebo eliminace diskriminace v zaměstnání. ILO prostřednictvím výzkumů, politického poradenství a jiných technických asistenčních projektů spolupracuje s vládou a jinými partnery, aby došlo k naplnění stanovených cílů (International Labour Organization 2005: iii).

ILO se podařilo v rámci postkonfliktní rekonstrukce Kambodže najít způsoby, prostřednictvím kterých zemi dokáže pomoci. Mezi tyto způsoby lze zařadit přestavbu infrastruktury nebo vytváření udržitelné zaměstnanosti. Organizaci se podařilo vytvořit placená pracovní místa, postavila nespočet obchodů a opravila kilometry venkovských silnic a mostů. ILO se snaží spolupracovat s vládou v rámci plnění několika cílů stanovených v národní strategii pro snižování chudoby. Zejména se snaží podporovat a vytvářet pracovní příležitosti ve venkovských oblastech, posilovat politiku zaměstnanosti a zajišťovat dodržování pracovního práva. V kontextu T&C průmyslu se ILO snaží uplatňovat a monitorovat plnění pracovních norem podle kambodžských zákonů a snaží se ratifikovat mezinárodní pracovní normy (International Labour Organization 2005: 3–9).

Jedním z hlavních dopadů ekonomické krize byl i výrazný pokles mezd pracovníků, což se poté projevilo na zkracování přesčasových hodin, zhoršilo se

například získávání dovolené, a také bezpečnostně zdravotní podmínky na pracovištích. ILO se snaží upozorňovat na neadekvátní mzdy a nesplňování základních potřeb pracovníků v T&C továrnách. Odbory mnohdy musejí čelit obtížím, které jim brání ve výkonu práce. Jedná se především o hromadná propouštění, avšak horší případy poukazují na násilí a obtěžování na pracovištích. Odbory také upozorňují na pracovněprávní vztahy, kdy zaměstnavatelé stále častěji nabízejí pouze smlouvy na dobu určitou. V tomto případě poté nemusejí svým zaměstnancům vyplácet mateřskou dovolenou nebo odrazují pracovníky, aby se přidávali k odborům. Ministerstvo práce a odborného vzdělávání začalo v roce 2011 upozorňovat na zvyšující se počet zdravotních komplikací T&C pracovníků v podobě ztráty vědomí v pracovní době. Jedná se o jasný příklad naznačující nevhodné podmínky v továrnách a na neúčinný monitoring bezpečnosti a zdraví práci. Při vyšetřování byla zjištěna příčina tkvějící v nedostatečném větrání, dlouhé pracovní době, dehydrataci a především vystavení škodlivým a toxickým chemikáliím. Jedná se o trend, který rozhodně škodí kambodžskému T&C průmyslu, neboť veřejně poškozuje jeho obraz (Merk 2012: 9–17).

5.5.1 Better Factories Cambodia

V rámci Kambodži založila ILO již v roce 2001 zcela unikátní program s primárním cílem postupně zlepšovat pracovní podmínky v kambodžských továrnách. Tento program nese název Better Factories Cambodia (BFC). Při založení byla představa taková, že pokud se zlepší pracovní podmínky, země získá lepší přístup na americké trhy, zároveň vyvstala možnost spojit zlepšování pracovních práv se zvyšováním přístupů na trhy. Všichni výrobci museli potvrdit participaci v rámci BFC, neboť by jinak neobdrželi licence na vývoz svého zboží. Svůj legislativní základ BFC nachází v obchodní dohodě TATA. Systém kvót v rámci této dohody působil pozitivně na prosazování práv pracovníků. I přesto, že dohoda skončila v roce 2005, BFC je od té doby neustále aktivní, a kromě monitorovací činnosti která je i nadále prioritou, se zaměřuje nadále například na spolupráci a řešení sporů. BFC se naopak stala pro vládu a tamní výrobce mnohem

důležitější, neboť obě skupiny aktivně následují strategii založenou na dodržování mezinárodního práva v rámci mezinárodního systému. Cílem programu je zajistit, aby byly oděvní továrny v Kambodži v souladu s mezinárodně uznávanými pracovními normami. Kompetence BFC určuje ILO, která nadále spolupracuje s kambodžskou vládou, federací odborových svazů a GMAC. Mimo jiné i spolupracují s mezinárodními nákupčími společnostmi, kterým oděvní továrny prodávají své výrobky (International Labour Organization 2005: 14; Merk 2012: 7).

Pro efektivní monitoring továren je vždy nutné, aby daný subjekt podepsal tzv. Memorandum of Understanding, ve kterém se zavazuje k zajištění přístupu ILO do svých továren a vnitropodnikové dokumentace. Monitorovací proces se skládá z analýzy dokumentů (pracovní výkazy či výplatní pásky), inspekce továrních podmínek a rozhovorů s dělníky a obchodníky (Merk 2012: 7). Své výsledné zjištění poté BFC publikuje v monitorovacích zprávách, které nejprve předloží dané továrně a určí sektory potřebující zlepšení. Poté je podniknuta další kontrola a na závěr je vše zveřejněno v oficiální zprávě (International Labour Organization 2005: 14). Nejaktuálnější dostupná zpráva z roku 2018 představuje údaje nashromážděné ve 464 továrnách. Uvedená zjištění nejsou nutně specifická pouze pro Kambodžu, ale mohou sloužit pro oděvní továrny také v jiných zemích. Zpráva jako hlavní výzvu uvádí problém kolem svobody sdružování. Zároveň zmiňuje, že se zlepšuje situace v rámci vzrůstu participujících továren. Dětská práce je jedním z nejzávažnějších problémů, který není tolerován. BCF společně s GMAC v roce 2014 podepsali dohodu, jak správně postupovat, pokud dojde ke zjištění dětských pracovníků v továrně. Zpráva zmiňuje, že od její implementace došlo ve společnosti v průběhu let k postupnému útlumu tohoto jevu. Nicméně poznamenává, že i přesto nevidí žádné zřetelné zlepšení v rámci dodržování veškerých předpisů. Nejedná se jen o problém dětské práce, ale i práce nucené a dodržování minimálních mezd. Kambodžská vláda se snaží reagovat na tyto zjištěné skutečnosti zaváděním různých opatření, například vydala samostatný zákon o minimální mzdě (International Labour Organization 2018 a: 5–42).

T&C odvětví je srdcem kambodžské ekonomiky. Kambodžané pracující v těchto továrnách, z nichž většina je ženského pohlaví, neživí pouze sebe, ale snaží se zajistit obživu pro své rodinné příslušníky. Bývá odhadováno, že jeden pracovník v průměru finančně podporuje další tři až čtyři členy své rodiny. Proto životy milionů Kambodžanů zcela závisí na fungujícím T&C průmyslu. Aby se zajistilo, že nedojde v tomto sektoru k problémům, které by v konečném důsledku mohly vést k ohrožení produkce, je důležité dodržovat předpisy, díky kterým se pracovníci budou ve svém zaměstnání cítit v bezpečí. Dobrá pracovní kultura je totiž pro ekonomický vývoj státu nesmírně důležitá. Její vytváření a dodržování se tak stalo hlavním cílem BFC, kterému bude věnovat svoji maximální prioritu v další strategické fázi (International Labour Organization 2018 a: 43).

6. TEXTILNÍ DOPADY NA KAMBODŽU

6.1 Environmentální dopady

Rychlý kambodžský hospodářský a populační růst zapříčinil, že začalo docházet k narůstajícímu znečišťování kambodžského životního prostředí. Ekologové uvádějí, že mezi čtyři hlavní průmyslové činnosti přispívající ke znečišťování patří T&C průmysl, cihelny, zpracování pryže a zpracování rýže. Tato odvětví způsobují ohromné environmentální dopady, jako například znečišťování ovzduší a vody, hluk a odpad. Dle Indexu výkonnosti z hlediska životního prostředí (Environmental Performance Index) z roku 2018 se země umístila na 150 místě z celkových 180. Kambodža se snaží bojovat s environmentálními problémy a dopady nejrůznějšími způsoby. Ministerstvo vypracovalo tzv. Národní plán zeleného růstu, jehož cílem je integrovat koncepci zeleného růstu do národního strategického rozvoje. Momentálně probíhá strategický plán pro zelený růst až do roku 2030, jehož cílem je soustředit se na rozvoj ekologické ekonomiky, a to skrze environmentální udržitelnost, zelené technologie a zelené investice. Země uděluje pokuty podnikům i občanům za spalování odpadů, nedodržení třídění odpadů či za vytvoření nelegální skládky. Otázkou však zůstává, nakolik jsou vytvořená opatření účinná (Open Development Cambodia 2018). Dopady T&C průmyslu na Kambodžu se shodují s obecnými dopady tohoto odvětví, které byly představeny v teoretické části práce, tj. přílišné používání chemikálií, elektrické energie a vody.

V roce 2016 byl ustanoven vůbec první národní plán – NESAP, který se věnuje environmentálním problémům a zemi má poskytovat jakousi mapu, díky které postupně dosáhne mnoha cílů udržitelného rozvoje. Plán, který byl vytvořen pro rozmezí let 2016 až 2023 má Kambodže zajistit ochranu tamního životního prostředí při současném tempu hospodářskému růstu země. NESAP ve své zprávě také zkoumá dopady znečišťování společně s klimatickými změnami na kambodžskou přírodu a zajímá se, jak jednotlivé sektory přispívají do této problematiky. V rámci své analýzy identifikovala mnoho přetrvávajících environmentálních problémů. V kontextu T&C produkce je důležité zmínit

především znečištění ovzduší, ztrátu rybolovu způsobenou poškozením ekosystému, zvýšené znečištění vody a půdy v důsledku ekonomického rozvoje a rychle rostoucího výrobního sektoru, a také zvýšení emisí skleníkových plynů zapříčiněné přílišnou dopravou. NESAP došel ve své zprávě k závěru, že ačkoli byl zaznamenán progres, z důvodu zvyšující se produkce je nadále nutné se environmentálními problémům v Kambodži věnovat. Aby se tak stalo, bude nutné zlepšit koordinaci mezi jednotlivými ministerstvy při vytváření politických rámců a zároveň více zapojovat veřejnost a její podvědomí (Asian Development Bank 2018: 1–3).

Prvním dopadem, který má nejen T&C produkce na Kambodžu je znečištění vodních zdrojů. Pro T&C průmysl je typické využívání velkého množství chemikálií, které se využívají na bělení, barvení nebo na potisk. Pokud továrny nemají ošetřené vypouštění těchto látek do odpadních vod, jedná se o enormní environmentální problém. Dochází ke znečištění vody díky kontaminaci chemickými barvivy a bělidly. Zvýšená toxicita představuje pro život tamních lidí a živočichů ohrožení (Sharpe 2017). Většina látek, se kterými přijdou pracovníci v továrnách do styku jsou velmi nebezpečné. Důležitá je správná manipulace a uskladňování těchto látek. Na to aby vše fungovalo správně, musí mít továrny stanovené oficiální postupy, které zároveň musí být všemi následovány. BFC ve své zprávě upozorňuje, že v mnoha továrnách tyto postupy sice existují, ale jsou nekonzistentní (International Labour Organization 2018 a: 34).

Přestože T&C produkce potřebuje při své výrobě bavlněnou tkaninu, kambodžští zemědělci od pěstování bavlny více méně zcela opustili. Kambodža je tedy závislá na dodávkách ze zahraničí. Bavlna již mnoho let také není v rámci Ministerstva zemědělství prioritou, neboť se nenašel vhodný trh na odběr bavlny. To samé platí i pro samotné zemědělce, kteří se se svou produkcí začali postupně soustředit na kukuřici, fazole či kešu oříšky. Pěstování bavlny mělo v Kambodži tradici díky rapidnímu růstu T&C výroby. Dokonce v zemi existovala továrna, která tuto bavlnu zpracovávala, nicméně z důvodu nízké tržní poptávky, přestali zemědělci bavlnu pěstovat ve prospěch jiných produktů. V současné době již vláda

nemá aktuální data o tom, kolik drobných zemědělců ji ještě stále pěstuje (The Phnom Penh Post 2018). Za ukončením výroby tedy rozhodně nelze hledat obavy o životní prostředí, které s sebou pěstování bavlny přináší, ale vidinu zisku pro svoji obživu. Na druhou stranu, dopady, které s sebou její pěstování přináší jsou alarmující. Kambodžského potenciálu si jsou velice dobře vědomi i zahraniční investoři především z Číny, kteří v roce 2019 začali s testováním pěstování bavlny na západě Kambodži, přičemž pokud se jejich testování ukáže být úspěšné, bavlna se zde začne pěstovat na 180 hektarech půdy. Spekuluje se, že ti samí investoři mají v plánu v oblasti vystavět zpracovatelskou továrnu (Manet 2019).

6.2 Sociální dopady

Pravděpodobně nejvíce dopadů má T&C průmysl ve sféře sociální. V Kambodži vyvstává v rámci T&C produkce mnoho sociální problémů, které se nejvíce dotýkají samotných dělníků. I když má Kambodža relativně dobrý ochranný politický rámec, současná realita v T&C sektoru ukazuje, že se Kambodža nepřibližuje ke splnění mezinárodních pracovních standardů. Přesto, že od vzniku průmyslu se pracovní práva výrazně zlepšila, i nadále bývají porušovány. Globální index práv dokonce Kambodže udělil status jedné z nejhorších zemí pro pracovníky na světě (Merk 2012: 21). Děje se tak i z důvodu nedostatečného sledování práv ze strany vlády. Pro zaměstnavatele je tedy velice lehké následně tato porušení ignorovat. Kromě toho existuje ze strany pracovníků neznalost a neporozumění jejich vlastních práv. Tento nedostatek znalostí poté vede k nadbytečnému počtu jednotlivých stížností pracovníků. Jedná se o častý jev, díky kterému nelze všechny spory řešit. Ve výsledku nakonec mnoho pracovníků musí snášet diskriminační a někdy i hrubé podmínky na pracovišti (Cambodian Center for Human Rights 2014: 14).

6.2.1 Špatné pracovní podmínky

Prvním sociálním dopadem jsou pracovní podmínky dělníků v oděvních továrnách a následné dopady na jejich zdraví. Zde se jedná o oblast, kterou je nutno reformovat. Pracovníci jsou v továrnách vystavováni vysokým teplotám, což je dáno i klimatickým podnebím země. Továrny většinou nemají dobré ventilační

systemy, které zhoršují dýchací podmínky. Dále při své práci používají mnoho chemikálií a při kombinaci všech těchto faktorů není překvapením, že dochází k častému omdlávání (Cambodian Center for Human Rights 2014: 15). Jedná se o jev, který se v Kambodži vyskytoval několik let. Statistiky uvádí, že jen v roce 2017 bylo oficiálně zaznamenáno více než 1 600 případů. Je dokonce evidován případ, kdy na pracovišti omdlelo několik stovek pracovníků najednou. Organizace BFC uvedla, že příčinou byla příliš vysoká teplota uvnitř továren v kombinaci s nedodržováním pitného režimu. Jiné studie našli důvod ve špatném nutriční výživě dělníků. BFC se v návaznosti na tyto skutečnosti začala problémem zabývat a pokouší se jej zcela eliminovat. Přesto tento jev i nadále přetrvává (Kawazu – Kim 2019). Existují i nadále obavy týkající se bezpečnosti samotných továren. V roce 2013 došlo totiž ke zhroucení dvou továren. Tyto incidenty si vyžádaly několik obětí a v zemi se spustila strukturální kontrola všech továrních budov (Cambodian Center for Human Rights 2014: 15). Nehody si ještě více získaly pozornost světového oděvního průmyslu poté, co se to samé stalo i v Bangladéši, kde však obětí na životech bylo v řádech tisíců. Za kolapsy budov stálo jejich nekvalitní provedení (Carmichael 2013).

Dalším dopadem, který zároveň i podkopává relevanci celého kambodžského T&C průmyslu a poškozují pracovní práva jsou malé továrny, které hrají roli subdodavatelů pro finální exportéry. V současnosti dochází k nárůstu počtu těchto typů továren. Problém tkví v jejich nedostatečném monitoringu. Tyto továrny zároveň nechtějí spolupracovat v rámci oficiálních kontrol, a proto nelze dostatečně vymáhat dobré podmínky a dodržování práv jejich zaměstnanců. Zároveň je jejich pozice ve výrobním řetězci nepostradatelná, neboť snižují velkým továrnám jejich náklady na výrobu. T&C subdodavatelé nemají sebemenší zájem na tom, být vedeni jako oficiální továrny. Proto tedy na první pohled nelze s jistotou říct, že se jedná o výrobní továrnu. Mnoho z nich vypadá jako velké plechové přístřešky nebo obyčejné domy. Lidé, kteří v nich pracují většinou neznají jejich název a ani neví, pro jakou oděvní značku pracují. Horší problém nicméně spočívá v absenci pracovně právních náležitostí. Zaměstnanci nemají

pracovní průkazy a nemohou s jistotou říct, zda jim jejich zaměstnavatel poskytuje zdravotní a úrazové pojištění. Většina globálních značek má své interní kodexy, které zakazují tento typ outsourcingu, jelikož však je výroba v těchto továrnách neoficiální, nespádají po žádnou kontrolu dodavatelského řetězce té, které značky (Human Rights Watch 2016, Zsombor 2017).

6.2.2 Porušování pracovních práv

Obecně se uvádí několik oblastí, ve kterých byly potvrzeny pochybnosti v oblasti pracovních standardů. Patří mezi ně nucené přesčasy, nedostatečné množství přestávek k odpočinku, odmítání pracovní neschopnosti, dětská práce, genderová diskriminace a rozpouštění odborů. Kambodžské T&C továrny fungují především na denních výrobních cílech. Pracovníci nejen z velkých, ale i z malých továren se snaží upozorňovat prostřednictvím odborů na tlak, který je na ně v rámci plnění těchto cílů vyvíjen. Z toho důvodu nemají tak časté pauzy na odpočinek. Pracovníci jsou nucené přesčasy plnit pod pohrůzkou sankcí (International Labour Organization 2018 a: 24; Human Rights Watch 2015).

T&C průmysl také provází nekontrolovatelné přehlížení a porušování svobody sdružení. Kambodža je považována v kontextu odborových svazů za velice nebezpečnou, neboť zde tyto odbory čelí silným nátlakům. Stávky a demonstrace jsou většinou násilně potlačovány a členové odborů bývají opakovaně hromadně propouštěni právě v důsledku svých odborových aktivit (Cambodian Center for Human Rights 2014: 18). Vláda v čele s Ministerstvem práce a odborného vzdělávání ztěžuje odborářům jejich etablování, a to z důvodu byrokratických překážek, kdy úřady například vyžadují, aby vedoucí daného odboru předkládali Ministerstvu spravedlnosti čisté trestní rejstříky (Human Rights Watch 2015). V nejnovější zprávě z roku 2018, kterou zpracovala BFC, a ve které se zabývá pracovními podmínkami a právy zaměstnanců, je uvedeno, že za rok 2018 bylo vedeno jen 26 případů, při kterých bylo nahlášeno, že zaměstnavatel aktivně vystupoval proti odborům (International Labour Organization 2018 a: 25).

Běžným jevem v kambodžském T&C průmyslu je používání krátkodobých pracovních smluv a nejistota jejich následného obnovení. Kvůli tomu žijí pracovníci ve strachu o svoji budoucnost a z důvodu jejich strachu před ztrátou zaměstnání se nechávají svými nadřízenými vykořisťovat. Krátkodobé pracovní smlouvy nezajistí zaměstnanci všechna práva, na která by měl mít ze zákona nárok. Pracovníci jsou tak často diskriminováni na základě členství v odborech, těhotenství a nucených přesčasech. Kambodžské právo povoluje zaměstnavatelům vytvářet pracovní smlouvy buď na dobu neurčitou, nebo na dobu určitou. Zákoník práce zároveň říká, že továrny mají právo uzavírat krátkodobé smlouvy, které poté obnoví na jeden až dva roky. Human Rights Watch ve své zprávě uvádí, že většina továren praktikuje vydávání pracovních smluv na dobu určitou, a to v rozmezí 21 dnů až jednoho roku. Nejčastěji se poté během svého monitorování setkávala s kontrakty na období 3 měsíců a 6 měsíců (Human Rights Watch 2015). Problém těchto typů smluv se objevil v továrnách světových značek, kterými jsou Marks&Spencer, Gap, H&M, Adidas a Armani (BBC 2015). Zákon nicméně zřetelně říká, že si zaměstnavatel může vybrat mezi smlouvami na dobu určitou a dobu neurčitou, zároveň však stanovuje hranici dvou let, po kterou může zaměstnavatel smlouvu na dobu neurčitou obnovovat. Pokud zaměstnavatel i po dvouleté hranici obnoví kontrakt stejným způsobem, mají tito pracovníci právo na stejné výhody a ochranu plynoucí ze smluv na dobu neurčitou. To však není ze strany zaměstnavatelů vůbec respektováno (Human Rights Watch 2015).

6.2.3 Minimální mzda

Oděvní továrny platí svým zaměstnancům minimální mzdu stanovenou zákonem. Tato částka však v žádném případě nesplňuje potřeby pracovníků pro přežití. Mzdy byly také v minulosti klíčovým problémem, kvůli kterému docházelo k masivní mobilizaci pracovníků (Merk 2016: 31). V Kambodži neexistuje rozdíl ve výši mezd v rámci jednotlivých sektorů (Kimmarita 2019 a). Vyskytuje se jeden možný způsob, jak alespoň částečně identifikovat základní potřeby pracovníků a tou je stanovení národní hranice chudoby. Ta definuje, kolik by v průměru měl vydělávat zaměstnanec T&C průmyslu, aby byl nad hranicí

chudoby. Hranice oficiálně stanovená zákonem není v platnosti příliš dlouho, vláda ji totiž implementovala až v roce 2011. Důležitou roli při stanovování minimální mzdy má i konkurenceschopnost, jelikož mnoho zemí usiluje o získání většího podílu na globálním T&C trhu. Dále je důležité vzít v potaz i ziskovost sektoru, což souvisí se zvýšenou schopností firem platit vyšší mzdy. Samotné měření ziskovosti však může být obtížné, pokud jednotlivé firmy nezveřejní finanční výkazy. Dalším faktorem může být i stav lokálního pracovního trhu v Kambodži (International Labour Organization 2016: 2–5).

V roce 2019 Ministerstvo práce zvedlo částku minimální mzdy na 190 dolarů pro rok 2020. Zároveň potvrdilo dva další peněžní příspěvky, kdy 10 dolarů měsíčně dostanou zaměstnanci v případě pravidelné docházky a dalších 7 dolarů obdrží měsíčně na dopravu a nájemné. Ke zvyšování minimální mzdy dochází pravidelně od roku 2014 a je zvyšována vždy jedenkrát do roka. V roce 2018 byla minimální mzda 170 dolarů a v roce 2019 byla stanovena na 182 dolarů za měsíc (Vida 2019). Oficiálnímu stanovení předcházely masové demonstrace. Dalo by se předpokládat, že se situace pro zaměstnance zlepšila. Současně se s růstem mezd však zvedlo i pracovní tempo a zátěž. Zaměstnanci se uchýlili k propouštění a počet pracovníků ve výrobních jednotkách se tak snížil. Stanovené cíle nicméně zůstávají nadále stejné. Došlo tedy k tomu, že stejný cíl musí být splněn s menší kapacitou pracovníků. Navzdory jejich výraznému zlepšení, jsou mzdy i nadále velkým problémem kvůli inflaci. I přes stále vyšší platy nedokážou pracovníci uživit sebe a své rodiny (CATU Cambodia 2019: 15–17). V porovnání s jinými státy regionu, které se soustředí v rámci své produkce také na T&C, si Kambodža v oblasti výše mezd vede velice dobře. V porovnání se svými sousedy má druhou nejvyšší mzdu hned po Thajsku, které mělo v roce 2018 minimální mzdu 309 dolarů. Velice vyrovnanou mzdu má Kambodža s Vietnamem, kde je rozdíl jen několika dolarů. S Laosem je rozdíl již o něco více patrný (McCarthy 2019). V současné době je tedy vidět, že Kambodža v rámci výše mezd pracovníků je na poměrně dobré cestě, neboť stále existují země, kde T&C pracovníci mají průměrnou mzdu menší než 100 dolarů (CATU Cambodia 2019: 15).

6.2.4 Ženská práva na pracovišti

Možnost pracovního výdělků s minimem zkušeností, který T&C průmysl nabízí, způsobil v Kambodže migraci velkého počtu lidí z venkovských oblastí do městských center, ve kterých se průmysl koncentruje. Velmi žádanou skupinou pracovníků jsou pak ženy (CATU Cambodia 2019: 14). V rámci celosvětového měřítko v Kambodži převyšuje počet ženských pracovníků světový průměr. Za posledních několik let, v důsledku neustálého růstu továren, se procento mužů v tomto sektoru začalo také postupně zvyšovat, ženy si však nadále drží dominantní postavení. Tento jev bývá spojován i s postupným vývojem tohoto odvětví, kdy muži jsou zaměstnáváni pro specifické pracovní úkony. Jedná se například o výrobu pletenin a barvení látek. Zde se lze setkat s prvním příkladem diskriminace ženských pracovníků. Práce, které vykonávají ženy, jsou rozdílné od těch vykonávaných muži. Ženy pak pracují na nižších pozicích než muži. Je tedy nutné, aby bylo vůdčí ženské postavení v kambodžském T&C průmyslu více propagováno. I přes většinové zastoupení se kambodžské ženy setkávají v továrnách s každodenní diskriminací a obtěžováním a navzdory jejich vysoké účasti na výrobě nejsou jejich podmínky rovné s podmínkami jejich mužských kolegů. Genderové normy a struktury kambodžských továren běžně vylučují ženy z určitých typů prací. Ženy mají oproti mužům mnohem menší uznání a existuje velká pravděpodobnost, že budou na pracovišti obtěžovány (International Labour Organization 2018 d: 3–4).

V rámci země neexistuje žádný právní předpis, který by se přímo věnoval případům sexuálního obtěžování na pracovištích, a to i přes skutečnost, že se za posledních deset let zvýšila pozornost vůči tomuto problému. Továrny také tedy nejsou zákonem vázány, aby tyto případy jakkoliv oficiálně hlásily. Tento fakt se odráží především v tom, že zaměstnavatelé nemají iniciativu v rámci svých továren vytvářet opatření, která by proti tomu bojovala. Nejdůležitějším zákonem, který by částečně tento jev mohl řešit, se vyskytuje v rámci Zákoníku práce. Ten přímo zakazuje všechny formy sexuálního násilí. Zároveň se také jedná o jedinou zmínku této tematiky v tomto právním předpisu (International Labour

Organization 2018 d: 5–6). Problém tedy tkví v absenci samotné definice sexuálního obtěžování. Zákoník taktéž nijak nedefinuje případné postupy a vyřizování stížností (Human Rights Watch 2015).

Vzhledem k tomu, že ženy tvoří hlavní pracovní sílu sektoru, není překvapením, že porušování jejich práv se vyskytuje i v přístupu zaměstnanců k poskytování mateřské dovolené. Ženy mají ze zákona nárok na 90 dní mateřské dovolené a zaměstnavatel nesmí propustit ženu pouze na základě jejího těhotenství, a to ani v době, kdy je na zákonem stanovené mateřské dovolené. Zaměstnavatelé musí po dobu mateřské dovolené platit zaměstnankyním poloviční mzdu. V rámci svého monitorování BFC zjistila, že 15 % kambodžských továren nevyplácí mateřskou dle zákonem stanovených norem, který určuje, že pracovnice mají nárok na 50 % ze svého průměrného příjmu, a který zahrnuje i placené přesčasy (pokud jsou) a různé další výhody. Zaměstnavatelé však platí 50 % ze základní mzdy (International Labour Organization 2018 d: 10). Rozdíly jsou patrné i ve výši mezd, kdy na základě dat z roku 2016, ženy vydělávají pouze 87 % toho, co vydělávají za stejnou práci muži. V průměru tedy dostávají o 13 % méně (International Labour Organization 2018 c: 6).

Těžký je pak pro ženy i samotný nástup zpět do práce. Kambodžský zákon ukládá zaměstnavateli povinnost zřízení jeslí na svém pracovišti, pokud zaměstnává více než 100 žen. Minimálně 50 % továren, toto ustanovení zcela ignorují. Ženy, které za svojí práci musí cestovat i přes celou zemi, nemají nikoho, kdy by jim během pracovní doby dítě pohlídal. Mnohdy jim tedy nezbyvá nic jiného, než své zaměstnání opustit (Cambodian Center for Human Rights 2014: 17). V Kambodži je také protizákonné jakkoliv při rozhodování o udělení zaměstnání brát v potaz rasu, pohlaví, náboženství nebo členství v odborech. BFC uvádí, že tento typ diskriminace objevila ve dvou z celkem 26 monitorovaných továren. Nejedná se tedy o celoplošný jev. V tomto kontextu nejsou diskriminovány ženy, nýbrž muži. Ve všech monitorovaných továrnách bylo zastoupení mužů oproti ženám menší. Zároveň byla zjištěna i jejich diskriminace

v rámci smluvních opatření. Muži totiž byli v některých případech zaměstnáni jen jako příležitostní pracovníci (International Labour Organization 2018 d: 19–20).

6.2.5 Dětská práce

Kambodžský právní řád jasně stanovuje minimální hranici věku, od kterého smějí být zaměstnávány děti. Zákon zakazuje, aby děti pracovaly na nočních směnách a ukládá povinnost továrnám k vedení evidence všech dětských zaměstnanců s dokladem o jejich věku. Řešení problému dětské práce se ukazuje, jako jedna z nejsložitějších výzev. Děti musejí pracovat proto, aby přinášely svým chudým rodinám příjmy. Většinou je to přímo rodina, která dítě pošle vydělávat na živobytí. Hlášení nezákonné dětské práce na pracovišti však vede ve většině případech k tomu, že děti hledají práci v jiných oblastech. Jedná se tedy o začarovaný kruh a klíč k jeho vyřešení není nikterak snadný (Human Rights Watch 2015). V roce 2017 Kambodža v této tématice pokročila a vydala Akční plán prevence a reakce na násilí proti dětem včetně dětské práce, pokusila se tím eliminovat nejhorší formy dětské práce v zemi (U.S. Department of Labor 2018).

Dle nejnovějších dat z roku 2017 je do dětské práce v Kambodži zapojeno kolem 430 000 dětí. Statistiky ukazují, že tento negativní jev pomalu a jistě klesá, kdy v porovnání s přelomem tohoto tisíciletí bylo evidováno kolem 750 000 dětí (Kimmarita 2019b). Děti pracují nejen v T&C sektoru, ale také na plantážích (Rungsriathananon 2018). BFC ve své nejnovější zprávě z roku 2018 uvádí, že v rámci jimi provedeného monitoringu bylo zjištěno pouze 10 případů dětské práce a naproti tomu v roce 2014 to bylo o 64 případů více. Ve všech deseti případech se jednalo o nezletilé pracovníky mladších 15 let a všechny to byly dívky (International Labour Organization 2018 a: 21). Oficiální čísla ukazují, že dětská práce není v kambodžském T&C průmyslu zase tak velkým problémem. Vyskytuje se, ale ne v tak velké míře. Nicméně problematickou oblastí jsou jednotliví subdodavatelé, kteří, jak již zde bylo několikrát uvedeno, nejsou součástí oficiálního monitoringu. Zde nelze s přesností určit, kolik dětských pracovníků se v této oblasti vyskytuje. Předpokládá se ale, že číslo nebude malé (Ferrie 2018). Výzkum Human Rights Watch, který se dětské práci v Kambodži dlouhodobě

věnuje, odhalil, že v období od roku 2018 do ledna 2019 nejméně 11 továren zaměstnávalo děti mladší 15 let. Tyto továrny měly status malého neautorizovaného subdodavatele. Děti ve zmíněných továrnách pracovaly dlouhé hodiny a vyplácená mzda nebyla ani ve výši mzdy minimální. Nelegální dětská práce, která je zapříčiněna především tedy subdodavatelskými továrnami je proměnlivým fenoménem. Neobjevuje se totiž dvakrát na tom samém místě (myšleno továrna), a ani dokonce v dodavatelském řetězci jedné a té samé módní značky. Proto je tedy velice těžké ji sledovat a efektivně proti ní bojovat (Human Rights Watch 2019).

6.3 Ekonomické dopady

Od 90. let, kdy Kambodža začala produkovat a vyvážet T&C, její ekonomika začala postupně zaznamenávat pozitivní dopady. Toto období bývá považováno za jedno z nejsilnějších období hospodářského růstu na světě. T&C průmysl zde transformoval lokální hospodářství a zvýšil podíl průmyslu na GDP. Vývoz se neustále zvyšoval a tím stoupalo i GDP země. Začalo docházet k vytváření pracovních míst a ke snižování chudoby obyvatelstva. S velkým přílivem FDI do země se T&C průmysl mohl etablovat do pozice, díky které dnes hraje nesmírně důležitou roli, a to nejen při vytváření příjmů, ale i při snižování chudoby v Kambodži. Neustálý růst jeho podílu v zemi zapříčinil, že do země začaly FDI přitahovat i jiné sektory služeb. Začalo se investovat do telekomunikace, bankovníctví, stavebnictví nebo do vzdělávání. Vznik T&C produkce nejen že vytvořil mnoho pracovních pozic v oblasti velkých měst, kde je průmysl etablován, ale peníze začaly směřovat i do venkovských oblastí, tj. do rodin T&C pracovníků (Hossain 2010: 26; OECD 2017). T&C produkce se bezpochyby stala hlavní hnací silou růstu země.

T&C průmysl napomohl kambodžskému hospodářství dostat se v 90. letech ze stavu extrémní chudoby. Pro přechod země z centrálního plánování na tržní hospodářství, použila Kambodža úspěch tohoto průmyslu, aby se zaměřila a prosazovala politiku zaměřenou na export. Přilákala zahraniční výrobce T&C, aby zde založily své továrny, a nejen díky tomu má dnes tento výrobní sektor pro

Kambodžu stále zásadnější význam (Merk 2016: 7). Kambodža může T&C průmyslu poděkovat za mnohé. Výkon její ekonomiky je totiž velice pozoruhodný. V průměru totiž GDP roste o 7 % ročně a tento růst je z velké části přičítán právě T&C a vzhledem k jeho kontinuálnímu růstu v poslední dekádě, obdržela Kambodža status nízko-příjmové země (Xhafa – Nuon 2018: 1–3). Navzdory velmi špatné kambodžské správě v rámci veřejného a soukromého sektoru, T&C průmysl dokázal vytvořit příznivé prostředí, které následně vedlo k hospodářskému růstu (Overseas Development Institute 2009: 2). Továrny po celé zemi zaměstnávají stovky tisíc Kambodžanů, kteří svojí výrobou přispívají do světového koloběhu fast fashion. V konečném důsledku je totiž hnacím motorem tohoto typu módy honba za ziskem a obratem produktů. Tou hlavní prioritou mnohdy nebývá kvalita, ale vyrobit ten daný oděv s co možná nejnižšími náklady. První oblastí, ve které se náklady snižují, jsou mzdy. I díky tomu si mohou velké módní firmy udržet vysoké ziskové marže (Ariadi 2018).

Mezi negativní dopady T&C průmyslu můžeme zařadit jeho přílišnou dominanci. Jedná se o sektor, který je motorem kambodžské ekonomiky, kvůli čemuž je země zranitelná. To lze podložit i na příkladu globální finanční krize v roce 2008, kterou Kambodža bolestivě pocítila a zažila ekonomický pokles (Overseas Development Institute 2009: 3). Naopak výhoda Kambodži tkví v jejích preferenčních dohodách s velkými západními odběrateli. Díky tomu v globálním T&C průmyslu vyčnívá a může se vyvíjet tak, jak se dosud vyvíjela. Pokud by v budoucnu došlo k pozastavení či úplnému zrušení některých dohod, dopady na místní ekonomiku by mohly být katastrofální. Absence diverzifikace v Kambodži způsobila, že je T&C průmysl náchylnější na sebemenší hospodářská rizika a otřesy. Další dva hlavní sektory – cestovní ruch a zemědělství, mají oba velký podíl na ekonomice země, aby se však staly konkurenceschopnými i globálně, tak jako je to v případě T&C průmyslu, musí do nich Kambodža zvýšit své investice (Oxford Policy Management 2019). V rámci Kambodži je hospodářská diverzifikace propojena s transformací její ekonomiky a dosažením vyšších úrovní produktivity jednotlivých odvětví i mezi nimi. Kambodžský export, který je také

málo diverzifikovaný, je vystavován nejistotě ohledně zachování obchodních privilegií s hlavními trhy (tedy USA a EU) (Khmer Times 2020 a).

V únoru roku 2020 EU částečně pozastavila její iniciativu EBA. Jako hlavní důvod tohoto kroku uvedla systematické porušování pracovních práv. Pozastavení se týká jedné miliardy EUR z celkového průměrného ročního exportu a mělo by být platné od srpna. Částečné stažení ovlivní vybrané zboží T&C (New Straits Times 2020). Dle IMF tento krok zapříčiní rapidní pokles GDP a povede zároveň k trvalému poklesu výroby v T&C odvětví a růstu nezaměstnanosti. Proto je tedy diverzifikace exportu země hlavním nástrojem, který by mohl tyto dopady zmírnit a překonat tím nestabilitu vývozu. Pokud se tak podaří, země se stane více imunní vůči cenovým výkyvům na konkrétních trzích a vůči případným krizím. Diverzifikace vývozních produktů Kambodže zajistí ochranu před potenciálními riziky globálního trhu. WB přímo spojuje hospodářskou diverzifikaci s ekonomickým rozvojem země. Uvádí, že pro Kambodžu bude rozhodující nalézt nové pracovní příležitosti pro rychle rostoucí mladé obyvatelstvo (Khmer Times 2020 a).

Mezi další dopad, který souvisí s pobídkami zahraničních investorů, spadá také enormní příliv investic z Číny. Čínské investice sice přispívají hospodářskému růstu země, nicméně z čínských peněz profitují jen skupiny privilegovaných Kambodžanů, kteří vlastní půdu, nebo samotní Číňané zde žijící. Ti bohatství udržují ve svých komunitách. Největší koncentraci lze pak spatřit v oblasti města Sihanoukville, který se stal symbolem čínských investic v zemi. Čína zde vlastní více než 100 výrobních továren na výrobu spotřebního zboží a oděvů. Kambodžská vláda je vůči rychlému přílivu čínských investic bezbranná. V posledních pár letech se stále více obrací k Číně především kvůli finanční a diplomatické pomoci v reakci na zvýšený tlak ze strany Západu ohledně lidských práv. Kambodža figuruje v rámci čínské iniciativy „Nová hedvábná stezka“, která vznikla s cílem zlepšit spojení mezi Asií a Západem. Čína v rámci této iniciativy investuje do zainteresovaných zemí nemalé částky (Petersen 2018; Tann 2019). V Kambodži dokonce vzniklo sdružení „Čínská textilní asociace v Kambodži“ s cílem podpory

přilivu čínských investic do Kambodži. Organizace zahrnuje čínské T&C společnosti, výrobce a dodavatele. Investorům poskytuje také právní služby. Ministerstvo průmyslu a řemesel považuje organizaci za důležitého partnera v rámci T&C průmyslu v zemi, která bude pro jeho další růst klíčová (MDS 2019). Kambodža patří v regionu jihovýchodní Asie k jedním z nejbližších spojenců Číny. Mnohými je vnímána jako vazalský stát vůči Číně (Chong 2017: 2).

7. ZÁVĚR

Tato předkládaná diplomová práce měla za cíl odhalit obecné dopady T&C průmyslu na rozvojové země a konkrétně poté na případ Kambodži, jakožto důležitého producenta a exportéra T&C, což koresponduje se dvěma zvolenými výzkumnými otázkami, a sice: jaké důsledky by pro Kambodžu měl odliv textilního průmyslu? Jaké jsou příčiny etablování textilního průmyslu v Kambodži? Proto aby mohlo dojít k naplnění tohoto cíle, je práce rozčleněna do celkem pěti hlavních částí. První dvě poskytují teoretické zarámování textu a zbylé tři již konkrétně zkoumají zvolenou případovou studii. V rámci teoretické části se práce opírá o několik stěžejních teoretických přístupů, které jsou dále aplikovány v části empirické. Svoji práci zakládám na teorii neoliberalismu, kterou jsem zvolila především proto, že Kambodža vykazuje prvky vývoje dle neoliberalních politik. Kambodžská vláda podnikla významné kroky s cílem začlenění země do globálního systému a ekonomiky a následovala pravidla vývoje dle neoliberalního Washingtonského konsenzu. Kambodža se také stala příjemcem v rámci Programu strukturálního přizpůsobení, který byl klíčovým nástrojem neoliberalismu, prostřednictvím kterého zcela reformovala prakticky veškeré její sféry.

Teorie komparativních výhod byla zvolena z toho důvodu, že Kambodža disponuje komparativní výhodou levné pracovní síly a dá se predikovat, že by si tuto výhodu v budoucnosti mohla udržet. T&C průmysl je dnes velice konkurenčním odvětvím, a pokud má země určitou konkurenční výhodu v rámci jakékoliv produkce, tedy nejen v T&C průmyslu, automaticky vyčnívá oproti ostatním producentským zemím. Společnosti neustále hledají možnosti, kde mohou ušetřit své peníze. Oblastí, ve které se dá nejvíce ušetřit, jsou poté mzdové náklady. Kambodža se v rámci jihoasijského regionu může „pyšnit“ jednou z nejnižších minimálních mezd. Další komparativní výhodou, kterou Kambodža v minulosti disponovala, a která výrazně napomohla rozvoji tamního T&C průmyslu, byly exkluzivní bilaterální dohody s velkými západními T&C odběrateli (konkrétně USA a EU), a také udělení Doložky nejvyšších výhod.

Hlavní důvod etablování T&C průmyslu v Kambodži, který zároveň vede k zodpovězení mé druhé otázky, souvisí s výše uvedenými teoretickými aspekty. T&C průmysl je všeobecným způsobem industrializace a rozvoje chudých zemí rozvojového světa. Pro tyto země je snadné produkovat tento typ zboží díky levné a rozsáhlé pracovní síle. Nejen Kambodža, ale i ostatní jihovýchodoasijské země našly v T&C průmyslu úspěch. Etablování celého průmyslu v Kambodži se stalo také díky uvedeným absencím kvót na západní, a především americký trh. Kambodža byla v tomto ohledu jedinečná, a to bezpochyby vzniku průmyslu napomohlo.

Druhá část teoretické části představuje blíže globální dělbu práce. Tato část také posloužila k poskytnutí vysvětlení a udání důvodů, které stály za významným přesouváním výroby do rozvojových zemí. T&C průmysl také bývá s globální dělbou práce přímo spojován, protože se ve své podstatě teorie globální dělby práce soustředí v rámci jednoho ze svých modelů na přesun T&C produkce v globálním systému. Ve druhé části se taktéž soustředím na obecné dopady T&C na globální systém. Jejich uvedení je nezbytné vzhledem k cíli této práce. Když vezmeme v potaz rozmanitost celého T&C průmyslu, jednotlivé dopady jsou samozřejmě odlišné nejen v rámci regionů, ale i jednotlivých zemí. Dopady T&C průmyslu jsem kategorizovala do tří hlavních oblastí: environmentální, sociální a ekonomické. V rámci každé z nich poté můžeme určit řadu problémů.

Empirická část této práce je s ohledem na zvolený cíl, tou nejdůležitější sekci. Ve třech kapitolách zde podrobně analyzuji zvolenou případovou studii, tj. Kambodžu, kdy vycházím z teoretického rámce prvních dvou kapitol. Dle mého výzkumu Kambodža během svého rozvoje vykazovala a nadále vykazuje prvky neoliberálních politik. Děje se tak sice až od 90. let, což je období, ve kterém také v zemi zaznamenáváme etablování celého T&C průmyslu. Je až neuvěřitelné, jak rychle se Kambodža dokázala v rozvoji posunout. Země si od vyhlášení nezávislosti prošla několika politickými režimy a na nastartování ekonomického růstu si tedy musela několik desítek let počkat. Progres, kterého však dosáhla, je

nicméně velmi působivý. Její GDP se za posledních dvacet let několikrát znásobilo a země se tak přiblížila ostatním zemím asijského regionu.

Sílicí globalizace za posledních dvacet let výrazně urychlila a zbavila jihovýchodoasijské země hrozby chudoby a hladu. Dnešní podoba T&C průmyslu je velice komplexní a je zcela nesrovnatelná s podobou T&C průmyslu na začátku tisíciletí. Pro ten současný je charakteristická především rychlost výroby a rostoucí počet příležitostí plynoucích z rozvoje vědy a technologií, a také nepředvídatelnost ekonomického prostředí, které může být náchylné na různé šoky. Došlo také k rapidnímu zrychlení celé světové ekonomiky, a s tím i poptávky po T&C produktech. Ty se totiž staly více dostupnými, a to ve svém důsledku způsobilo jejich výraznou spotřebu u odběratelů. T&C průmysl se díky těmto skutečnostem zařadil mezi jeden z největších průmyslových odvětví 21. století a nadále roste.

Cíl, který jsem si pro svoji diplomovou práci stanovila, se mi podařilo úspěšně dosáhnout. Po důkladné analýze všech jednotlivých dopadů, jsem došla k závěru, že T&C průmysl ovlivňuje veškeré sféry kambodžské společnosti. Není pochyb o tom, že tento typ průmyslu má enormní dopad na životní prostředí jakékoliv země, ve které je etablovaný, a to především pokud se jedná o rozvojovou zemi, ve které se dá předpokládat nízká míra iniciativ na ochranu životního prostředí. Kambodža zde také není žádnou výjimkou. Pravděpodobně tím největším problémem je znečišťování vodních zdrojů kvůli uvolňování chemikálií z továren. V rámci environmentální sféry můžeme u rozvojových zemí sledovat velice podobné dopady, a sice: nadměrné použití chemických látek, elektrické energie a vody. Kambodža si začíná uvědomovat dopady T&C průmyslu na životní prostředí, a to prostřednictvím plánu NESAP. Se stále se zvyšujícím výrobním sektorem je však obtížné dosáhnout tak potřebných změn.

Největším sektorem, ve kterém je možné pocítit dopady T&C průmyslu, je sektor sociální. Konkrétně se jedná o oblasti pracovních podmínek, porušování pracovních práv, mezd, postavení žen a dětské práce. Kambodže se kvůli jejich porušování dostalo nechtěné pozornosti ze strany jednotlivých západních států, ale

i například ILO. Důvod, proč jsou v tomto sektoru tak velké problémy úzce souvisí i s povahou kambodžského právního řádu a neznalostí práv ze strany samotných dělníků. V rámci pracovních podmínek je v textu myšlena oblast zajišťující zdraví a bezpečnost. Tovární pracovníci jsou denně vystavováni vysokým teplotám, chemickým výparům a nedostatku čerstvého vzduchu. Jeden čas se v médiích řešily technické stavy továrních budov poté, co byly evidovány dva případy kolapsů. Výrazným problémem je role T&C subdodavatelů, kdy jsme svědky jejich postupného nárůstu. Podstata problému leží v nedostatečném monitorování jejich činností a jejich nesoučinnosti při oficiálních kontrolách. Subdodavatelé nemají zájem o to být nikde oficiálně zaznamenáváni, především i kvůli špatným pracovním podmínkám v továrnách, ve kterých si své výrobky nechávají zhotovovat.

Porušování pracovních práv se děje v několika oblastech. T&C pracovníci jsou nuceni do neplacených přesčasů, mají nedostatek přestávek během práce, ze strany zaměstnavatelů bývají odmítány pracovní neschopenky, na pracovištích se vyskytuje genderová diskriminace apod. Jakékoliv odborové sdružování je v Kambodži přijímáno s nelibostí. Odborové stávky a demonstrace bývají tvrdě potlačovány. Minimální mzda je v Kambodži oficiálně uzákoněna a každoročně dochází k jejímu zvyšování. Pro rok 2020 je stanovena na 190 amerických dolarů. Nicméně i přesto nepokryje základní potřeby tamních pracovníků. V porovnání s ostatními regionálními producenty T&C Kambodža stojí někde uprostřed pomyslné křivky. Pro T&C průmysl je typické zaměstnávání ženských pracovníků. Postupně však začíná docházet i k rostoucímu podílu mužských pracovníků. Ti jsou oproti ženám zvýhodněni nejen v náplni práce, ale především se na pracovišti nesetkávají s diskriminací a sexuálním obtěžováním. Největší rozdíl je však ve výši mezd, kterou ženy za svoji práci dostávají. Ženy v průměru obdrží o 13 % méně než muži.

Fenomén dětské práce představuje v současnosti velký problém. Kambodža se snaží tento typ práce zcela eliminovat a je v této činnosti relativně úspěšná. Dle posledních dat z roku 2017 je zaměstnáváno kolem půl milionu dětí. Číslo se může

zdat velké, nicméně oproti roku 2000, kdy se jednalo o tři čtvrtě milionu, je znát patrný progres. V kontextu T&C průmyslu bylo v roce 2018 evidováno jen na deset případů. Také zde opět dochází k problému subdavatelských továren. Předpokládá se, že se dětská práce vyskytuje v těchto továrnách ve velké míře. Nelegální dětskou práci můžeme charakterizovat jako těžko měřitelný fenomén.

Poslední dopady se týkají oblasti ekonomické. Text potvrdil, že nebýt T&C průmyslu, Kambodža by dnes pravděpodobně nebyla v takové ekonomické pozici, ve které se nachází. Průmysl zemi částečně napomohl ze stavu extrémní chudoby a podařilo se mu vytvořit příznivé prostředí vedoucímu k hospodářskému růstu. Od doby, kdy země začala produkovat T&C, její ekonomika roste významným tempem. Se zvyšováním GDP a FDI docházelo k vytváření nových pracovních míst a tím pádem i ke snižování chudoby obyvatelstva. S přílivem FDI se pojí další problém, a tím je enormní příliv čínských investic, které sem proudí ve velké míře. Čína zde vlastní několik desítek výrobních továren a prostřednictvím své iniciativy „Nová hedvábná stezka“ investuje do Kambodži nemalé částky. Kambodža bezpochyby patří k nejbližším spojencům Číny v rámci svého regionu.

Po počátečním úspěchu FDI začalo následně docházet k jejich směřování i do jiných sektorů služeb, a sice: stavebnictví, vzdělávání a bankovníctví. T&C průmysl má dnes pro Kambodžu stále zásadnější význam. Problém, se kterým se kambodžská ekonomika potýká je absence její diverzifikace. Společně s T&C průmyslem se země soustředí ještě na cestovní ruch a zemědělství. Zde se dostáváme k odpovědi na první otázku, tj. jaké důsledky by pro Kambodžu měl odliv textilního průmyslu? Po důkladné analýze mohu konstatovat následující. Kambodžská ekonomika se kvůli malé diverzifikaci stala náchylnou na sebemenší hospodářská rizika. Pokud by došlo na nejhorší a celý průmysl postupně začal ubírat na důležitosti, a produkce by se přesunula do jiné země (což se může a nemusí stát), měl by tento krok bezpochyby devastující dopady na celou zemi. Ekonomika by se ve svém výsledku zcela rozpadla a zvýšila by se chudoba. Je proto žádoucí, aby vláda více investovala do ostatních sektorů, a tím je učinila konkurenceschopnějšími a potenciálně zajímavějšími. Již relativně brzy budeme

svědky poklesu kambodžského GDP z důvodu pozastavení EBA preferencí ze strany EU. EU tak učinila z důvodu opakovaného porušování lidských práv, na které byla Kambodža upozorňována. Tato skutečnost pro Kambodžu znamená nesmírný problém, neboť EU je největším exportním trhem kambodžského T&C.

Dle mého názoru je současný trend T&C průmyslu neudržitelný, pokud vezmeme v potaz veškeré dopady, které s sebou tento typ odvětví přináší. Jestli bude poptávka po levném sezónním zboží i nadále růst, budou se jednotlivé problémy i nadále prohlubovat. Otázkou však zůstává, co bude poté následovat. Světlem na konci tunelu by mohla být vzrůstající poptávka po tzv. udržitelné módě. Lidé se snaží více zajímat o původ zakoupeného T&C, jelikož si uvědomují závažnost těchto dopadů. Každá doba reflektuje určitý typ T&C a ani současnost není výjimkou. Vývoj nových technologií jde kupředu a jejich přijetí je nevyhnutelné. T&C společností nezbyvá nic jiného, než že tyto faktory musí zohlednit. Celá tato práce mi donutila se nad analyzovanou tematikou důkladně zamyslet a rozhodně napomohla změnit můj názor na její vnímání. Dnes si již dokážu představit, jaký příběh v sobě ukrývá například takové obyčejné tričko s cedulkou „Made in Cambodia“.

8. SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Amadeo, Kimberley (2019). *Comparative Advantage Theory and Examples* (<https://www.thebalance.com/comparative-advantage-3305915>, 17. 2. 2020).

Annapoorani, S. Grace (2017). Social Sustainability in Textile Industry. In: Muthu, Subramanian Senthilkannan Ed.. *Sustainability in the Textile Industry* (Springer: Hong Kong), s. 60–69.

Apeldoorn, Bastiaan – Overbeek, Henk (2012). Introduction: The Life of the Neoliberal Project and the Global Crisis. In: Overbeek, Henk – Apeldoorn, Bastiaan, *Neoliberalism in Crisis* (Palgrave Macmillan: New York), s. 1–4

Ariadi, Rama (2018). *Are you aware of what you wear?* (<https://www.khmertimeskh.com/495195/are-you-aware-of-what-you-wear/>, 30. 3. 2020).

Arnold, Dennis – Shih, Ton Han (2010). A Fair Model of Globalisation? Labour and Global Production in Cambodia. *Journal of Contemporary Asia* 40 (3), s. 404–410.

Asian Development Bank (2016). *Here Comes Cambodia: Asia's New Tiger Economy* (<https://www.adb.org/news/features/here-comes-cambodia-asia-s-new-tiger-economy>, 3. 3. 2020).

Asian Development Bank (2018). *Cambodia's Road Map for Sustainable Development: The National Environment Strategy and Action Plan* (<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/470846/cambodia-environment-strategy-action-plan.pdf>, 31. 3. 2020).

Asuyama, Yoko – Neou, Seiha (2014). Cambodia: Growth with Better Working Conditions. In: Fukunishi, Takahiro – Yamagata, Tatsufumi. *The Garment Industry in Low-Income Countries* (Palgrave Macmillan: New York), s. 2–66.

Baden, Sally – Barber, Catherine (2005). *The impact of the second-hand clothing trade on developing countries*

(<https://oxfamlibrary.openrepository.com/bitstream/handle/10546/112464/rr-impact-second-hand-clothing-trade-developing-countries-010905-en.pdf?sequence=1>, 24. 3. 2020).

Bargawi, Omar (2005). Cambodia's Garment Industry – Origins and Future Prospects. *Overseas Development Institute* (13), s. 1–8.

Basu, Bibekananda – Sharma, Aarti (2011). *Supply Chain Management: An Integrated Solution to Textile Industries* (<https://www.fibre2fashion.com/industry-article/5775/supply-chain-management-an-integrated-solution-to-textile-industries>, 30. 3. 2020).

BBC (2015). *Clothes retailers accused of labour abuses in Cambodia* (<https://www.bbc.com/news/business-31842046>, 30. 3. 2020).

Beresford, Melanie (2009). The Cambodian clothing industry in the post-MFA environment: a review of developments. *Journal of the Asia Pacific Economy* Vol. 14 (4), s. 387.

Better Work (nedat.). *About us* (<https://betterwork.org/>, 30. 3. 2020).

Better Work (2019). *ILO100: Ten Ways the International Labour Organization has transformed the global garment industry* (<https://betterwork.org/2019/01/22/ilo100-ten-ways-the-ilo-has-transformed-the-global-garment-industry/>, 18. 3. 2020).

Birch, Kean – Mykhnenko, Vlad (2010). *The Rise and Fall of Neoliberalism: the Collapse of an Economic Order?* (Palgrave Macmillan: New York)

Boneau, Denis (2004). *Friedrich Von Hayek, the father of neoliberalism* (https://www.voltairenet.org/article30058.html?__cf_chl_jschl_tk__=9f501273b60d75bfd660f265953acf426ab7eff7-1581153601-0-AS5SLXIM93OZvws_PWkwwyTeihEuceuINvf-brwLM8gjA2B3YmsThFyTeSUAncIUdqlлахxQNKbGmf4kjQS_0Yi7fgaGc7xRw27d_HeeT_mwAWELG5uS4J3v_cCaCD71gpzyCBTj01DnNYRssyodMAB

PaMj3IwXNN0wx0DZYIqOjj_t5OzKi2e778ESbPObD2koHpv4zyvRfdpZcaow
GqezNEH011kqcCp3UBGOoqAbkC2xzXpWHOiPMMVf-
ZpXtKzpXytRANE_ZeOfQOYNz2-toMI53k_T1Fi7HAI2gZzo, 3. 2. 2020).

Calabrese, Linda – Balchin, Neil – Mendez-Parra, Maximiliano (2017). *The phase-out of second-hand clothing imports: what impact for Tanzania?* (https://mpr.ub.uni-muenchen.de/82175/1/MPRA_paper_82175.pdf, 24. 3. 2020).

Cambodian Center for Human Rights (2014). *Cambodian Center for Human Rights Submissions to the Human Rights Committee* (https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/KHM/INT_CPR_NGO_KHM_17008_E.pdf, 15. 3. 2020).

Carmichael, Robert (2013). *Cambodia Factory Owners Face Pressure on Safety* (<https://www.voanews.com/east-asia-pacific/cambodia-factory-owners-face-pressure-safety>, 30. 3. 2020).

CATU Cambodia (2019). *Feminised Migration and Deteriorating Conditions of Employment in the Garment Industry in Cambodia: Perspectives of workers organised by CATU* (https://gaatw.org/publications/Safe_and_Fair_FPAR/FPAR_Report_CATU.pdf, 30. 3. 2020).

Clarke, Simon (2005). *The Neoliberal Theory of Society* (<https://homepages.warwick.ac.uk/~syrbe/pubs/Neoliberalism.pdf>, 4. 2. 2020).

Coe, Neil M – Kelly, Philip F. – Yeung, Henry W. C. (2007). *Economic Geography. A Contemporary Introduction* (Blackwell Publishing: UK).

Cohen, Joseph N (2010). *Neoliberalism's relationship with economic growth in the developing world: Was it the power of the market or the resolution of financial crisis?* (<https://mpr.ub.uni-muenchen.de/24399/1/>, 5. 2. 2020).

Common Objective (2018a). *Poverty and pay in the Fashion Industry* (<https://www.commonobjective.co/article/poverty-and-pay-in-the-fashion-industry>, 19. 3. 2020).

Common Objective (2018b). *What are our clothes made from* (<https://www.commonobjective.co/article/what-are-our-clothes-made-from>, 10. 3. 2020).

Council for the Development of Cambodia (nedat.). *Employment and Labor* (<http://www.cambodiainvestment.gov.kh/investors-information/labouring.html>, 30. 3. 2020).

Craig, David – Porter, Doug (2006). *Development Beyond Neoliberalism* (Routledge: New York).

Dados, Nour – Connell, Raewyn (2012). *The Global South* (<https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1536504212436479>, 16. 2. 2020).

Davies, Ronald B – Vadlamannati, Krishna Chaitanya (2011). *A Race to the Bottom in Labour Standards? An Empirical Investigation* (<https://www.uni-heidelberg.de/md/awi/professuren/intwipol/race.pdf>, 30. 3. 2020).

Dicken, Peter (2011). *Global Shift. Mapping The Changing Contours Of The World Economy* (The Guilford Press: New York).

Dooren, Robile Van (2003). *Garments on the Move: The Local Dynamics of Export Networks in La Laguna, Mexico* (Rozenberg Publishers: Amsterdam).

Duménil, Gérard – Lévy, Dominique (2016). The Crisis of Neoliberalism. In: Springer, Simon – Birch, Kean – MacLeavy, Julie. *The Handbook of Neoliberalism* (Routledge: New York), s. 551–556.

Ear, Sophal (1995). *Cambodia's Economic Development In Historical Perspective: A Contribution to the Study of Cambodia's Economy* (https://www.academia.edu/2336758/CAMBODIAS_ECONOMIC_DEVELOP

MENT_IN_HISTORICAL_PERSPECTIVE_A_Contribution_to_the_Study_of_Cambodias_Economy, 1. 3. 2020).

Ear, Sophal (2009). *Sowing and sewing growth: The political economy of rice and garments in Cambodia* (https://mpr.aub.uni-muenchen.de/21200/1/MPRA_paper_21200.pdf, 10. 3. 2020).

Ear, Sophal (2013). *Gambodia's Garment Industry. A cas Study in Governance. Journal of Southeast Asian Economies* Vol. 30 (1), s. 99.

Ethical Trading Initiative (2016). *Cambodia, Myanmar and the EU's „Everything But Arms“ trade deal* (<https://www.ethicaltrade.org/blog/cambodia-myanmar-and-eus-everything-arms-trade-deal>, 30. 3. 2020).

European Parliament (2014). *Worker's conditions in the textile and clothing sector: just an Asian affair?* (<https://www.europarl.europa.eu/EPRS/140841REV1-Workers-conditions-in-the-textile-and-clothing-sector-just-an-Asian-affair-FINAL.pdf>, 17. 3. 2020).

Ferrie, Jared (2018). *Major strides to cut child labour in Cambodia's fashion factories* (<https://news.trust.org/item/20181211145242-5jte8/>, 30. 3. 2020).

Findlay, Trevor (1995). *Cambodia. The Legacy and Lessons of UNTAC. SIPRI Research Report No. 9* (Oxford University Press: New York).

Fry, John (2010). *ASEAN: Regional Trends in Economic Integration, Export Competitiveness, and Inbound Investment for Selected Industries* (United States International Trade Comission: Washington).

Fukunishi, Takahiro – Yamagata, Tatsufumi (2014). *Cambodia: Growth with Better Working Conditions*. In: Fukunishi, Takahiro – Yamagata, Tatsufumi. *The Garment Industry in Low-Income Countries* (Palgarve Macmillan: New York), s. 7–14.

Gereffi, Gary (2002). *Outsourcing and Changing Patterns of International Competition in the Apparel Commodity Chain*, Paper presented at the conference

on Responding to Globalization: Societies, Groups, and Individuals (<https://www.coursehero.com/file/7513322/Gary-Gereffi-Outsourcing-and-Changing-Patterns-of-International-Competition-in-the-Apparel-Commodit/>, 1.2.2020).

Grossman, Gene M. – Rossi-Hansberg, Esteban (2006). *The Rise of Offshoring: It's Not Wine for Cloth Anymore* (<https://www.princeton.edu/~erossi/RO.pdf>, 20. 2. 2020).

Hamme, Giles Van – Pion, Geoffrey (2012). The relevance of the world-system approach in the era of globalization of economic flows and networks. *Geografiska Annaleer Series B, Human Geography*, Vol. 94 (1). s. 65–67.

Harvard Business School (nedat). *The Value Chain* (<https://www.isc.hbs.edu/strategy/business-strategy/pages/the-value-chain.aspx>, 30. 3. 2020).

Harvey, David (2005). *A Brief History of Neoliberalism* (Oxford University Press: New York).

Harrison, Kayla (2019). *What is Value Chain Analysis?* (<https://www.businessnewsdaily.com/5678-value-chain-analysis.html>, 30. 3. 2020).

Haunerová, Klára – Khelerová, Vladimíra – Šimonovská, Zuzana (2019). *Fashion Management* (Grada Publishing a.s.: Praha).

Hill, Douglas – Wald, Nave – Guiney, Tess (2016). Development and neoliberalism. In: Springer, Simon – Birch, Kean – MacLeavy, Julie, *The Handbook of Neoliberalism* (Routledge: New York), s. 131–133.

Hill, Hal – Menon, Jayant (2013). *Cambodia: Rapid Growth with Institutional Constraints* (<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/30140/economics-wp331-cambodia-rapid-growth.pdf>, 3. 3. 2020).

Hodakel, Boris (2019). *CMT Vs FPP: Which is Best Method For Your Business (& Their Benefits)* (<https://sewport.com/cut-and-sew-manufacturers>, 19. 3. 2020).

Hossain, Zakir (2010). *Report on Cambodia Textile & Garment Industry* (http://www.actif africa.com/documents/ACTIF%20Report%20on%20Cambodia%20Textile%20and%20Garment%20Industry_Zakir%20Hossain_2010.pdf, 24. 3. 2020).

Human Rights Watch (2015). „*Work Faster or Get Out*“. *Labor Rights Abuses in Cambodia's Garment Industry* (<https://www.hrw.org/report/2015/03/11/work-faster-or-get-out/labor-rights-abuses-cambodias-garment-industry>, 17. 3. 2020).

Human Rights Watch (2016). *The Secret Underbelly of the Cambodian Garment Industry* (<https://www.hrw.org/news/2016/10/24/secret-underbelly-cambodian-garment-industry>, 17. 3. 2020).

Human Rights Watch (2019). *Submission by Human Rights Watch to the Committee on the Rights of the Child Concerning Cambodia* (<https://www.hrw.org/news/2019/07/05/submission-human-rights-watch-committee-rights-child-concerning-cambodia>, 30. 3. 2020).

Human Rights Watch (2020). *Cambodia: EU Partially Suspends Trade Preferences* (<https://www.hrw.org/news/2020/02/13/cambodia-eu-partially-suspends-trade-preferences>, 16. 3. 2020).

Hughes, Caroline – Un, Kheang (2011). Cambodia's Economic Transformation: Historical and Theoretical Frameworks. In: Hughes, Caroline – Un, Kheang (ed.) *Cambodia's Economic Transformation* (NIAS Press: Copenhagen), s. 1–2.

Hutchinson, Francis (2004). Globalisation and the „Newer“ International Division of Labour. *Labour and Management in Development Journal* Vol. 4 (6), s. 3–5.

Chang, Jae-Hee – Rynhart, Gary – Huynh, Phu (2016). *ASEAN in transformation. Textiles, clothing and footwear: Refashioning the future*

(https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---act_emp/documents/publication/wcms_579560.pdf, 7. 3. 2020).

Charnock, Greig – Starosta, Guido (2016). Introduction: The New International Division of Labour and the Critique of Political Economy Today. In: Charnock, Greig – Starosta, Guido (ed.) *The New International Division of Labour* (Palgrave Macmillan: London), s. 3.

Chhair, Sokty – Ung, Luyna (2013). *Economic history of industrialization in Cambodia* (https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/07/L2C_WP7_Chhair-and-Ung-v2-1.pdf, 3. 3. 2020).

Chhair, Sokty – Ung, Luyna (2016). Cambodia's Path to Industrial Development: Policies, Lessons and Opportunities. In: Newman, Carol – Page, John – Rand, John – Shimeles, Abebe – Söderbom, Mans – Tarp, Finn (Ed.) *Manufacturing Transformation* (Oxford University Press: London), s. 213–214.

Chong, Terence (2017). *The Politics behind Cambodia's Embrace of China* (https://www.iseas.edu.sg/images/pdf/ISEAS_Perspective_2017_59.pdf, 30. 3. 2020).

IndustriALL (2019). *Unions in Cambodia urge EU not to withdraw EBA benefit* (<http://www.industriall-union.org/cambodia-unions-urge-eu-not-to-withdraw-eba-benefit>, 30. 3. 2020).

International Labour Organization (nedat. a) *About the ILO in Cambodia* (https://www.ilo.org/asia/countries/cambodia/WCMS_412167/lang--en/index.htm, 15. 3. 2020).

International Labour Organization (nedat. b). *International Labour Standards on Child labour* (<https://www.ilo.org/global/standards/subjects-covered-by-international-labour-standards/child-labour/lang--en/index.htm>, 19. 3. 2020).

International Labour Organization (nedat. c). *Textiles, clothing, leather and footwear sector* (<https://www.ilo.org/global/industries-and-sectors/textiles-clothing-leather-footwear/lang--en/index.htm>, 30. 3. 2020).

International Labour Organization (nedat. d). *What is child labour* (<https://www.ilo.org/ipec/facts/lang--en/index.htm>, 19. 3. 2020).

International Labour organization (1996). *Globalization changes the Face of Textile, Clothing and Footware Industries* (https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_008075/lang--en/index.htm, 30. 1. 2020).

International Labour Organization (2005). *The Work of the ILO in Cambodia* (http://www.oit.org/wcm5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/publication/wcms_bk_pb_191_en.pdf, 13. 3. 2020).

International Labour Organization (2016). *Cambodian Garmnet and Footwear Sector Bulletin* (https://www.ilo.org/wcm5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/publication/wcms_463849.pdf, 30. 3. 2020).

International Labour Organization (2018a). *Annual Report 2018. An Industry and Compliance Review* (<https://betterwork.org/wp-content/uploads/2018/12/BFC-Annual-Report-2018.pdf>, 17. 3. 2020).

International Labour Organization (2018b). *Asia's Garment Export Industry* (https://www.ilo.org/wcm5/groups/public/---ed_emp/---emp_ent/---ifp_seed/documents/publication/wcms_628430.pdf, 7. 3. 2020).

International Labour Organization (2018c). *Conditions of garment and footwear sector workers in Cambodia* (https://www.ilo.org/wcm5/groups/public/---asia/--ro-bangkok/documents/publication/wcms_663043.pdf, 30. 3. 2020).

International Labour Organization (2018d). *Towards Gender Equality* (<https://betterwork.org/wp-content/uploads/2018/04/Toward-Gender-Equality-2017-18.pdf>, 30. 3. 2020).

- International Labour Organization (2019a). *Promoting Decent Work in Garment Sector Global Supply Chains* (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/projectdocumentation/wcms_681644.pdf, 30. 3. 2020).
- International Labour Organization (2019b). *Rules Of The Game* (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/publication/wcms_672549.pdf, 30. 3. 2020).
- Ishaque, Mohammad (2019). *Cambodia Textile and RMG Sector Profile* (<http://textilefocus.com/cambodia-textile-rmg-sector-profile/>, 30. 3. 2020).
- Japan International Cooperation Agency (2007). *The Study on Economic Policy Support In the Kingdom of Cambodia* (https://openjicareport.jica.go.jp/pdf/11845989_01.pdf, 4. 3. 2020).
- Jayathilake, W M S A (2014). *Comparative Advantage in International Trade: A Study Based on Leading Exports in Sri Lanka* (https://www.researchgate.net/publication/336827819_Comparative_Advantage_in_International_Trade_A_Study_Based_on_Leading_Exports_in_Sri_Lanka, 17. 2. 2020).
- Kawazu, Erin C. – Kim, Hyun (2019). *Mass fainting in Cambodian garment factories* (<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2590113319300082?via%3Dihub>, 30. 3. 2020).
- Keane, Jodie – Velde, Dirk Willem te (2008). *The role of textile and clothing industries in growth and development strategies* (Investment and Growth Programme).
- Keller, Jan (2005). *Soumrak sociálního státu* (Praha: Sociologické nakladatelství).

Kerswell, Timothy James (2011). *The Global Division of Labour and the Division in Global Labour* (Queensland University of Technology: School of Humanities and Human Services).

Khmer Times (2020a). *Diversification is critical for Cambodia's economic growth* (<https://www.khmertimeskh.com/50682946/diversification-is-critical-for-cambodias-economic-growth/>, 23. 3. 2020).

Khmer Times (2020b). *Cambodia has 54 special economic zones, more to come* (<https://www.khmertimeskh.com/686294/cambodia-has-54-special-economic-zones-more-to-come/>, 30. 3. 2020).

Kiely, Ray (1995). *Sociology and development. The impasse and beyond* (Routledge: New York).

Kimmarita, Long (2019a). *Minimum wage set at \$190 for 2020* (https://www.phnompenhpost.com/national/minimum-wage-set-190-2020?__cf_chl_jschl_tk__=f1583a5478c0115915f48ef45284ddd8962f7192-1588267646-0-AahJuF6NI2yI_HCsD302hafg0x7mJw0hK5Et3VfQab_URN_-tiFyrfly6IX7hW0n6pAL32pWHBOte3_XzQ_81sZPuTVsyjc29K4WiFlk6p7mMnSV3t2WWE1Eh5ECZzxU9Vgy8Ryy3z9UWnvxxTdj0qQdrbn8IRf6yYB4v2zPA78InKWIbp4AjhYIKy4_1TaPwjVLr1spddzW41595nH9eF38UgV67i7p4Sw6cr35cMK7yE3o5vvq1fnsJuSZQXFJqx0Z-d-u3GbUfLE__AfhFuDIYzb5jDHvEo3VQtP5r1ZZO097f7c8D6ElcmidFRw, 30. 3. 2020).

Kimmarita, Long (2019b). *Some 30k child workers saved* (https://www.phnompenhpost.com/national/some-30k-child-workers-saved?__cf_chl_jschl_tk__=6c2701e86683e548d2ed1193732897fb5698f43f-1587540930-0-ATdbuPgsB1La9czopbfHyeGhjOuU8a1NZPnO_4fYrII5B9WhNdAO1tvte2sfZfUgqkdULdB-yqz5egtD9sPbfqIH1s7vJhkw6hPE16nahM1I6YJluSjUP6Yh1iLbgSwyc_EA-XbyajeMXmPObITyooxajG9ajdgPsFoToL_SuZ4kfX8knAv_SGswDxSwH4Ssp

PL6Ic_CDMd8Gjo14696_jNR4So3dIfO-oXY1cZHvUSZgyX50-
N2PPzVpNUYN-
VoiEpp6fVxYEULa5tDoWprT8i2RQCCR9yyrSFzLZBetc6hCUOQ7aaHYP6o4
nt_D5Fb8RfkRYCMiwer8O-uSHdzMzY, 30. 3. 2020).

Lee, Kyung Eun (2017). Social Sustainability in Textile Industry. In. Muthu, Subramanian Senthilkannan Ed.. *Sustainability in the Textile Industry* (Springer: Hong Kong), s. 17–18.

Linden, Annie Radner (2016). An Analysis of the Fast Fashion Industry. *Senior Projects Fall 30*, s. 31–32.

Lopes, Carlos (2012). Economic Growth and Inequality: The New Post-Washington Consensus. *RCCS Annual Review 4* (4), nestránkováno.

Madhav, Sugshosh – Ahamad, Arif – Singh, Pardeep – Mishra, Pradeep Kumar (2018). A review of textile industry: Wet processing, environmental impacts, and effluent treatment methods. *Environ Qual Manage 27*, s. 34.

Mahler, Anne Garland (2017). *Global South. Introduction* (<https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780190221911/obo-9780190221911-0055.xml>, 16. 2. 2020).

Mahmood, Shahriare – Kess, Pekka (2016). An Overview of Demand Management through Demand Supply Chain in Fashion Industry. *International Journal of Management Science and Business Administration*, Vol. 2 (12), s. 7–8.

Manet, Sum (2019). *Cambodia: Chinese firm to invest in cotton plantations* (<https://www.farmlandgrab.org/post/view/28680-cambodia-chinese-firm-to-invest-in-cotton-plantations>, 30. 3. 2020).

McCarthy, Niall (2019). *Where Pay Is Lowest For Cheap Clothing Production* (<https://www.statista.com/chart/17903/monthly-minimum-wage-in-the-global-garment-industry/>, 19. 3. 2020).

McNamara, Kerry (2008). *The Global Textile and Garments Industry: The Role of Information and Communication Technologies (ICTs) in Exploiting the Value Chain* (http://www.infodev.org/infodev-files/resource/InfodevDocuments_582.pdf, 9. 3. 2020).

Merk, Jeroen (2012). *10 Years of the Better Factories Cambodia Project: A critical evaluation* (Clean Clothes Campaign & Community Legal Education Centre).

Merk, Jeroen (2016). *Country Study Cambodia 2016* (https://www.cnvinternationaal.nl/_Resources/Persistent/0e05eebdbf4a1a6c31409dc12aee83b8f532a4b5/20161102%20CNV%20CS%20Cambo_clickable%20extern%20ENG%20DEF.pdf, 30. 3. 2020).

Mettler, Phillipp – Ashida, Makiko (2014). *Supply Chains in the Clothing Industry – A House of Cards?!* (<https://www.eticanews.it/wp-content/uploads/2014/09/Report-Bank-J-Safra-Sarasin-Supply-Chains-in-the-Clothing-Industry.pdf>, 30. 3. 2020).

MDS (2019). *China textile group created to boost garment sector in Cambodia* (<https://www.themds.com/markets/china-textile-group-created-to-boost-garment-sector-in-cambodia.html>, 30. 3. 2020).

Mirowski, Philip – Plehwe, Dieter (2009). *The Road From Mont Pelerin* (Harvard University Press: London).

Morris, Mike – Barnes, Justin (2008). *Globalization, the Changed Global Dynamics of the Clothing and Textile Value Chains and the Impact on Sub-Saharan Africa* (http://www.cssr.uct.ac.za/sites/default/files/image_tool/images/256/files/pubs/UNIDO%20Textiles_and_clothing%20Final%205Feb%2009.pdf, 17. 3. 2020).

Mukherjee, Sudeshna (2015). Environmental and Social Impact of Fashion: Towards an Eco-friendly, Ethical Fashion. *IJIMS* 2 (3), s. 29–31.

- Muthu, Subramanian Senthilkannan (2017). Introduction. In. Muthu, Subramanian Senthilkannan Ed.. *Sustainability in the Textile Industry* (Springer: Hong Kong), s. 5–6.
- Moulds, Josephine (nedat). *Child labour in the fashion supply chain* (<https://labs.theguardian.com/unicef-child-labour/>, 25. 2. 2020).
- Natsuda, Kaoru – Goto, Thoburn, John (2010). Challenges to the Global Garment Industry in the Global Garment Value Chain. *European Journal of Development Research* 22, s. 1–488.
- Naron, Hang Chuon (2012). *Cambodian Economy. Charting the Course of Brighter Future* (ISEAS Publishing: Singapore).
- New Straits Times (2020). *EU withdraws EBA scheme with Cambodia* (<https://www.nst.com.my/world/region/2020/02/565157/eu-withdraws-eba-scheme-cambodia>, 30. 3. 2020).
- Niebank, Jan-Christian (2018). *Bringing Human Rights into Fashion* (https://www.institut-fuer-menschenrechte.de/fileadmin/user_upload/Publikationen/ANALYSE/Analysis_Bringing_Human_Rights_into_Fashion.pdf, 19. 3. 2020).
- Nuon, Veasna – Serrano, Melisa (2010). *Building Unions in Cambodia* (<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/singapur/07907.pdf>, 30. 3. 2020).
- OECD (2011). *Globalisation, Comparative Advantage and the Changing Dynamics of Trade* (https://read.oecd-ilibrary.org/trade/globalisation-comparative-advantage-and-the-changing-dynamics-of-trade_9789264113084-en#page2, 17. 2. 2020), s. 11.
- OECD (2017). *OECD Development Pathways, Social protection System Review of Cambodia* (<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/9789264282285-6-en/index.html?itemId=/content/component/9789264282285-6-en>, 24. 3. 2020).

OECD (2018). *SME Policy Index. ASEAN 2018. Boosting Competitiveness and Inclusive Growth* (OECD Publishing).

Open Development Cambodia (2018). *Pollution and waste* (<https://opendevelopmentcambodia.net/topics/pollution-and-waste/>, 30. 3. 2020).

Overseas Development Institute (2009). *An integrated approach to Aid for Trade: Cambodia Trade Sector-wide Approach* (<https://www.odi.org/sites/odi.org.uk/files/odi-assets/publications-opinion-files/5512.pdf>, 23. 4. 2020).

Oxford Policy Management (2019). *In profile: Cambodia* (<https://www.opml.co.uk/blog/in-profile-cambodia>, 24. 3. 2020).

Page, John (1994). The East Asian Miracle: Four Lessons for Development Policy. *NBER Macroeconomics Annual* (9), s. 219–221.

Palley, Thomas (2004). *From Keynesianism to Neoliberalism: Shifting Paradigms in Economics* (https://www.researchgate.net/publication/241645271_From_Keynesianism_to_Neoliberalism_Shifting_Paradigms_in_Economics, 3. 2. 2020).

Peet, Richard – Hartwick, Elaine (2009). *Theories of Development. Contentions, Arguments, Alternatives* (The Guilford Press: New York).

Petersen-Ellis, Hannah (2018). „*No Cambodia left*“: how Chinese money is changing Sihanoukville (<https://www.theguardian.com/cities/2018/jul/31/no-cambodia-left-chinese-money-changing-sihanoukville>, 30. 3. 2020).

Rahim, Abdulai Abdul (2015). *Developing countries in the context of comparative advantage theory driven international trade: a review essay* (https://www.academia.edu/19368638/DEVELOPING_COUNTRIES_IN_THE_CONTEXT_OF_COMPARATIVE_ADVANTAGE_THEORY_DRIVEN_INTERNATIONAL_TRADE_A_REVIEW_ESSAY, 19. 2. 2020), s. 1–11.

Rambarran, Richard (2015). *Crisis without End: Neoliberalism in a Globalized Environment Modeling the Historic Rise of Neoliberalism and its Systematic Role in Recent Economic Downturns* (https://mpra.ub.uni-muenchen.de/67410/1/MPRA_paper_67410.pdf, 14. 2. 2020).

Rana, Sohel – Pichandi, Subramani – Moorthy, Shabaridharan – Bhattacharyya, Amitava (2015). Carbon Footprint of Textile and Clothing Products. In: Muthu, Subramanian Senthilkannan. *Handbook of Sustainable Apparel Production* (CRC Press), s. 163–164.

Refai, Amina El. (2016). *Washington Consensus: the impact on the developing world* (<https://idjournal.co.uk/2016/04/11/washington-consensus-the-impact-on-the-developing-world/>, 6. 2. 2020).

Reyhan, Emre (2014). *Global Textile Industry* (<https://www.morethanshipping.com/global-textile-industry/>, 19. 2. 2020).

Royal Government of Cambodia (2015). *Cambodia Industrial Development Policy 2015–2025* (http://www.mih.gov.kh/File/UploadedFiles/12_9_2016_4_29_43.pdf, 15. 3. 2020).

Rungsrithananon, Napat (2018). *Cambodia: Persistence and Complexity of Child Labour Issues in Garment Industry* (<https://medium.com/humanrights101/cambodia-persistence-and-complexity-of-child-labour-issues-in-garment-industry-c5fa01b4b42d>, 30. 3. 2020).

Serra, Narcis – Stiglitz, Joseph E. (2008). *The Washington Consensus Reconsidered* (Oxford University Press: New York).

Sharpe, Samatha (2017). *Environmental scoping study* (https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---asia/---ro-bangkok/documents/meetingdocument/wcms_579469.pdf, 30. 3. 2020).

Shishoo, R. (2012). Introduction and Developments in the textile industry. In. Shishoo, R. Ed. *The global textile and clothing industry* (Woodhead Publishing: USA), s. 1–2.

Scheffer, M. R. (2012). Trends in textile markets and their implications for textile products and processes. In. Shishoo, R. Ed. *The global textile and clothing industry* (Woodhead Publishing: USA), s. 10.

Siddiqui, Kalim (2012). Developing Countries' Experience with Neoliberalism and Globalisation. *Macrothink Institute. Research in Applied Economics* 4 (4), s. 2–13.

Singleton, John (1997). *The World Textile Industry* (Routledge: London).

Siphana, Sok (2005). *Cambodia enters the WTO: Lessons learned for Least Developed Countries* (<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/157257/adbi-rpb16.pdf>, 10. 3. 2020).

Sjöberg, Örjan – Sjöholm, Frederik (2006). The Cambodian economy: ready for take-off? *The Pacific Review* 19 (4), s. 495.

Smakman, Floortje (2004). *Developments in The Global Garment Industry and the Role of Asia* (<https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/592/c1.pdf>, 15. 3. 2020).

Soeng, Sithong – Supinit, Vijit (2016). The Analysis of Foreign Direct Investment in Textile and Garment Industries in Cambodia. *IJTPD* Vol. 4 (1), s. 64–69.

Socheth, Hem (2013). *Impact of the Global Financial Crisis on Cambodian Economy at Macro and Sectoral Levels* (https://www.ccc-cambodia.org/en/download?file_id=887&action=view&view_file_id=148801709358b156c5551133.57656968, 17. 3. 2020).

SOMO (2014). *Fact Sheet. Child labour in the textile & garment industry* (<https://www.somo.nl/wp-content/uploads/2014/03/Fact-Sheet-child-labour-Focus-on-the-role-of-buying-companies.pdf>, 24. 2. 2020).

Sotharith, Chap (2011). Industrial Development Policy and Intermediate Goods Trade in Cambodia: In Kagami, Mitsuhiro (ed.) *Intermediate Goods Trade in East Asia: Economic Deepening Through FTAs/EPAs* (Bangkok: Thajsko), s. 303.

Sotharith, Chap (2012). Industrial Readjustment in Cambodia: In Ueki, Yasushi – Bhongmakapat, Teerana Eds. *Industrial Readjustment in the Mekong River Basin Countries: Toward the AEC* (Bangkok: Thajsko), s. 14–26.

Sovirak, Seng – Kim, Kum (2006). Sustaining Garment Export: A Cambodia Case Study. *CICP Working Paper* (12), s. 5–6.

Springer, Simon – Birch, Kean – MacLeavy, Julie (2016). *The Handbook of Neoliberalism* (Routledge: New York).

Staritz, Cornelia (2011). *Making the Cut? Low-Income Countries and the Global Clothing Value Chain in a Post-Quota and Post-Crisis World* (The World Bank: Washington).

Steger, Manfred B. – Roy, Ravi K. (2010). *Neoliberalism. A Very Short Introduction* (Oxford University Press: New York).

Sudholm, Mattias (nedat.). *ILO: International Labour Organization* (<https://www.un.org/youthenvoy/2013/08/ilo-international-labour-organization/>, 30. 3. 2020).

Sustain Your Style (nedat. a). *Fashion's Environmental Impact* (<https://www.sustainyourstyle.org/old-environmental-impacts>, 25. 2. 2020).

Sustain Your Style (nedat. b). *Inhumane Working Conditions* (<https://www.sustainyourstyle.org/old-working-conditions>, 17. 3. 2020).

Sýkora, Luděk (2000). Globalizace a její společenské a geografické důsledky. In: Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daňek, Petr (2000). *Stát, prostor, politika. Vybrané otázky politické geografie* (Přírodovědecká fakulta UK Praha: Praha), s. 73–74.

Tann, Somethea (2019). *How Chinese money is changing Cambodia* (<https://www.dw.com/en/how-chinese-money-is-changing-cambodia/a-50130240>, 30. 3. 2020).

Tan, Li (2005). *The Paradox of Catching Up* (Palgrave Macmillan: United Kingdom).

The Asian Foundation (2005). *The Future of the Apparel Industry in Asia* (<https://asiafoundation.org/resources/pdfs/ApparelIndustryinAsia.pdf>, 6. 3. 2020).

The Perspective (2019). *The Journey Of Our Donated Clothes* (<http://www.theperspective.se/the-journey-of-our-donated-clothes/>, 24. 3. 2020).

The Phnom Penh Post (2018). *Local cotton farming abandoned* (https://www.phnompenhpost.com/business/local-cotton-farming-abandoned?__cf_chl_jschl_tk__=fbed86198a311fe3052ba2f712cba7843cea73dc-1587537058-0-Ab_QwbAwiqN8Y24gJzvj6bV-32E21314UbPnPzCea5jmrFd_z4-9Mx9LFXaC2XNLdW7CSTna2enngdOwvFSqxItIINY19nd4SQDFgqc0f0UUry_RRka15Y-lsDWEI6KCXFEpyA7Cb4XyGGjHa5_-OvOsGNpMqdsCS7qR93xWZtJfDPRSex31SGOQWs-_-AbIsJHgQoOvwEP2XJJmrfPiRwb-NbGJNkzpm7D6IMfs4dll-NyhaMTbqVXxIW-xsGKfwj9lLJVkMLjF6MHI7nvr-FHneQM0olqIhpLsiFZSyCKoDEfb0yw5FuNt8NM_D5VFJJzz5aBXZDYxkskre33jxH8, 30. 3. 2020).

The World Bank (2004). *Implementation Completion Report on a Credit in the Amount of SDR 21.9 Million to the Kingdom of Cambodia for a Structural Adjustment Operation*

(<http://documents.worldbank.org/curated/en/401821468769196319/pdf/28830.pdf>, 3. 3. 2020).

The World Bank (2014). *The East Asian Miracle* (http://sites.utexas.edu/chinaecon/files/2015/06/World-Bank_East-Asian-Miracle.pdf, 14. 2. 2020).

The World Bank (2019). *The World Bank In Cambodia. Overview* (<https://www.worldbank.org/en/country/cambodia/overview>, 2. 3. 2020).

Toprak, Tuba (2017). *Textile industry's environmental effects and approaching cleaner production and sustainability, an overview* (<https://medcraveonline.com/JTEFT/textile-industry39s-environmental-effects-and-approaching-cleaner-production-and-sustainability-an-overview.html>, 20. 2. 2020).

UN Alliance For Sustainable Fashion (nedat.). *International Labour Organization (ILO)* (<https://unfashionalliance.org/members/ilo/>, 30. 3. 2020).

UNDP (2014). *Human Capital Dynamics and Industrial Transition in Cambodia* (<https://www.undp.org/content/dam/cambodia/docs/PovRed/Human%20Capital%20Dynamics%20and%20Industrial%20Transition%20in%20Cambodia.pdf>, 3. 3. 2020).

United Nations (nedat.) *Cambodia – UNTAC. Background* (<https://peacekeeping.un.org/en/mission/past/untacbackgr1.html>, 1. 3. 2020).

United Nations Economic Commission for Europe (2017). *Transparency in textile value chains in relation to the environmental, social and human health impacts of parts, components and production processes* (<https://www.unece.org/fileadmin/DAM/trade/Publications/ECE-TRADE-439E-TEXTILE4SDG12.pdf>, 30. 3. 2020).

- U. S. Department of Labour (2018). *Cambodia* (https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/ILAB/child_labor_reports/tda2018/Cambodia.pdf, 30. 3. 2020).
- Vida, Taing (2019). *Minimum wage for garment, and footwear sectors rises to \$190 in 2020* (<https://www.khmertimeskh.com/645175/minimum-wage-for-garment-and-footwear-sectors-rises-to-190-in-2020/>, 30. 3. 2020).
- Vixathep, Souksavanh (2013). Cambodia's Comparative Advantage Patterns and Trade Structure form 1985 to 2010. *Journal of Southeast Asian Economies* 30 (3), pp. 278–291).
- Warr, Peter – Menon Jayant (2015). *Cambodia's Special Economic Zones* (<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/175236/ewp-459.pdf>, 30. 3. 2020).
- Welch, Carol – Oringer, Jason (1998). *Structural Adjustment Programs* (https://fpif.org/structural_adjustment_programs/, 10. 2. 2020).
- Whalley, John (2006). *The Post MFA Performance of Developing Asia* (<https://core.ac.uk/download/pdf/6751007.pdf>, 3. 3. 2020).
- Willis, Kate (2005). *Theories and Practices of Development* (Routledge: New York).
- WITS (2020). *Cambodia Textiles and Clothing Exports By Country and Region* (https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/KHM/Year/LTST/TradeFlow/Export/Partner/by-country/Product/50-63_TextCloth, 30. 3. 2020).
- Khafa, Edlira – Nuon, Veasna (2018). *The Future of „Ethical Production“ for Cambodia's Garment and Footwear Industry: What Role for Trade Agreements with Labour Clauses?* (<https://library.fes.de/pdf-files/bueros/singapur/14590.pdf>, 7. 3. 2020).
- Yassin, KM (2002). *Introduction, Background and Rationale* (https://pub.uni-bielefeld.de/download/2301463/2301469/01_chapter1.pdf, 15. 2. 2020).

Yesiltepe, Fulden (2017). *Washington Consensus*
(https://www.researchgate.net/publication/312592555_Washington_Consensus,
6. 2. 2020).

Zsombor, Peter (2017). *Garment Industry Facing Subcontracting Threat: ILO*
(<https://english.cambodiadaily.com/news/garment-industry-facing-subcontracting-threat-ilo-2-130670/>, 30. 3. 2020).

9. RESUMÉ

The main objective of this thesis is to discover individual impacts of T&C industry on developing countries and namely on the case of Cambodia. This thesis is divided into two major parts: the theoretical one and the empirical one. The first part in two chapters introduces the theoretical frameworks which is the theory of neoliberalism. The second part, which is divided into three parts, then presents a case study, which is based on the theoretical basis of the first part and applies the knowledge to a specific type of selected country.

The theoretical part describes in much detail the theory of neoliberalism as the key theory for the topic of this thesis. Neoliberalism is definitely one of the most influential theories of development and also the main essence of the ongoing modernization stage. I chose this theory also because Cambodia shows key elements of development according to neoliberal policies. The country has taken significant steps to integrate itself into the global system through following a set of rules according to the Washington Consensus which is known as one of the most common manifestations of this theory. Later on I also deal with SAP which is another instrument of neoliberalism and which Cambodia became a beneficiary of.

In this part I also explore the Global Division of Labour. Most of the clothing that is sold comes from the region of Southeast Asia. However, it was not always the case. The production shifted from developed countries in the West towards developing and low-income countries. This theory helped to provide an explanation for this relocation of production to developing countries. Theory is also directly associated with the T&C industry, because in its essence it also focuses on the transfer of T&C in the global system.

T&C industry is one of the biggest world industries. As the demand for fashion goods is constantly on the rise, the industry is growing on importance. Most of today's fashion clothing that is sold comes from developing countries and is very cheap. We encounter this phenomenon of cheap clothing at the beginning of the new millennium. During this time the so-called fast fashion phenomenon began to

appear. It was mainly due to the changing trend in shopping an overall approach towards clothing. It is obvious that this large production comes with a lot of issues. Mainly the impacts associated with the T&C industry are a real problem. T&C industry is one of the biggest pollutants in the world.

In the second, empirical, part of the thesis, I investigate the impacts of this industry on Cambodia. T&C industry affects all spheres of this country. It has an enormous impact on the local environment where we can observe excessive use of water, electricity and chemicals. The biggest problem is the pollution of water due to the release of chemicals from T&C factories. The largest sector on which we can study the impacts on, is the social sphere and areas of working conditions, violations of labour rights, wages, women's rights and child labour. Each of these areas faces different but serious problems. Working conditions are proved to be problematic. Workers are exposed to high temperatures and chemical fumes. They are also forced into unpaid overtime. There is a gender discrimination on the workplace and also in wages, when women receive 13 % less money than men. The minimum wage of 190 USD will not cover the basic needs. Illegal child labour is an issue as well. Economically, the industry has helped Cambodia out of the state of extreme poverty and since then the economy is on the rise. However, the problem that comes with it is the lack of diversification. That could be an enormous problem for Cambodia in the future. Especially when it comes to external shocks. The country needs to diversify its economy for sure.

The trend of the T&C industry we are a part of is unsustainable. When we take into account all the impacts it brings along. If it will continue to grow, the problems will deepen and new ways and means will need to be found.